

Σημειώσεις γιὰ τὴν Παρουσίαση

[Ὅρισμένα στοιχεῖα (τεχνικῆς καὶ λεξιλογικῆς κυρίως) καταχωρίζονται στὸ περιθώριο τῶν κεμένων ποὺ ἀνθολογοῦνται
στὰ φωτοτυπημένα ὕλικά Ἐκτὸς τῆς Ἐπανάστασης: Μικρὸ Ἀνθολόγιο Κεμένων.
Τὰ σημεῖα ποὺ ξεχωρίζονται μὲ κάθετη γραμμὴ στὸ περιθώριο δὲν ἀνήκουν στὴν ἐξεταστέα ὕλη.]

ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗΣ

- Χορηγούμενα Ἐγχειρίδια· Ἐπιλογή Βιβλιογραφίας
- Θρῆνοι γιὰ τὴν Ἄλωση — «Ἀνακάλυμμα τῆς Κωνσταντινόπολης»
- Χρονικά τῆς Ἄλωσης [περιληπτικά]
- Ἐπτάνησα-Βενετία: Πρόδρομοι τῆς Ἐπτανησιακῆς Σχολῆς — Ἰάκωβος Τριβώλης
- Ἑλληνισμὸς τῆς Διασπορᾶς — Ἰωαννίκιος Καρτάνος, Ἄνθη Ἐὐλαβείας
- Λαϊκὰ Ἀφηγηματικὰ Ἔργα τῆς Τουρκοκρατίας
- Θρησκευτικὸς Οὐμανισμὸς — Ἰωάννης Μορεζῆνος, Ἀγάπιος Λάνδος, Φραγκίσκος Σκοῦφος, Ἡλίας Μηνιάτης
- Θέατρο στὴν Ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα καὶ τὸ Αἰγαῖο — Δαβὶδ, Πέτρος Κατσαΐτης
- Δημῶδη Ἄσματα τῆς Τουρκοκρατίας
- Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς — Κοσμάς ὁ Αἰτωλός, Ρήγας, Ἑλληνικὴ Νομαρχία, Ἀδαμάντιος Κοραΐς, Ἀθανάσιος Πάριος, Θεόκλητος Φαρμακίδης
- Λογοτεχνία τῆς Διαφωτιστικῆς Περιόδου

ΧΟΡΗΓΟΥΜΕΝΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ

ΔΗΜΑΡᾶΣ (Κ.Θ.) 92000, *Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας ἀπὸ τὶς Πρῶτες Ρίζες ὡς τὴν Ἐποχὴ μας* (Ἀθ.: Γνώση).

Ἐκτὸς τῆς Ἄλωσης ὡς τὴν Ἐπανάσταση: Μικρὸ Ἀνθολόγιο Κεμένων [φωτοαντίγραφα — ὅπου καὶ οἱ βιβλιογραφικὲς συντομογραφίες].

ΕΠΙΛΟΓΗ ΓΕΝΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

1. Μεταβυζαντινὴ Λογοτεχνία

ἈΓΓΕΛΟΥ (Ἄλκης) 1963, *Πλάτωνος Τύχαι: Ἡ Λόγια Παράδοση στὴν Τουρκοκρατία* (Ἀθ. — ἀνατ. Ἀθ.: Ἐρμῆς 1985).

ΑΑ.VV. 1974, *Symposium L'Époque phanariote: 21-25 octobre 1970: À la mémoire de Cléobule Tsourkas / Συμπόσιον Ἡ Ἐποχὴ τῶν Φαναριωτῶν: 21-25 Ὀκτωβρίου 1970: Μνήμη Κλεοβούλου Τσουρκα* (Thessaloniki: Institute for Balkan Studies / Θεσσαλονίκη: Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου).

ΒΆΛΣΑ (Μ.) [M. VALSA] 1994, *Τὸ Νεοελληνικὸ Θέατρο ἀπὸ τὸ 1453 ἕως τὸ 1900*, μτφρ.-εἰσαγ. Χαρὰ Μπακονικόλα-Γεωργοπούλου (Ἀθ.: Εἰρμός — τίτλ. πρωτ.: *Le Théâtre grec moderne de 1453 à 1900*, Berlin: Akademie-Verlag <Byzantinistische Arbeiten, 18>, 1960).

ΔΗΜΑΡᾶΣ (Κ.Θ.) 1962, *Φροντισματα, Μέρος Πρῶτο: Ἀπὸ τὴν Ἀναγέννηση στὸν Διαφωτισμὸ* (Ἀθ.).

FESTA (Nicola) 2007, *Οὐμανισμός: Τὰ Κλασσικὰ Γράμματα στὴν Ἀναγέννηση*, μτφρ. Νάσος Κυριαζόπουλος, εἰσαγ.-ἐπιμ. Ἡρῆκος & Στάντης Ρ. Ἀποστολίδης (Ἀθ.: Τὰ Νέα Ἑλληνικά — τίτλ. πρωτ.: *Umanesimo*, Milano: Hoepli, 1935).

HENDERSON (George Patrick) 21994, *Ἡ Ἀναβίωση τοῦ Ἑλληνικοῦ Στοχασμοῦ, 1620-1830: Ἡ Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία στὰ Χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας*, μτφρ. Φανούριος Κ. Βῶρος, βιβλιογρ. ἐνημ. Λίνος Γ. Μπενάκης, βιβλιογρ. ἐπιμ. Κ.Θ. Πέτσιος (Ἀθ.: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν <Κέντρο Ἐρεῦνης τῆς

- Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας· Σειρά 3: Μεταφράσεις> 1977 — τίτλ. πρωτ.: *The Revival of Greek Thought, 1620-1830*, Albany: State University of New York Press, 1970).
- JACOPIN (Paul) / (Jacqueline) LAGRÉE 1998, *Ἐρασμος, Οὐμανισμὸς καὶ Γλώσσα*, μτφρ. Μιχάλης Τσαλέρας, ἐπιμ. Γεράσιμος Βώκος (Ἀθ.: ἐκδ. Πατάκη <Φιλοσοφία-Ἀναγνώσεις, 5> — τίτλ. πρωτ.: *Esasme: Humanisme et langage*, P.: Presses Universitaires de France, 1996).
- ΚΑΠΟΓΛΑΟΥ-ΣΟΥΡΒΙΝΟΥ (Ἐσπέρια) 21999, *Ἰταλικὴ Ἀναγέννηση καὶ Ἀνθρωπισμὸς* (Ἀθ.).
- ΚΑΡΑΣ (Γιάννης) 1991, *Οἱ Θετικὲς Ἐπιστῆμες στὸν Ἑλληνικὸ Χῶρο: 15^{ος}-19^{ος} Αἰῶνας* (Ἀθ. «Δαίδαλος» - I. Ζαχαρόπουλος).
- [ἐπιμ.] 1992, 1993, 1994, *Οἱ Ἐπιστῆμες στὴν Τουρκοκρατία: Χειρόγραφα καὶ Ἐντυπα*, 3 ττ. (Ἀθ.: Βιβλ. τῆς «Ἐστίας» <Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν [Κ.Ν.Ε.] / Ἐθνικὸ Ἰδρυμα Ἐρευνῶν [Ε.Ι.Ε.], 42, 46, 48>).
- ΚΕΧΑΠΙΟΓΛΟΥ (Γιῶργος) [εἰσαγ.-ἐπιμ.] 1999: *ΠΠ 2¹-2² (15^{ος} Αἰῶνας - 1830)* — ὅπου καὶ πλουσιότερη ἐπιλεγμένη βιβλιογραφία.
- ΚΟΥΜΑΡΙΑΝΟΥ (Αἰκατερίνη) / (Λουκία) ΔΡΟΥΔΙΑ / (ΕΝΤΟ) LAYTON 1986, *Τὸ Ἑλληνικὸ Βιβλίον, 1476-1830* (Ἀθ.: Μ.Ι.Ε.Τ.).
- ΚΟΥΡΝΟΥΤΟΣ (Γεώργιος Π.) [εἰσαγ.-ἐπιμ.] 1956: *ΒΒ 4-5. (Λόγιοι τῆς Τουρκοκρατίας)*.
- ΚΝÖS (Börje) 1962, *L'Histoire de la littérature néo-grecque: La Période jusqu'en 1821* (Stockholm: Almqvist & Wiksell).
- ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ (Χρῆστος Γ.) 1981, *Τὸ Ἑλληνικὸ Βιβλίον κατὰ τὴν Τουρκοκρατία (1476-1820): Περιλήψεις Μαθημάτων...* (Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ. — καὶ ἀνατ.).
- 1986, *Πρώτη Νεοελληνικὴ Ἱστοριογραφία (1453-1821): Περιλήψεις Μαθημάτων...* (Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ. — καὶ ἀνατ.).
- ΠΟΛΙΤΗΣ (Λίνος) 1998, *Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας* (Ἀθ.: Μ.Ι.Ε.Τ. — τίτλ. πρωτ.: *A History of Modern Greek Literature*, Oxford: Clarendon Press, 21979).
- ΜΑΣΤΡΟΔΗΜΗΤΡΗΣ (Π.Δ.) 2005, *Εἰσαγωγή στὴ Νεοελληνικὴ Φιλολογία* (Ἀθ.: Δόμος).
- ΣΆΘΑΣ (Κωνσταντῖνος Ν.) 1868, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία: Βιογραφίαι τῶν ἐν τοῖς Γράμμασι Διαλαμψάντων Ἑλλήνων ἀπὸ τῆς Καταλύσεως τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας μέχρι τῆς Ἑλληνικῆς Ἐθνεγερσίας, 1453-1821* (Ἀθ. — ἀνατ. Ἀθ.: ἐκδ. I. Χιωτέλλη, 1969).
- ΣΑΧΙΝΗΣ (Ἀπόστολος) 1992, *Θεωρία καὶ Ἄγνωστη Ἱστορία τοῦ Μυθιστορήματος στὴν Ἑλλάδα, 1760-1870* (Ἀθ.: ἐκδ. Καρδαμίτσα).
- ΣΚΙΑΔΑΣ (Νίκος Ε.) 1976, *Χρονικὸ τῆς Ἑλληνικῆς Τυπογραφίας, τ. ι.: Σκλαβιά-Διαφωτισμὸς-Ἐπανάσταση: 1476-1828* (Ἀθ.: Gutenberg <Ἱστορία-Ἐρευνα>).
- ΣΚΟΥΒΑΡΑΣ (Βαγγέλης Α.) 1976, *Τὰ Νεοελληνικὰ Γράμματα: Σύντομο Διάγραμμα Ἱστορίας τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας...* (Ἀθ.: Βιβλ. «Τὸ Φιλολογικόν»).
- ΨΗΜΜΕΝΟΣ (Νίκος Κ.) [εἰσαγ.-ἀνθολ.-σχολ.] 1988-1989, *Ἡ Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία ἀπὸ τὸ 1453 ὡς τὸ 1821*, 2 ττ. (Ἀθ.: Γνώση <Φιλοσοφικὴ καὶ Πολιτικὴ Βιβλιοθήκη, 26-27>).

2. Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς

- ἈΓΓΕΛΟΥ (Ἄλκης) 1988, *Τῶν Φώτων: Ὅψεις τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ* (Ἀθ.: Ἑρμῆς <Νεοελληνικὰ Μελετήματα, 9>).
- 1999, *Τῶν Φώτων Βῆ: Ὅψεις τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ* (Ἀθ.: Μ.Ι.Ε.Τ.).
- ἈΘΉΝΗ (Στέση) 2001, *Ὅψεις τῆς Νεοελληνικῆς Ἀφηγηματικῆς Πεζογραφίας, 18ος Αἰ. - 1830: Ὁ Διάλογος μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Ξένες Παραδόσεις στὴ Θεωρία καὶ τὴν Πράξη*, διδ. διατρ. (Θεσσαλονίκη: Τμῆμα Φιλολογίας τοῦ Α.Π.Θ.).
- ἈΡΓΥΡΟΠΟΪΟΥ (Ρωζάνη Δ.) 2003, *Νεοελληνικὸς Ἠθικὸς καὶ Πολιτικὸς Στοχασμὸς: Ἀπὸ τὸν Διαφωτισμὸν στὸν Ρομαντισμὸν* (Θεσσαλονίκη: Βάνιας).
- ΓΕΔΕΩΝ (Μανουὴλ Ι.) 1976, *Ἡ Πνευματικὴ Κίνηση τοῦ Γένους κατὰ τὸν ΙΗ' καὶ ΙΘ' Αἰῶνα*, ἐπιμ. Ἄλκης Ἀγγέλου / Φίλιππος Ἡλιού (Ἀθ.: Ἑρμῆς <Νεοελληνικὰ Μελετήματα, 1>).
- ΓΟΥΡΓΟΥΡΗΣ (Στάθης) 2007, *Ἐθνος-Ὄνειρο: Διαφωτισμὸς καὶ Θέσμιση τῆς Σύγχρονης Ἑλλάδας*,

- μτφρ. Ἀθανάσιος Κατσικερός (Ἀθ.: Κριτική <Ἐπιστημονική Βιβλιοθήκη> — τίτλ. πρωτ.: Stathis GOURGOURIS, *Dream Nation: Enlightenment, Colonization, and the Institution of Modern Greece*, Board of Trustees of the Leland Stanford Junior University: S.U.P., 1996).
- CASSIRER (Ernst) 2004, *Διαφωτισμός και Θρησκεία*, μτφρ. Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος (Ἀθ.: Ἐρασμος <Οἱ Ἰδέες, 22> — τίτλ. πρωτ.: «Religion», Κεφ. 4. τοῦ *Die Philosophie der Aufklärung*, Tübingen: J.C.B. Mohr, 1932, ἀπὸ τὴν ἀγγλ. μτφρ. τοῦ Fritz C.A. Koelin, ἐπιμ. James P. Pettegrove, *The Philosophy of the Enlightenment*, Princeton U.P., 1951, σσ. 134-96).
- ΔΗΜΑΡΑΣ (Κ.Θ.) 1977, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός* (Ἀθ.: Ἐρμῆς <Νεοελληνικά Μελετήματα, 2>).
- 1992, *Ἱστορικά Φροντίσματα*, ἐπιμ. Πόπη Πολέμη, τ. 1.: *Ὁ Διαφωτισμός καὶ τὸ Κορύφωμά του* (Ἀθ.: Πορεία).
- ΔΙΖΙΚΙΡΙΚΗΣ (Γιῶργος) 1984, *Ὁ Νεοελληνικός Διαφωτισμός καὶ τὸ Εὐρωπαϊκὸ Πνεῦμα 1750-1821: Αἰσθητικὴ καὶ Ἰδεολογία τῶν Λογίων τῆς Τουρκοκρατίας* (Ἀθ.: ἐκδ. Φιλιππότη <Κριτική-Μελετήματα, 15>).
- FOUCAULT (Michel) 1988, *Τί εἶναι Διαφωτισμός*, μτφρ. Στέφανος Ροζάνης (Ἀθ.: Ἐρασμος <Φιλοσοφία, II> — τίτλ. πρωτ.: «Was ist Aufklärung?» [1978], ἀπὸ τὴν ἀγγλ. μτφρ. Catherine Porter «What is Enlightenment?»: Paul RABINOW [ἐπιμ.], *The Foucault Reader*, N.Y.: Pantheon Books, 1984).
- GAY (Peter) 1966-1969, *The Enlightenment: An Interpretation*, 2 ττ. (N.Y.: Alfred A. Knopf — L.: Weidenfeld & Nicolson, 1967-1970).
- HAMPSON (Norman) 1995, *Ὁ Διαφωτισμός: Μιὰ Ἀποτίμηση γιὰ τὶς Παραδοχές*, μτφρ. Δήμητρα Γ. Μπεχλικούδη (Ἀθ.: ἐκδ. Παπαζήση — τίτλ. πρωτ.: *The Enlightenment: An Evaluation of Its Assumptions, Attitudes and Values*, L.: Penguin, 1990· ἀρχ. ἐκδ. *The Pelican History of European Thought*, τ. 4., Harmondsworth: Penguin / N.Y.: Pantheon, 1968).
- HANKINS (Thomas L.) 1998, *Ἐπιστήμη καὶ Διαφωτισμός*, μτφρ. Γιῶργος Γκουνταρούλης, ἐπιμ. Κώστας Γαβρόγλου (Ἡράκλειο: Πανεπιστημιακὲς Ἐκδόσεις Κρήτης <Ἱστορία καὶ Φιλοσοφία τῆς Ἐπιστήμης> — τίτλ. πρωτ.: *Science and the Enlightenment*, Cambridge: C.U.P. <Cambridge History of Science Series>, 1985).
- ISRAEL (Jonathan) 2005, *Ἡ Εὐρώπη καὶ ὁ Ριζοσπαστικὸς Διαφωτισμός: Μιὰ Τυπολογία τῶν Διανοητικῶν καὶ Πολιτισμικῶν Πηγῶν τῆς Νεωτερικότητας / Europe and the Radical Enlightenment: A Typology of Modernity's Intellectual and Cultural Roots: Ἐτήσια Διάλεξη Κ.Θ. Δημαρᾶ, 2004*, μτφρ. Μαρία-Χριστίνα Χατζηγιάννου, πρόλ. Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης (Ἀθ.: Ἐθνικὸ Ἴδρυμα Ἐρευνῶν [E.I.E.] / Ἴνστιτούτο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν).
- ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ (Β Π.) [ἐπιμ.] 1999, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός: Ἀπόπειρα μιᾶς Νέας Ἐρευνητικῆς Συγκομιδῆς. Πρακτικὰ Πενελλήνιον Συνεδρίου, Κοζάνη 8-10 Νοεμβρίου 1996* (Κοζάνη: Ἰνστιτούτο Βιβλίου καὶ Ἀνάγνωσης).
- ΚΑΡΑΣ (Γιάννης) 1977, *Οἱ Θετικὲς-Φυσικὲς Ἐπιστῆμες στὸν Ἑλληνικὸ 18^ο Αἰῶνα* (Ἀθ.: Gutenberg).
- 1988α', *Ἡ Ἐπιστημονικὴ-Φιλοσοφικὴ Σκέψη στὸν Ἑλληνικὸ Χῶρο κατὰ τὴν Περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας: Ἡ Περίπτωση τῶν Φυσικῶν-Θετικῶν Ἐπιστημῶν*, 2 ττ., διδ. διατρ. (Ἰωάννινα).
- 1988β', «Ἡ Κυκλοφορία τοῦ Βιβλίου καὶ οἱ Ἀμοιβές τῶν Δασκάλων κατὰ τὸ 18^ο Αἰῶνα: Ἐνδείξεις τῆς Λειτουργίας τοῦ Νόμου τῆς Προσφορᾶς καὶ τῆς Ζήτησης»: *Προσεγγίσεις στὶς Νοοτροπίες τῶν Βαλκανικῶν Λαῶν, 15^{ος}-20^{ος} Αἰ.: Οἰκονομικὲς Ἀντιλήψεις καὶ Συμπεριφορές* (Ἀθ.).
- [ἐπιμ.] 2003, *Ἱστορία καὶ Φιλοσοφία τῶν Ἐπιστημῶν στὸν Ἑλληνικὸ Χῶρο: 17^{ος}-19^{ος} Αἰ.* (Ἀθ.: Μεταίχμιο).
- ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ (Πασχάλης Μ.) 1996, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός: Οἱ Πολιτικὲς καὶ Κοινωνικὲς Ἰδέες*, μτφρ. Στέλλα Νικολοῦδη (Ἀθ.: M.I.E.T. — τίτλ. πρωτ.: *Tradition, Enlightenment and Revolution*, Harvard University Ph.D. Dissertation, 1978).
- ΚΟΝΔΙΛΗΣ (Παναγιώτης) 1987, *Ὁ Εὐρωπαϊκὸς Διαφωτισμός*, 2 ττ. (Ἀθ.: Θεμέλιο <Ἱστορικὴ Βιβλιοθήκη> — τίτλ. πρωτ.: *Die Aufklärung im Rahmen des neuzeitlichen Rationalismus*, Stuttgart: Klett-Cotta-Verlag, 1981· München: Deutscher Taschenbuchverlag, 21986).

- 1988, *Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός: Οί Φιλοσοφικές Ίδέες* (Αθ.: Θεμέλιο <Ιστορική Βιβλιοθήκη>).
- ΚΟΥΜΑΣ (Κωνσταντῖνος Μ.) 21998, *Οί Ἑλληνες: Διαφωτισμός-Ἐπανάσταση* [= *Ἱστορίαι τῶν Ἀνθρωπίνων Πράξεων ἀπὸ τῶν Ἀρχαιοτάτων Χρόνων ἕως τῶν Ἡμερῶν μας*, τ. 12., Ἐν Βιέννῃ: τυπ. Ἀντωνίου Αὐκούλου, 1832, σσ. 736-44] (Αθ.: Ἀναστατικές Ἐκδόσεις Δ.Ν. Καραβία <Βιβλιοθήκη Ἱστορικῶν Μελετῶν, 13> — 1966).
- ΚΟΥΡΜΑΝΤΖῆ (Ἐλένη) 2002, *Τὸ Βιβλίον τῆν Ἀκμῆ τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ (1761-1820): Ποσοτήτες, Ποιότητες, Ίδέες* (Αθ.: Ἀτραπὸς-Περιβολάκι).
- ΛΑΣΚΑΡΗΣ (Νικόλαος Ι.) 1938, *Ἱστορία τοῦ Νεοελληνικοῦ Θεάτρου*, τ. 1. (Αθ.: ἐκδ. Μ. Βασιλείου).
- ΜΑΛΑΦΑΝΤΗΣ (Κωνσταντῖνος Δ.) 2001, *Ἡ Παιδαγωγικὴ τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ*, πρόλ. Μ.Γ. Μερακλῆς (Αθ.: Πορεία).
- ΜΕΡΑΚΛῆς (Μιχ. Γ.) 2007, *Λαϊκὸς Πολιτισμὸς καὶ Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς*, πρόλ. Βασίλης Φίλιας (Αθ.: ἐκδ. Παπαζῆση <Σύγχρονες Κοινωνικές Ἐπιστῆμες: Θεωρία καὶ Πράξη>).
- ΜΟΣΧΟΝΑΣ (Ἐμμ. Ι.) [εἰσαγ.-ἐπιμ.] 1981, *Ἡ Δημοτικιστικὴ Ἀντίθεση στὴν Κοραϊκὴ «Μέση Ὀδὸ»:* *Βηλαρᾶς, Ψαλίδας, Χριστόπουλος κ.ἄ.* (Αθ.: Ὀδυσσεᾶς <Νεοελληνικὴ Λογοτεχνία - Ἔστια, 2>).
- MENDELSSOHN (Moses) / (Immanuel) KANT / (Johann Georg) HAMANN / (Christoph Martin) WIELAND / (Andreas) RIEM / (Johann Gottfried) HERDER / (Gotthold Ephraim) LESSING / (Werner) ERHARD / (Johann Christoph Friedrich von) SCHILLER 1989, *Τί εἶναι Διαφωτισμὸς*, μτφρ. Ν.Μ. Σκουτερόπουλος (Αθ.: Κριτικὴ <Κριτικὴ Σκέψη> — τίτλ. πρωτ.: *Was ist Aufklärung?*, ἐπιμ. Ehrhard BAHR, Stuttgart: Philipp Reclam <Universal Bibliothek>, 1974, καὶ Immanuel KANT, «Was heißt: sich im Denken orientieren?»: Ἰδ., *Werke*, ἐπιμ. Wilhelm Weischedel, τ. 5.: *Schriften zur Metaphysik und Logik*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1975, σσ. 265-83).
- ΝΟΥΤΣΟΣ (Παναγιώτης Χ.) 2005, *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς: Τὰ Ὅρια τῆς Διακινδύνευσης* (Αθ.: Ἑλληνικά Γράμματα).
- ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ (Εὐάγγελος Π.) [εἰσαγ.-ἐπιμ.] 1953: *BB 35* (*Νεοελληνικὴ Φιλοσοφία*, τ. 1.).
- ΠΕΧΛΙΒΑΝΟΣ (Μίλτος) 1999, *Ἐκδοχὲς Νεοτερικότητας στὴν Κοινωνία τοῦ Γένους: Νικόλαος Μανροκορδάτος - Ἰώσηπος Μοισιόδακας - Ἀδαμάντιος Κοραῆς*, διδ. διατρ. (Θεσσαλονίκη: Τμῆμα Φιλολογίας τοῦ Α.Π.Θ.).
- ΣΙΔΕΡΗΣ (Γιάννης) 21990, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνικοῦ Θεάτρου*, τ. 1. (1794-1908), ἐπιμ. Πλάτων Μανρομούστακος (Αθ.: ἐκδ. Καστανιώτη — 1951).
- ΣΤΑΘΗΣ (Δημήτρης) 1993, *Ὁ Διαφωτισμὸς καὶ τὸ Νεοελληνικὸ Θέατρο: Ἐπτὰ Μελέτες* (Θεσσαλονίκη: University Studio Press).
- ΤΑΜΠΑΚΗ (Ἄννα) 22002, *Ἡ Νεοελληνικὴ Δραματολογία καὶ οἱ Δυτικὲς τῆς Ἐπιδράσεις (18^{ος} - 19^{ος} Αἰ.): Μία Συγκριτικὴ Προσέγγιση* (Αθ.: Ergo — Αθ.: Ἀφοὶ Τολίδη, 1993).
- 2004, *Περὶ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ: Ρεύματα Ἰδεῶν καὶ Δίανλοι Ἐπικοινωνίας μετὰ τὴ Δυτικὴ Σκέψη* (Αθ.: Ergo).

ο. Γενικές Ἀρχές μιᾶς Γραμματολογικῆς Περιδιάβασης

Γραμματολογία: ἡ φιλολογικὴ ἐργασία μὲ τὸ βάρος στὴ γενεαλογία καὶ τὴν ἱστορικὴ διάσταση.

Παράμετροι: πολιτικὴ ἱστορία, κοινωνιολογία, γεωπολιτικὴ, ἱστορία τῶν ἰδεῶν καὶ τῆς ἐπιστήμης, ἐρμηνευτικὴ, θεωρία, φιλοσοφία («βοηθητικὲς ἐπιστῆμες» ἐπὶ τοῦ προκειμένου).

Ἐργαλεῖα ἔρευνας: τὰ στοιχεῖα (πολιτικὴ κατάσταση, οἰκονομία, κοινωνία, μόρφωση, ἐλεύθερος χρόνος, προτιμήσεις, συρμοὶ καὶ κατανάλωση, δωρεές, ἐπιρροές, κοινωνιολογικὰ δεδομένα τῶν ἔργων κλπ.), ἡ συλλογὴ καὶ ἡ ἀνάλυσή τους (ταξινόμηση-συγκρίσεις), ἡ ἐρμηνεία — συμπεράσματα.

Οἱ αἰσθητικὲς κρίσεις δὲν μποροῦν νὰ ἀποφευχθοῦν (οὔτε καὶ πρέπει) κατὰ τὴν ἐργασία τοῦ γραμματολόγου. Μπορεῖ νὰ ἀποθαρρύνουν κάποτε τὸ ἔργο τοῦ ἐρευνητῆ, ἀλλὰ χορηγοῦν σταθερὰ τὰ πιὸ ἀξιόπιστα ἐργαλεῖα μελέτης τοῦ ὅλου — ποὺ ἡ ἀντίληψή του ἀποτελεῖ τελικὸ στόχο καὶ τῆς φιλολογικῆς ἐργασίας.

Οἱ περιοδολογήσεις ἔχουν δεχτεῖ αὐστηρὴ κριτικὴ. Αἰτία: οἱ βεβιασμένες ὑπὸ τὴν δεσποτεία τους θεωρήσεις, ἢ ὁ φόβος μερίκευσης τοῦ πεδίου ἔρευνας. Ἀρκεῖ συνεπῶς ἡ μέριμνα γιὰ διαρκὴ παρακολούθηση τῶν συγκειμένων ὥστε νὰ μὴ δράσουν οἱ χρονικοὶ ὅροι ἀνασταλτικὰ σὲ μιὰ πολὺπλευρὴ φιλολογικὴ προσέγγιση. Ἡ γενικευτικὴ λειτουργία κάθε ὀργανωμένου συστήματος (ὅπως μιᾶς περιοδολογημένης γραμματολογικῆς θεώρησης) διευκολύνει τὴ μελέτη (π.χ. ὀφειλῶν, νεωτερισμῶν καὶ κληροδοτημάτων ὡς πρὸς ἓνα σημεῖο ἐστίασης). Ἄν μιὰ χρονικὴ διαίρεση συνεργεῖ καθυστερητὰ σὲ ἐσφαλμένες ἀντιλήψεις, ὀφείλομε ἀπλῶς νὰ τὴ διορθώσουμε.

Πολὺ περισσότερο ἰσχύουν αὐτὰ στὴν παρούσα προσέγγιση, ποὺ εἶναι ταξινομικὴ. Ἀπὸ τὴν ἐπόμενη καὶ πέρα, κάθε κριτήριον μπορεῖ νὰ τεθεῖ ὑπὸ ἀμφισβήτηση.

ι. Χαρακτηριστικὰ τῆς Περιόδου (1453-1821): Βασικὲς Παρατηρήσεις

Ἐπὶ μακρὸ διάστημα (τουλάχιστον ὡς τὰ χρόνια τοῦ Ὀθωμανισμοῦ) τὴν περίοδο αὐτὴ καθορίζουν δεδομένα τῆς προαλωσιακῆς (ὑστερῆς Βυζαντινῆς ἢ Πρώτης/Πρώιμης Νεοελληνικῆς, ἀπὸ τὸν 10. αἰ. κ.έξ.): ἰσχυρὴ παρουσία τῆς ἀνώνυμης λαϊκῆς δημιουργίας, μεταλαμπάδευση ἔργων καὶ θεμάτων ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἀλλὰ καὶ ἀπὸ Ἀνατολὴ καὶ Δύση στὴν ἔντεχνη παραγωγή, ἀδιαφορία γιὰ τὴν πρωτοτυπία καὶ γιὰ τὴν πιστότητα σὲ περίπτωση μεταγλωττισμῶν, γλωσσικὴ ἀστάθεια (σὲ λόγια καὶ δημῶδη κατεύθυνση), ἀφελὲς ὕφος τῶν ἀφηγήσεων κλπ. Αὐτὰ σύντομα ἐπηρεάζονται βεβαίως ἀπὸ τὴν ἐφεύρεση τῆς τυπογραφίας καὶ ἀπὸ τὴν ἐπαφὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ μὲ ἄλλες δυτικὲς κουλτοῦρες: ἰταλικὴ, γερμανικὴ, γαλλικὴ.

Θεμελιωδῶς διακρίνεται ἡ παραγωγή τῶν τουρκοκρατούμενων ἀπὸ τῶν φραγκοκρατούμενων περιοχῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ· ἀνάμεσά τους (ἀλλὰ πλησιέστερα στὶς πρώτες, τὶς ὁποῖες τροφοδοτοῦν μὲ ἰδέες, δασκάλους, ἔργα, χρήμα καὶ τόπους ζωῆς — ὅλο καὶ περισσότερο ὅσο πλησιάζουμε στὰ χρόνια τῆς Ἐπανάστασης) μελετῶνται οἱ παροικίες τοῦ ἐξωτερικοῦ.

Τὸ ρεῦμα τῆς Ἀναγέννησης ἐντοπίζεται (ὡς ἐπιτοπλεῖστον παροδικό) στὰ φραγκοκρατούμενα μέρη. Ὁ Ἀνθρωπισμὸς εἰσέρχεται ὡς κίνημα στὶς ἑλληνικὲς πνευματικὲς ζυμώσεις μὲ τὴ μορφὴ τοῦ Ὀθωμανισμοῦ. Ὁ Διαφωτισμὸς ἔχει ἄμεση ἀντανάκλαση.

Μὲ τὴν ἐξοδὸ ἀπὸ τὴν ἐξεταζόμενη περίοδο θὰ παραδοθοῦν στὶς ἔγνοιες τοῦ ἐλεύθερου ἔθνους δυὸ μείζονα ζητήματα: ἡ ποιητικὴ τῶν Φαναριωτῶν καὶ τὸ γλωσσικό.

2. Τουρκοκρατούμενος Ἑλληνισμὸς: Βασικὴ Περιοδολόγηση

Ὅρια καὶ συμβάντα: 1453: Ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης.

1669: Ἄλωση τοῦ Χάνδακα τῆς Κρήτης.

1774: Συνθήκη τοῦ Κιουτσούκ-Καϊναρτζή.

1821: Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση.

1. Περίοδος τῶν Πρώτων μετὰ τὴν Ἄλωση Χρόνων (15-17. αἰ. — εἰδικότερα: 1453-1669).

2. Ὀθωμανικὸς Ὀυμανισμὸς (17-18. αἰ. — εἰδικότερα: 1669-1774).

3. Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς (18-19. αἰ. — εἰδικότερα: 1774-1821).

(Οἱ περίοδοι 2. καὶ 3. — μὲ ἐξαιρετικὴ ἐπικάλυψη μεταξύ τους — θεωροῦνται φάσεις «Ἀφύπνισης» τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ.)

Οι δύο πρώτοι αιώνες τῆς περιόδου αὐτῆς, ἰδιαίτερα βαρεῖς γιὰ τὸν τουρκοκρατούμενο Ἑλληνισμό, εἶναι συνάμα καὶ αὐτοὶ κατὰ τοὺς ὁποίους γιὰ διαφορετικὰ διαστήματα κάποιες ἀπὸ τὶς φραγκοκρατούμενες περιοχὲς ἔζησαν τὴν ἐλπίδα πρόσδεσης στὸ ἄρμα τῶν καιρῶν, δηλ. συμμετοχῆς στὴν Ἀναγέννηση. Οἱ δύο ἐπόμενοι αἰῶνες τῆς σταδιακῆς κοινωνικοοικονομικῆς ἀνάκαμψης, στὶς Ἑλληνικὲς Παροικίαις καὶ τὶς προνομιούχες περιοχὲς κυρίως, κυλοῦν μέσα σὲ γενικευμένη, ἂν καὶ κάπως ἀνεκτικότερη σκλαβιά, ἀλλὰ ὁ ὀμφάλιος λῶρος ποὺ κόπηκε μὲ τὶς πνευματικὲς ζυμώσεις τῆς Δύσης θὰ πρέπει νὰ φτάσουμε στὴν Ἑπτανησιακὴ Σχολή γιὰ νὰ ἐπανασυνδεθεῖ οἱ ἀντανεκλάσεις τοῦ Ἀνθρωπισμοῦ καὶ τοῦ Διαφωτισμοῦ στὴν ἑλληνικὴ διανόηση παρήγαγαν προϊόντα ποὺ δύσκολα θὰ μπορούσαν νὰ ἐπιστρέψουν τὰ τροφεῖα (ὅπως, π.χ., ἡ *Ἐρωφίλη* στὴν Ἀναγέννηση καὶ οἱ *Ἐλεύθεροι Πολιορκημένοι* στὸν Ρομαντισμό). Αὐτὴ ἡ προοπτικὴ δὲν σημαίνει ὅτι ἡ Φραγκοκρατία στάθηκε «περίοδος χάριτος» γιὰ τοὺς τόπους ποὺ τὴν ἔζησαν — ἴσως μόνο στὴν Κρήτη ἔγινε κάπως ἐλαφρότερη, χάρις στὰ εἰδικὰ συμφέροντα τῆς Βενετίας στὴ μεγάλη ἰσχύος καὶ στοὺς ἀδιάκοπους ἀγῶνες τῶν κατοίκων.

3. Τουρκοκρατία-Φραγκοκρατία-Διασπορά: Κατὰ Τόπους Ὁρια τῆς Περιόδου

Τουρκοκρατία: 1453 κ.ἔξ. στὴν Ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα.

Στερεὰ Ἑλλάδα καὶ Πελοπόννησος: ὡς τὸ 1821-1827.

Θεσσαλία: ὡς τὸ 1881.

Μακεδονία: ὡς τὸ 1912.

Ἡπειρος καὶ Δ. Θράκη: ὡς τὸ 1913 (ὀριστικὰ 1919-1920).

Δωδεκάνησα: 1522-1912.

Κύπρος: 1571-1878.

Κρήτη: 1669-1913.

Φραγκοκρατία: 1204 κ.ἔξ. στὸν εὐρύτερο ἑλλαδικὸ χῶρο (1261 κ.ἔξ. σταδιακὲς ἀνακαταλήψεις).

Βενετικὲς κτήσεις Πελοποννήσου: ὡς τὸ 1481-1512 (καὶ Ἀνακατάληψη 17. αἰ.: Μοροζίνης).

Δωδεκάνησα: στοὺς Ἰωαννίτες 1310-1522· στοὺς Ἴταλοὺς 1912-1945.

Κύπρος: 1192-1489 στοὺς Φράγκους· 1489-1571 στοὺς Βενετούς· 1878-1960 στοὺς Ἀγγλοὺς.

Κρήτη: ὡς τὸ 1645-1669.

Ἑπτάνησα: ὡς τὸ 1798-1800 στοὺς Βενετούς· Γάλλοι καὶ κυρίως Ἀγγλοὶ ὡς τὸ 1864.

Διασπορά: 15.-16. αἰ. καὶ 18.-19. αἰ. — διαφοροποιήσεις ἐποχῶν στὶς παροικίαις.

ΘΡΗΝΟΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ

Γιὰ θρήνους καὶ χρησμούς μετὰ τὴν ᾿Αλωση βλ. ΔΗΜΑΡΑΣ 92000, σσ. 61-66.

Οἱ θρήνοι γιὰ τὴν ᾿Αλωση ἔχουν διακριθεῖ ὡς ἐξῆς:

1. Δ η μ ὠ δ ε ι ε ς (ἀνώνυμα τραγούδια — τυπικὴ κατηγορία ἱστορικῶν ἀσμάτων).
2. Ἐ ν τ ε χ ν ο ι (γνωστῶν ἢ ἄγνωστων δημιουργῶν).
 - 2.1. Μ ο ν ω δ ι ε ς (πεζὰ σὲ ἀρχαῖζουσα γλῶσσα).
 - 2.2. Π ρ ο σ ω π ι κ ο ἰ Ἐ θ ρ ῆ ν ο ι (ἔμμετροι), σὲ δημῶδη ἢ ἀρχαῖζουσα γλῶσσα.

Κοινὰ χαρακτηριστικὰ τῶν θρήνων γιὰ τὴν ᾿Αλωση: (1) ἐμφανὴς ἀνάλυση στὴν «ἀπόλαυση τοῦ πόνου» καὶ (2) κοινὸι τόποι ἢ ἐπανερχόμενα στοιχεῖα περιεχομένου (θρηνωδία μὲ ἀναφωνήσεις ἄλγους, ἀναδρομὲς στὰ αἴτια, περιγραφές, ἀπογοήτευση, ὑποσχέσεις καὶ χρησμοί, στροφή πρὸς δυνάμεις κοσμικὲς ἢ ὑπερκόσμιες).

«Ἀνακάλημα τῆς Κωνσταντινόπολης» (μέσα 15. αἰ.)

Ἔνας ἀπὸ τοὺς 6-7 σημαντικότερους προσωπικοὺς θρήνους ποὺ ἔχουν διασωθεῖ, ὁ ἀξιολογότερος ὄλων, σὲ 118 ἱαμβικοὺς ἀνομοιοκατάληκτους 15σύλλαβους. Πηγὴ ἓνας κώδικας, ὁ Parisinus Gr. 2873. Editio Princeps ἀπὸ τὸν Émile Legrand τὸ 1875. Μὲ λεξιλογικὰ κριτήρια τὸ ἔργο κριθῆκε κρητικῆς προέλευσης· ὁ Ἐμμ. ΚΡΙΑΡΑΣ, ἀλλάζοντας γνώμη, τὸ θεώρησε κυπριακῆς, ἀλλὰ ὁ Στυλιανὸς ἈΛΕΞΙΟΥ ἀμφισβήτησε τὴν ἐγκυρότητα τῆς ἐπιχειρηματολογίας του.

Τὸ 1. μέρος ἀναπλάθει σκηνὴ ἀπὸ τὶς τελευταῖες στιγμὲς τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου· τὸ 2. ἀφηγεῖται τὰ γεγονότα· τὸ 3. (μιὰ προσωπικὴ παρέμβαση), ξεκινώντας ἀπὸ μιὰ χριστολογικὴ παρομοίωση (σττ. 89-105), ἐπιχειρεῖ ἀναδρομὴ στὸ ἱστορικὸ παρελθὸν καὶ στὸ μέλλον.

ΧΡΟΝΙΚΑ ΤΗΣ ΑΛΩΣΗΣ

Πρῶτα μνημεῖα τῆς νεοελληνικῆς ἱστοριογραφίας, κοντὰ στὶς ἀπαρχές τῆς χρονικογραφίας (βλ. ΔΗΜΑΡΑΣ 92000, σσ. 69-70), μιὰς παραγωγῆς μὲ περισσότερο λογοτεχνικὲς ἀξιώσεις, ποὺ ἢ παράδοσή της ἐκβάλλει μὲ βαθμιαῖες προσαρμογὲς στὰ μετεπαναστατικὰ ἀπομνημονεύματα.

ΕΠΤΑΝΗΣΑ-ΒΕΝΕΤΙΑ: ΠΡΟΔΡΟΜΟΙ ΤΗΣ ΕΠΤΑΝΗΣΙΑΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

Πρόκειται γιὰ ἐκπροσώπους τοῦ ἑνὸς Ἑλληνισμοῦ ποὺ εἶχε τὴν ἀνεση νὰ πηγαينوέρχεται ἀνάμεσα στὶς παροικίες καὶ τὴ ἰδιαίτερη πατρίδα. Βλ. ΔΗΜΑΡΑΣ 92000, σσ. 111-12

Ἰάκωβος Τριβώλης (Κέρκυρα π. 1490-1547/1548), *Ἱστορία τοῦ Ρε τῆς Σκότζιας μὲ τὴν Ρήγισσα τῆς Ἑγγλιτέρας* (Βενετία 1543), σττ. 30-42: Ἡ ἀποστροφή τοῦ πρίγκιπα πρὸς τὶς γυναῖκες

Ὁ Τριβώλης, ἀπὸ τὴ Σπάρτη καταγόμενος, ἔζησε στὴν Κέρκυρα (ὅπου κατέλαβε πολιτικὰ ἀξιώματα) καὶ στὴν Ἰταλία. Τὸν γνωρίζουμε ἀπὸ δυὸ ποιήματα σὲ λαϊκὴ γλῶσσα· τὸ ἄλλο εἶναι ἡ *Ἱστορία τοῦ Ταγιαπιέρα* (Βενετία 1528).

Ἐ π ὄ θ ε σ η τῆς *Ἱστορίας τοῦ Ρε τῆς Σκότζιας μὲ τὴν Ρήγισσα τῆς Ἑγγλιτέρας*: Τὸ βασιλόπουλο τῆς Σκωτίας ἀντιπαθεῖ τὶς γυναῖκες ὡσότου βλέπει μιὰ εἰκόνα τῆς βασίλισσας τῆς Ἀγγλίας· τὴν ἐρωτεύεται, σπεύδει νὰ τὴ συναντήσῃ καὶ βρῖσκει ἀνταπόκριση στὸν ἐρωτὰ του μὲ τέχνασμα τῆς ὀραστῆς ξυλοκοπᾶ τὸν σύζυγό της κι ἔπειτα φεύγουν μαζὶ γιὰ τὴ Σκωτία, ὅπου βασιλεύουν. Ἀνάπλαση σὲ στίχους μιὰς νουβέλας ἀπὸ τὸν Βοκάκιο (Giovanni Boccaccio, 1313-1375), *Δεκαήμερο (Decameron)*, VII 7 — κάτι πολὺ συνηθισμένο ἐκεῖνα τὰ χρόνια.

Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΔΙΑΣΠΟΡΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ

Ἡ ἐπικοινωνία τοῦ Γένους μὲ τὴ Δύση κατὰ τοὺς πρώτους δύο αἰῶνες τῆς Τουρκοκρατίας ἀναδεικνύει τὴν προβληματικότητα τῶν σχέσεών μας μὲ τὴ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία καὶ τὸν Προτεσταντισμό. Ἡ ριζωμένη καὶ μοιραία ἀντιπάθεια πρὸς τὴν πρώτη φέρνει ἀρκετοὺς ἱερωμένους πλησιέστερα στὸν δεῦτερο (πράγμα ποὺ βλέπει μὲ συμπάθεια καὶ ἡ Ὑψηλὴ Πύλη), μολο-

νότι δὲν σπανίζουν καὶ ἀντίστροφες συμμαχίες. Τὸ βέβαιο εἶναι πὼς ἀπὸ ἐκείνη τὴν περίοδο ἐξαρτᾶται ἡ εἰδικότερα καλὴ σχέση τοῦ ὀρθόδοξου κλήρου μὲ τὴ γερμανικὴ κουλτούρα.

Ἰωαννίκιος Καρτάνος (Κέρκυρα ...1500-1567...), *Παλαιά τε καὶ Νέα Διαθήκη, ἦτοι Τὸ Ἄνθος καὶ Ἀναγκαῖον Αὐτῆς...* (1536): Ἀπὸ τὴν Κάθοδο τοῦ Ἰησοῦ στὸν Ἄδη

Βλ. γενικὰ ΔΗΜΑΡΑΣ 92000, σσ. 116-17.

Ὁ πολυταξιιδεμένος ἱερομόναχος ἔγραψε αὐτὸ τὸ (μόνο διαθέσιμο σήμερα δικό του) ἔργο, στὴ φυλακὴ (ὅπου βρέθηκε ἀπὸ διαβολή), μετὰ ἀπὸ περιπετειώδη ζωὴ. Βιβλίον πολυτυπωμένο, δίνει, μετὰ ἀπὸ μιὰ ἐκλαϊκευμένη δογματικὴ ἐκθεση περὶ Θεοῦ, ἀγγέλων καὶ ἀνθρώπων (Κεφ. 1-24), στὸ κύριο σῶμα του (Κεφ. 25-191) μεγάλη ἔμφαση στὴ μυθοπλασία, ἐνῶ στὸ τέλος ἐπισυνάπτονται 19 ἐκκλησιαστικοὶ λόγοι (Κεφ. 192) καὶ μιὰ «Ἐξήγησις τῆς Θείας Λειτουργίας» (Κεφ. 193). Πηγές του ἡ δημοφιλέστατη ἰταλικὴ Ἀνθολογία Ἱστοριῶν ἀπὸ Ὀλη τῆ Βίβλο (*Fioretto* [ἢ *Fioretti*] *di tutta la Bibbia historiato*), ἀλλὰ καὶ τὸ πολὺ διαδεδομένο ἀνώνυμο Ἄνθος Χαρίτων (Βενετία 1529) — τὸ ὁποῖο προέκυψε ἀπὸ ἄλλο ἰταλικὸ πρότυπο, τὸ Ἄνθος Ἀρετῶν (*Fior[e] di Virtù*, μτζ. 1313-1323, Φλωρεντία 1471), ποὺ σήμερα γνωρίζουμε καὶ μιὰ κυπριακὴ διασκευή του, τὸ Φιὸρ δὲ Βερτού, *τουτέστιν Ἀθθὸς τῆς Ἀρετῆς* (±1500).

Οἱ ἱστορίες του εἶναι τυπικὰ παραδειγματικές (*exempla*), εἶδος ποὺ ἀνθῆσε στὸ πλαίσιο τοῦ κηρύγματος γιὰ τὶς μάζες κατὰ τὸν Μεσαίωνα στὴ Δύση. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ ἔλξη ποὺ τοῦ ἀσκοῦν οἱ «ἀπόκρυφες» παραδόσεις τῶν *Γραφῶν*, εὐρέως διαδεδομένες στὴν καθολικὴ Εὐρώπη — μὲ ἀποτέλεσμα νὰ κατηγορηθεῖ (πέραν τῆς γλώσσας του), ἰδίως ἀπὸ τὸν σφοδρὸ πολέμιό του μοναχὸ Παχώμιο Ρουσάνο (Ζάκυνθος 1508 - Ναυπακτία 1553) γιὰ ροπή πρὸς τὸν Ρωμαιοκαθολικισμό (βλ. ΔΗΜΑΡΑΣ 92000, σ. 117). Ἡ δραματοποίηση τῆς σκηνῆς στὸν Ἄδη μεταφέρει ὀντως δογματικὰ ἔγκυρες πληροφορίες μέσα σὲ ἀμάρτυρο σκηνικὸ (πλαστώ).

Ἄνθη *Εὐλαβείας* (1708): Φραγκίσκος Κολομπῆς, «Εἰς τὴν Μετάστασιν τῆς Παναγίου Ὠδάριον, τὸ παρ' Ἰταλοῖς λεγόμενον Σονέττο»

Γιὰ τὸ βιβλίον βλ. ΔΗΜΑΡΑΣ 92000, σσ. 147-50.

Ἡ ἀφιέρωση τοῦ τομιδίου στὴν Παρθένο Μαρία συντονίζεται μὲ τὴ μαριολογία (κάθε περὶ Θεοτόκου διδασκαλία) καὶ ἰδίως τὴ μαριολατρία (λατρευτικὴ προσήλωση στὴ Θεοτόκο) οἱ ὁποῖες διαπερνοῦν τὴν ρωμαιοκαθολικὴ παράδοση καὶ εὐκόλα συνδυάστηκαν μὲ τὴν ξεχωριστὴ ὑπόληψη ποὺ καὶ οἱ ὀρθόδοξοι λαοὶ τρέφουν πρὸς τὴν προστατευτικὴ φιγούρα τῆς Παναγίας: σημάδια τοὺς συναντᾶμε καὶ στὶς προτιμήσεις πολλῶν κατηχητικῶν βιβλίων μὲ παραδειγματικὲς ἱστορίες.

Τὰ 4 ἑλληνικὰ σονέτα ποὺ περιλαμβάνει ἡ συλλογὴ εἶναι τὰ πρῶτα ποὺ ἐμφανίζονται στὴ γλώσσα μας μετὰ τὴν ἀκμὴ τῶν φραγκοκρατούμενων περιοχῶν, καὶ ἀναπαράγουν μὲ συνέπεια τὸ εἶδος κατὰ τὶς ἐπιταγὲς τοῦ πιὸ ἀποστασιοποιημένου κλασικισμοῦ (ἰδίως ὡς πρὸς τὴ προαγωγή τοῦ μύθου διακεκριμένα σὲ «μετώπη» καὶ «προέκταση», καὶ λιγότερο ὡς πρὸς τὸ κλασικὸ ὁμοιοκαταληκτικὸ πρότυπο), μὲ κάποια ψυχρότητα σχετικὰ λίγες ἀδεξιότητες. Τὸ «Ὠδάριο» (μτζφρ. τοῦ ὄρου *sonetto* — πιὸ κάτω ὁ Λ. Βενέριος «ἀσμάτιο») ποὺ ὑπογράφει ὁ 18χρονος (γεν. 1690) «Ἱεροδιάκονος ἐκ Κεφαλληνίας» Φρ. Κολομπῆς ἀξιοποιεῖ πνευματωδῶς τὴν ἰδέα τῆς αἰχμαλωσίας σὲ πόλεμο (γνωμικὴ ἐπίρρωση τῆς γενικῆς ἰδέας στὰ τριστιχὰ) γιὰ νὰ ἐξάρει σὲ ὅρια παθολογίας τοὺς δεσμοὺς τῆς ἀνθρωπότητας μὲ τὴ Θεομήτορα.

Ὁ.π.: Λαυρέντιος Βενέριος, «Εἰς ἓναν Ἄμουσον, ὁποῦ ἐλόγιαζε νὰ φάλλη Εὐμορφα: Ἄσμάτιον ἑνδεκασύλλαβον»

Σατιρικὸ ἐκ προθέσεως τὸ σονέτο τοῦ ἀκόμη νεότερου (γεν. 1694) «Κρητικοῦ» Λ. Βενέριου ξεφεύγει ἀπὸ τὸ μαριολατρικὸ πρόγραμμα τῆς συλλογῆς. Πηγὴ του τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Νικάρχου στὴν *Παλατινὴ Ἀνθολογία* XI 186:

Νυκτικόραξ ἄδει θανατηφόρον· ἀλλ' ὅταν ἄση
Δημόφιλος, θνήσκει καὺτὸς ὁ νυκτικόραξ.

Ἐπειδὴ τὸ εὖρημα δὲν προσφέρεται γιὰ ἀξιοποίηση ἐν ἐκτάσει, δοκιμάζεται πρωτίστως ἡ βστική «προέκταση», ὅπου ὀφείλει νὰ κορυφωθεῖ σταδιακὰ τὸ νόημα: τὸ πρῶτο τρίστιχο προκαταβάλλει ἐνπολλοῖς τὴν ἰδέα τῆς κατακλείδας — ἡ ὁποία διατηρεῖ τὴν πυκνότητα τῆς πηγῆς, καθιστώντας ὅλο τὸ προηγούμενο κείμενο περιττό, ἢ ἀπογυμνώνοντας ἀπὸ ἐπιχειρήματα τὴν ἐπιθετικότητα του. Ἄλλὰ νὰ μὴν ξεχνάμε πὼς πρόκειται γιὰ σχολικὸ γύμνασμα ἐνὸς παιδιοῦ κάπου 14 ἐτῶν.

ΛΑΪΚΑ ΑΦΗΓΗΜΑΤΙΚΑ ΕΡΓΑ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΔΙΑΣΚΕΥΕΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ

Διασκευές (ἀπὸ τὴν ἴδια ἢ ἄλλη γλῶσσα) καὶ μεταφράσεις συναντᾶμε στὶς λογοτεχνίες ὄλων τῶν λαῶν ὑπὸ συνθήκες συγκεκριμένες: (1) ὅταν εἶναι «νεαρές», ὑπὸ διαμόρφωση (2) ὅταν εἶναι «περιφερειακές» (λειτουργοῦν ὑπὸ τὴ σκιά ἰθυόντων καὶ πυρηνικῶν πολιτισμικῶν συστημάτων) καὶ παρουσιάζουν σημάδια ἀδυναμίας ἢ ἀνωριμότητας· καὶ (3) ὅταν διέρχονται κάποια κρίση ἀξιῶν. Τὸ βέβαιο εἶναι πὼς διασκευές ἢ μεταφράσεις βρίσκονται στὶς ἀπαρχές ὄλων τῶν λογοτεχνικῶν παραδόσεων, ἀπὸ τὴ στιγμή πουλάχιστον πού περνᾶνε στὴ φάση τῆς ἐντεχνης δημιουργίας. Ἡ ἐλληνικὴ δὲν ἀποτελεῖ ἐξάιρεση, ἂν καὶ τὸ φαινόμενο τῆς μεγάλης μεταφραστικῆς παραγωγῆς στὴν ἐλληνικὴ συνεχίστηκε ὡς τὶς μέρες μας, ὅποτε λόγοι σὰν τοὺς παραπάνω περιορίστηκαν ἢ ἐξέλιπαν — ἴσως ἐπειδὴ ἡ ὠθηση πού δόθηκε ἀπὸ τὸν Κοραῆ, μὲ τὴ θεωρία του γιὰ τὴ «μετακένωση», δὲν ἀποδυναμώθηκε μὲ τὸ πέρασμα τῶν χρόνων, ἴσως καὶ γι' ἄλλες αἰτίες (ἐπαγγελματικὴ ἀπασχόληση, ἐκτεταμένη γλωσσομάθεια καὶ σπουδές σὲ ξενόγλωσσα ἰδρύματα κλπ.). Μιὰ «μετακενωτικὴ» πάντως ὑποθήκη τοῦ Antonio Gramsci (1891-1937) στὴ γειτονικὴ Ἰταλία φαίνεται νὰ παρήγαγε ἀνάλογα ἀποτελέσματα.

Τὰ ἀφηγηματικὰ ἔργα αὐτῆς τῆς περιόδου πολὺ συχνὰ εἶναι διασκευές ἢ μεταφράσεις, μέσα σὲ ἓνα κλίμα ἀδιαφορίας γιὰ τὴν πατρότητα (κρίση τῆς πρωτοτυπίας), καὶ τοῦτο συνδυάζεται μὲ τὴ διαμόρφωση μιᾶς λαϊκῆς λογοτεχνίας (σύντομα καὶ ἐντυπης: «φυλλάδες») πού ἀρδεύεται ἀπὸ τὸ παρελθόν καὶ τὴ Δύση καὶ μοιράζεται τὸ ἴδιο κοινὸ μὲ τὰ ἔργα τῆς Κρητικῆς Ἀναγέννησης, ἀλλὰ καὶ τὴν ἴδια δυσπιστία λόγιων καὶ ἐκκλησιαστικῶν κύκλων, φτάνοντας ἔτσι ὡς τὸν 19. αἰ., ὅποτε παραδίδει τὴ σκυτάλη σὲ ἓνα πιὸ σύγχρονο εἶδος λαϊκοῦ ἀναγνώσματος, τὸ ὁποῖο νομιμοποιούμεστε νὰ θεωρήσουμε παραλογοτεχνικό. Ἡ ἀντίθεση λόγιου-λαϊκοῦ θὰ μποροῦσε ν' ἀπεικονιστεῖ στὴ διαφορετικὴ ἐκμέρους τοὺς ἀντίληψη τοῦ χρόνου, πραγματικοῦ (μορφή καὶ διακίνηση) καὶ ἀφηγηματικοῦ (Π. ΜΟΥΛΛΑΣ: ΠΠ I, σ. 30):

(1) Χρόνος «ἐξελικτικὸς» (τῆς λόγιας λογοτεχνίας) → δυναμικὴ προοπτικὴ.

(2) Χρόνος «κυκλικὸς» (τῆς λαϊκῆς λογοτεχνίας) → ἀναπαραγωγὴ τῶν ὑπαρχουσῶν δομῶν καὶ προβλεψιμότητα.

Τὰ θεμελιώδη γνωρίσματα τῆς παραλογοτεχνίας (πού παράγεται στὴν περίοδο βιομηχανοποίησης τοῦ πολιτισμοῦ καὶ μὲ καθοριστικὸ κριτήριον τὸ κοινὸ γοῦστο) ἐμφανίζονται κι ἐδῶ:

(1) κομπορμισμός (στὴν ἀποτύπωση τῆς τάξης τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἀξιῶν)·

(2) μανιχαϊσμός (ὁ κάθετος δυϊσμός τοῦ «ἄσπρου-μαύρου», ἰδίως στὴν ἀντίληψη τῶν κινήτρων δράσης)·

(3) σχηματοποίηση (στὴν παρουσίαση ἡρώων καὶ καταστάσεων)·

(4) ἠθικολογία (ἀφελὴς διδασκισμός τοῦ λόγου ἢ καὶ τοῦ μηνύματος)·

(5) στερεότυπα (ὅσον ἀφορᾷ στοὺς χαρακτήρες, ἀλλὰ καὶ τὴν ὄλη ἀνθρωπογνωσία)·

(6) κοινοὶ τόποι (στὸ λόγο καὶ τὴν πλοκή, στὶς σχέσεις καὶ τὶς ἀντιδράσεις τῶν ἡρώων)·

(7) μονολιθικότητα (στὴν ψυχογράφηση καὶ τὶς ἀφηγηματικὲς λύσεις)·

(8) μονολογικότητα (χαρακτήρες παραλλαγές τοῦ ἴδιου, χωρὶς τὴν ποικιλότητα τῆς πραγματικῆς ζωῆς — πού ἐντοπίζεται σὲ κάποια μυθιστορήματα κατὰ τὸν Μ. ΜΠΑΧΤΙΝ).

Μόνον πού ἡ λαϊκὴ συγκομιδὴ αὐτῶν τῶν αἰῶνων (τέλη τοῦ 15. - ἀρχές τοῦ 19.) χαρακτηρίζεται ἐπιπλέον ἀπὸ μιὰ γλῶσσα ζωντανὴ καὶ ἐκφραστικὴ, μεγάλη ἐπιδεξιότητα στὸν ἐξελληνισμό (τὸν ἐγκλιματισμό) τῶν θεμάτων καὶ σπάνια δροσιά.

Κοινό διακριτικό δομής και περιεχομένου τῶν περισσότερων ἔργων εἶναι ἡ ἄρθρωση ἱστοριῶν μέσα σε μιὰ περισσότερο ἢ λιγότερο προσχηματικὴ διήγηση-πλαίσιο — μοντέλο ἀνατολικῆς προέλευσης με ἐξαιρετικὴ τύχη στὴ Δύση (ὄχημα τῆς μεγάλης νοβελιστικῆς παράδοσης, π.χ., με τὸν Βοκάκιο στὴν κορυφὴ τῆς) ἴσαμε τὸν προχωρημένο 19. αἰ. Ὅσο συνεκτικότερη καὶ λειτουργικὰ ἐξαρτημένη ἀπὸ τὶς ἱστορίες παρουσιάζεται ἡ διήγηση-πλαίσιο, τόσο περισσότερο αὐτὰ τὰ ἔργα ὑπακούουν στὸ μοντέλο τῆς συρταρωτῆς ἀφήγησης (conte-a-tiroir).

Ἄνων., *Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ*: Ἡ παλαιότερη ἀπὸ τὶς ἑξι σωζόμενες μορφές (15. - ἀρχές 16. αἰ.: *Ἱστορία Ψυχοφελῆς ἐκ τῆς Ἐνδοτέρας τῶν Αἰθιοπικῶν Χώρας, τῆς Ἰνδῶν Λεγομένης, πρὸς τὴν Ἁγίαν Μετενεχθεῖσα Πόλιν, Γραφεῖσα παρὰ Μοναχοῦ Ἰωάννου ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Ἁγίου Σάββα, περὶ Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ τῶν Μοναχῶν, χγφ. Μονῆς Παντελεήμονος*)

Τὸ πιὸ παλιὸ ἑλληνόγλωσσο μυθιστόρημα μὴ-ἑλληνικῆς πηγῆς. Πρόκειται γιὰ ἐκχριστιανισμὸ μυθιστορηματικῆς βιογραφίας τοῦ Βούδα — εὐρύτερα γνωστὴ σήμερα ἀπὸ τὴν κινηματογραφικὴ προσαρμογὴ τῆς *Μικρὸς Βούδας* (*Little Buddha*, 1993) τοῦ Bernardo Bertolucci (γ. 1940) —, πού ἀνάγει τὶς ρίζες τῆς στὸ πανάρχαιο θέμα τοῦ παροιμιώδους «τὸ πεπρωμένον φυγεῖν ἀδύνατον» (ἤδη στὸν Ἡρόδοτο καὶ τὸν Αἴσωπο). Οἱ 6 νεοελληνικὲς μορφές προέρχονται ἀπὸ κλάδους τῆς παράδοσης μιᾶς λόγιας μετάπλασης πού πραγματοποιήθηκε, πιθανὸν ἀπὸ ἀραβικὸ ἀνδιάμεσο, στὰ μέσα τοῦ 7. αἰ., μᾶλλον με πρωτοβουλία τοῦ Ἰωάννη Δαμασκηνοῦ, σωζόμενης σὲ πάνω ἀπὸ 150 χγφφ., βάση καὶ ἄλλων διασκευῶν ἢ μεταφράσεων σὲ ξένες γλῶσσες. Ἡ διασκευή τῆς Μονῆς Παντελεήμονος παραδίδεται ἀπὸ 4 τουλάχιστον χγφφ.

Ἰπόθεση: Ὁ εἰδωλόατρος βασιλιάς τῶν Ἰνδῶν Ἀβενίρ γιὰ νὰ ἀποφύγει τὸν ἐκχριστιανισμὸ τοῦ γιοῦ τοῦ Ἰωάσαφ τὸν κλείνει σὲ πολυτελὲς παλάτι μιᾶς ἀπομακρυσμένης πόλης. Ὅμως ὁ ἱερομόναχος Βαρλαάμ, μεθεὶς ἐντολή, κατορθώνει νὰ μπεῖ στὸ παλάτι καὶ νὰ μῆσει τὸν πρίγκιπα στὸν χριστιανισμὸ. Ὁ Ἀβενίρ τοῦ παραχωρεῖ τὸ μισὸ βασίλειο (γιὰ νὰ τὸν δελεάσει μετὴν ἐξουσία), πού ὁ Ἰωάσαφ μετατρέπει σὲ πρότυπο κράτους πρόνοιας καὶ εὐνομίας. Μεταστρέφεται ἔτσι κι ὁ πατέρας του, καὶ τοῦ παραχωρεῖ καὶ τὸ ὑπόλοιπο βασίλειο. Ὅταν πεθαίνει ὁ Ἀβενίρ, ὁ Ἰωάσαφ παραιτεῖται ἀπὸ τὴν ἐξουσία καὶ ἀσκητεύει.

Τὸ ἐπεισόδιο τῶν ἀνθολογούμενων ἀποσπασμάτων εἶναι ἀπὸ τὴν περίοδο τῆς ἀνησυχητικῆς ἐξάπλωσης τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τῶν διώξεών του. Ἡ ἠθικοδιδασκτικὴ ἀφήγηση δὲν προεξοφλεῖ οὔτε τὰ στοιχειώδη στὰ κίνητρα καὶ τὶς ἀξίες, ἀλλὰ ἀναδεικνύει καὶ τὸ λόγο προσώπων πού ἀντιστρατεύεται τὸ μῆνυμα γιὰ νὰ ἐνισχύσει τὴ σύγκρουση.

Ἄνων., *Στεφανίτης καὶ Ἰγνηλάτης*: Δημῶδης ἐκδοχὴ τοῦ 16. αἰ. (...1540): «Περὶ τοῦ Πραγματευτοῦ»

Δεύτερο σὲ παλαιότητα, μετὰ τὸ προηγούμενο, «ἀνατολικῆς» προέλευσης μυθιστόρημα. Πρόκειται γιὰ ἓναν «καθρέφτη» ἢ «κάτοπτρο» (παραδειγματικῶς χαρακτῆρα παρουσίαση ἀνθρωπίνων τύπων ἢ ἐνσαρκώσεων) ἡγεμόνων, πού κατάγεται μᾶλλον, μαζί με ἄλλες δυτικὲς ἀποδόσεις, ἀπὸ ἓνα ἔργο τῆς ἐνδοξῆς «κλασικῆς περιόδου» τῆς Ἰνδικῆς ἱστορίας καὶ κουλτούρας, τὴν *Παντσατάντρα* ἢ *Πεντάτευχο* ἢ *Πεντάδολο* (π. 300-400 μ.Χ.) — συλλογὴ κειμένων («ἀπολόγων») πολιτικοκοινωνικῆς ἠθικῆς καὶ γλωσσικῆς ἀγωγῆς στὴ σανσκριτικὴ, ἐνμέρει σὲ στίχο κι ἐνμέρει σὲ πεζὸ λόγο, πού ἡ παράδοση θέλει ἔργο κάποιου Βισνουσαρμάν κι ἔχει σωθεῖ κυρίως σὲ συνόψεις. Στὴ γλῶσσα μας ἦρθε ἀπὸ διαφορετικοὺς δρόμους:

1. Μιὰ σειρά ἀποδόσεων (ὅπου ἀνήκει καὶ ἡ ἀνθολογούμενη) ἀποτελοῦν δημῶδεις διασκευὲς τῆς βυζαντινῆς, πού, μετὰ ἀπὸ μιὰ πρώτη σπαραγματικὰ σωζόμενη (10./11. αἰ.) καὶ κατόπιν αὐλικῆς ἐντολῆς στὰ χρόνια τοῦ Ἀλέξιου Α΄ Κομνηνοῦ (τέλη τοῦ 11. αἰ.), πραγματοποιοῦσε ὁ Συμεὼν «μάγιστρος καὶ φιλόσοφος» Σῆθ (ἀπὸ τούτη πῆγασαν καὶ πολλὲς ἀλλόγλωσσες λαϊκὲς διασκευὲς), ἀπὸ τὴν ἀραβικὴ ἀνάπλαση τοῦ Ἀμπνταλάχ Ἰμπν-ἄλ-Μουκάφα, με τίτλο *Καλίλα βὰ Ντίμνα* (1. μισὸ τοῦ 8. αἰ.), μιᾶς περσικῆς μετάφρασης τοῦ ἔργου ἀπὸ τὸν ἰατροφι-

λόσοφο Περζο[υ]έ (και Μπαρζιουέχ ή Βαρζοβάν κλπ.) σέ γλώσσα πεχλεβί (570;) κατ' ἀπαίτηση τοῦ φωτισμένου Σασανίδη Χοσρόη Ἴνουσιρβάν (531-579). Ἀπὸ τὶς ἐνλόγω νεοελληνικὲς διασκευὲς τῆς βυζαντινῆς ἢ πιὸ διαδεδομένη ἐπὶ Τουρκοκρατίας φαίνεται νὰ ἦταν ἡ συντομειμένη (μὲ τίτλο *Διήγησις περὶ τοῦ Φιλοσόφου Περζονέ, πῶς ἐπήγεν εἰς τὴν Ἰνδιαν καὶ ἔφερε τὸ Βιβλίον Τοῦτο, τὰς Δεκαπέντε Συνομιλίας, καὶ πῶς ἐτιμήθη δι' Αὐτὸ παρὰ τοῦ Βασιλέως τῆς Περσίας Χοσρόου, 1584*) τοῦ ἀξιωματοῦχοῦ τῆς Ἐκκλησίας Θεοδοσίου Ζυγομαλά (Ναύπλιο 1544 - Κωνσταντινούπολη 1614), ἐνῶ μιὰ λιγότερο δημώδης, καὶ λιγότερο διαδεδομένη ἴσως (μὲ ὑπότιτλο *Σοφία τῶν Ἰνδῶν, 1721*), ὀφείλεται στὸν ἐπίσης ἰατροφιλόσοφο Δημήτριο Προκοπίου Πάμπερη (Δ. Προκοπίου), καθ' ὑπόδειξη τοῦ προϊσταμένου του ἡγεμόνα τῆς Μολδοβλαχίας Νικόλαου Μαυροκορδάτου.

2. Μιὰ ἄλλη ἀνώνυμη ἀπόδοση (ἴσως τοῦ Ζακυνθινοῦ Γεωργίου Βεντότη), σέ γλώσσα πιὸ λόγια, προέρχεται ἀπὸ γαλλικὴ μετάφραση τοῦ τουρκικοῦ *Χουμαγιούν-Ναμέχ* (Αὐτοκρατορικὴ Βίβλος) τοῦ Ἀλῆ Τσελεμπῆ (1540) ἀπὸ τὸν Charles Mouton (*Les Fables politiques et morales de Pilraï, philosophe indien, ou La Conduite des grands et des petits, 1750*). Πηγὴ τοῦ κλάδου αὐτοῦ εἶναι κατοπινότερο τοῦ προηγούμενου ἀραβικὸ κείμενο, ὅπου ἐπίσης ἐμφανίζεται τὸ ὄνομα τοῦ φιλόσοφου Μπιντπάι (ἢ Πιλπάι), ποὺ θεωρήθηκε συγγραφέας τοῦ ἔργου — ὅπως κυκλοφορήθηκε καὶ στὰ ἑλληνικὰ ἀπὸ τὸν Ἡπειρώτη ἐκδόστη Πολυζῶη Λαμπανιτσιώτη: *Μυθολογικὸν Ἡθικο-πολιτικὸν τοῦ Πιλπαίδος, Ἰνδοῦ Φιλοσόφου...* (Βιέννη 1783).

3. Μιὰ τελευταία ἐλληνικὴ μορφή, ἡμιτελή, ἔδωσε σέ καθαρεύουσα ὁ Ἑλληνας ἰνδολόγος καὶ ἰνδουιστῆς Δημήτριος Γαλανός, στὸ Μπεναρές, κατὰ τὶς ἀρχὲς τοῦ 19. αἰ. (ἔκδ. 1851), ἀπὸ ἰνδικὸ πρωτότυπο — μιὰν ἀπὸ τὶς πιὸ συνεπτυγμένες παραλλαγές/μιμήσεις τῆς *Παντσατάντρας* ποὺ ἀποκαλεῖται *Χιτοπαντέσα* (*Ἐφέλιμη/Σωτήρια Διδαχὴ*) καὶ συντάχθηκε σέ νεότερους χρόνους ἀπὸ τὸν Σρι-Ναραγιάνα.

Ἡ περίπλοκη δομὴ τοῦ ἔργου ἄσκησε μεγάλη γοητεία σέ Ἀνατολὴ καὶ Δύση: Μετὰ ἀπὸ προλόγους καὶ ἐπεξηγηματικὲς εἰσαγωγὲς εἰσάγεται ἡ διήγηση-πλαῖσιο: στὴ βασιλικὴ Αὐλὴ τῆς Κίνας ὁ βασιλιάς συζητᾷ με ὑψηλὰ ἱστάμενο ἀξιωματοῦχο του περὶ διακυβερνήσεως. Ἐνα παράδειγμα τοῦ ἀξιωματοῦχοῦ (Κεφ. 1.-10.) ἐγκιβωτίζει ἄλλη διήγηση-πλαῖσιο: συζήτηση τοῦ βασιλιᾶ τῆς Ἰνδίας με ἕναν αὐλικὸ φιλόσοφο (σέ μερικὰ κείμενα τὸν Πίλπαϊ). Ὁ φιλόσοφος ἀνοίγει τρίτη διήγηση-πλαῖσιο ἀναφερόμενος στὸν κόσμον τῶν ζώων: στὴν Αὐλὴ τοῦ βασιλιᾶ λέοντα ἐπιδίδονται σέ «ἀγῶνα λόγων» (μὲ ἀφηγήσεις) δυὸ τσακάλια ἢ κυνόλυκοι, οἱ στρεφόμενοι βασιλικοὶ σύμβουλοι Στεφανίτης καὶ Ἰχνηλάτης (ἔτσι ἀποδόθησαν τὰ *Καλίλα καὶ Ντίμνα*). ἄλλη σειρὰ διηγήσεων ἐγκιβωτίζεται στὸ δικὸ τους λόγο. Κλείνοντας διαδοχικὰ οἱ διηγήσεις-πλαίσια, ξαναμιλοῦν (στὰ τελευταῖα 4-5 Κεφάλαια) οἱ αὐλικοὶ σοφοὶ δίνοντας σέ νέους κύκλους κι ἄλλες ἱστορίες.

Τὸ μήνυμα τοῦ ἔργου συνοψίζεται συνήθως στὴν τελευταία ἱστορία: μετριοπάθεια ἀπέναντι στὶς φιλοδοξίες καὶ σωφροσύνη. Οἱ νεοελληνικὲς ἀποδόσεις ἀναπαράγουν τοὺς 4 κώδικες ποὺ τόνισαν στὴν πρόδρομὴ δική του ὁ Συμεὼν Σήθ (Ἑλένη ΚΟΝΔΥΛΗ-ΜΠΑΣΟΥΚΟΥ):

- (1) τὸν θρησκευτικὸ (θεολογία, ἐσχατολογία, ἠθικὴ),
- (2) τὸν διανοητικὸ-ἠθοκανονιστικὸ (σύνεση, γνώση καὶ χρηστοθήθεια, σοφία καὶ μὀρφωση),
- (3) τὸν ἐξουσιαστικὸ-πολιτικὸ (ἀτελές-ιδανικὸ σύστημα διακυβέρνησης, δικαιοσύνη) καὶ
- (4) τῆς φιλίας (θεμέλια, ἀπολαύσεις, ἀνθρωπιστικὴ διάσταση).

Ἡ ἱστορία τοῦ πραγματευτῆ (παραδειγματικοῦ τύπου) θίγει τὸν 2. καὶ 4. ἀπὸ τοὺς παραπάνω. Τὸ «μάθημα» ποὺ δίδεται εἶναι «ἀναλογικὸ», ὅπως στὰ ἀνέκδοτα τοῦ Νασρεδίν Χότζα (ἀφευδῶς ἀνατολικὸ στοιχεῖο). Ἡ λύση προοικονομεῖται ἀπὸ τὴν ἀπρονοησία τοῦ ἐπιχειρήματος: «οἱ ποντικοὶ ἔφαγον αὐτὸ [τὸ σίδερο]».

Ἄνων., *Μυθολογικὸν Συντίπα τοῦ Φιλοσόφου τὰ Πλεῖστα Περιέργον* (Βενετία 1711/1712 κ.ἑξ.): «Διήγησις τοῦ Δευτέρου Φιλοσόφου»

Τὸ κείμενο τοῦ *Συντίπα* ἢ *Σιντίπα* (ἰνδ.-ἀραβ. *Sid[i]bad*: Σεβάχ), ἐλληνιστικῆς ἐνδεχομένως προέλευσης, ἔχει διαδοθεῖ στὴν Ἀνατολὴ καὶ τὴ Δύση με ποικίλους τίτλους: *Ἐφτὰ Σοφοὶ* [τῆς

Ρώμης], *Δολόπαθος*, *Σαράντα Βεζύρηδες* κ.ά. Οί νεοελληνικές του μορφές απέρρευσαν από δύο βυζαντινές και τὰ παρακλάδια τους: μιὰ καμωμένη από κάποιον γραμματικό Μιχαήλ Ἀνδρεόπουλο (τέλη ΙΙ. αἰ.) μέσω συριακού ἐνδιάμεσου και μιὰ ἐμπλουτισμένη παράφρασή της (γνωστή ως *Retractatio*: «νέα ἐπεξεργασία»), με 25 ιστορίες, σὲ γλώσσα κάπως πιὸ κοινή. Στὴ νέα ἑλληνική, μετὰ τὴν Ἔλωση πιά, ἐκπονήθηκαν διάφορες παραλλαγές:

1. Ἀπὸ τὴ *Retractatio* κατάγονται 3 μορφές (10 χγγφ. τοῦ 15. και 16. αἰ.), με τίτλους ὅπως *Βίβλος ἢ Διήγησις Θαυμαστῆ τοῦ Λεγομένου Συντίπα τοῦ Φιλοσόφου* κλπ. — ἀπὸ τὴν περισσότερο λόγια τῶν ὁποίων θὰ προκύψει ὁ ἐντυπος *Συντίπας*, ἐνῶ ἡ πιὸ δημώδης σχετίζεται με τὸν κωδικογράφο και διασκευαστὴ Κωνσταντῖνο Ρετσινό (16. α.).

2. Ὁ ἐντυπος *Συντίπας* (τὸ *Μυθολογικόν...*), με 22 ιστορίες (*Editio Princeps* πιθ. μέσα στὸν 17. αἰ.) — τὸν ὁποῖο ὁ Γ. ΒΑΛΕΤΑΣ ἀπέδωσε σὲ κάποιον Σπυρίδωνα Κερασιώτη — ἔτυχε ἐξαιρετικῆς ἐκδοτικῆς ἐπιτυχίας.

3. Τέλος, μετάφραση τῆς παραλλαγῆς τῶν Ἐφτὰ Βεζύρηδων φιλοτέχνησε τὸ 1923 ὁ Κώστας Τρικογλίδης ἀπὸ τὴν ἀραβική, με τίτλο *Συντίπας, ἢ Οἱ Πανουργίες και οἱ Μηχανογραφίες τῶν Γυναικῶν*.

Πρόκειται γιὰ ἓναν «καθρέφτη» γυναικῶν με διήγησι-πλαῖσιο κατερχόμενη ἀπὸ τὸ βιβλικό (πολὺ ἀρχαιότερο, ἐπὶ τῆς οὐσίας, ἀφοῦ ἀπαντᾷ ἤδη σὲ διήγημα τῆς Ἀρχαίας Αἰγύπτου, σὲ ἀπυρο τοῦ 13. π.Χ. αἰ.) θ ἑ μ α τῆς συζύγου τοῦ Πετεφρῆ/Ποτιφάρ (τὴ μάταια προσπάθειά της νὰ ἀποπλανήσει τὸν ὠραῖο Ἰωσήφ, ἐπιστάτη τοῦ ἄντρα της, και μετὰ τὴν ἐκδικητικὴ της διαβολή, ὅτι συνέβη τὸ ἀντίστροφο, πράγμα πού τοῦ στοίχισε περιπέτειες πρὶν ἀπὸ τὴν τελικὴ του δικαίωση — *Γένεσις* ΛΘ' 1-20) ἢ τῆς Φαίδρας (με τὸν προγονό της Ἰππόλυπο, πού καταλήγει με θανάτωση τοῦ ἥρωα και δική της αὐτοκτονία), με μοτίβα πού ἀνακαλοῦν και τὴ μυθιστορηματικῆς διάστασης ἱστορία τῆς Ἐσθῆρ (πού ἀξιοποιώντας τὸ κάλλος της, ἐπιστρατεύοντας τὸ θάρρος της και μετερχόμενη τεχνάσματα ἀποκάλυψης, ἔπεισε τὸν σύζυγό της βασιλιά τῆς Περσίας ὅτι ἔπρεπε νὰ προστατεύσει τοὺς Ἰουδαίους συμπατριῶτες της ἀπὸ τὴν ἐπιβολὴ τοῦ πρωθυπουργοῦ του) ἢ τῆς *Χίλιες και Μία Νύχτες* κλπ.

Ἡ μισογυνικὴ προκατάληψη πού ὑπόκειται στὸ θέμα ἀποτελεῖ τεκμήριο λαϊκῆς του προέλευσης (ἓνα ἀπὸ τὰ κριτήρια ἐλέγχου τῆς λαϊκότητος τόσο ἀρχαίων ἱστοριῶν) και ἔχει νὰ κάνει με καταστατικὴ παράδοση τῆς πατριαρχικῆς κοινωνίας, ὅπου οἱ γυναῖκες, στὴν κυρίαρχη ἐπὶ αἰῶνες κάθετη διχοστασία καλοῦ-κακοῦ, εὐγενοῦς-ἀγενοῦς, ὑψηλοῦ-ταπεινοῦ, ἄσπρου-μαύρου κλπ., κατατάσσονταν σταθερὰ στὸν ἀρνητικὸ πόλο (ἀντικείμενο πολλῶν μελετῶν στὸ πλαῖσιο τῶν πολιτισμικῶν και γυναικειῶν σπουδῶν). Αὐτὸς εἶναι και ἓνας ἀπὸ τοὺς λόγους πού ὁ μισογυνισμὸς θὰ πρυτανεύσει στις ἑλληνικὲς λαϊκὲς ἀφηγήσεις ὡς τὸν ὕστερο Θρησκευτικὸ Οὐμανισμὸ — ἓνας ἄλλος εἶναι ἡ ἠθοκανονιστικὴ ἐπιφυλακτικότητα τῶν ἐκκλησιαστικῶν κύκλων και τῶν θρησκευόμενων συγγραφέων.

Ἰ π ὅ θ ε σ η : Ὁ *Συντίπας* ἀναλαμβάνει νὰ διαπαιδαγωγῆσει τὸ γιὸ ἐνὸς βασιλιᾶ. Πρὸς ἀποφυγὴ δυσμενοῦς προφητείας συστήνει στὸν πρίγκιπα ἀλαλία ἐφτὰ ἡμερῶν. Τότε αὐτὸς δέχεται τῆς προκλήσεις μιᾶς ἀπὸ τῆς γυναῖκες τοῦ βασιλιᾶ, τῆς ἀποκρούει, και ἀκολουθεῖ ἡ διαβολὴ της στὸν βασιλιά, πού ἀποφασίζει τὸ θάνατο τοῦ γιοῦ του, ἀλλὰ ἐφτὰ σοφοὶ σύμβουλοι ἀναλαμβάνουν με παραδειγματικὲς ιστορίες κατὰ τῶν γυναικῶν νὰ τὸν μεταπείσουν, ἐνῶ τὴ θέση της ὑπερασπίζει με ἄλλες ιστορίες ἢ «μητριά». Ὅταν οἱ ἐφτὰ μέρες τελειώνουν ὁ πρίγκιπας ξεκαθαρίζει τὴν κατάσταση και προστατεύει τὴ γυναῖκα ἀπὸ σκληρὴ τιμωρία. Ἀλλὰ ἡ ἀνταλλαγὴ ἀπόψεων με ἱστορίες συνεχίζεται με ἀφορμὴ τὰ ὅσα συνέβησαν.

Ἀνάλογα με τὸ σκοπὸ πού ὑπηρετοῦν (τὸν ἀφηγητὴ τους) οἱ ιστορίες προβάλλουν συνήθως διαφορετικὰ ἐπιχειρήματα, ἐνίοτε και σὲ συνδυασμούς (Γ. ΚΕΧΑΓΙÓΓΛΟΥ: *ΙΙΙ* 2.2, σσ. 232-33): (1) γιὰ νὰ κερδηθεῖ χρόνος· (2) γιὰ νὰ πείσουν· (3) γιὰ νὰ σωθεῖ ἡ ζωὴ τοῦ ὀμιλοῦντος. Ἀλλὰ δὲ λείπουν και ἱστορίες με ἀσαφὴ σκοπιμότητα ἢ τὴν ἀντίθετη ἀπὸ τὴν προσδοκώμενη. Ἀνάμεσά τους ἀπαντοῦν διηγήσεις πού εὐτύχησαν νὰ περάσουν σὲ *exempla* και νομβέλες τῆς πιὸ λαμπρῆς δυτικῆς παράδοσης, με σκανδαλιστικὲς λεπτομέρειες, ἀνάλαφρο ἦθος και συχνὰ με ἐγκώμια τῆς γυναικειᾶς πονηριᾶς, ἀλλὰ και ἀρετῆς. Ἡ σημασία τοῦ ἔργου δὲν ἦταν ξεχωριστὴ

μόνο για τους αφηγηματικούς του νεωτερισμούς: «κόμιζε έναν ενδιαφέροντα θεωρητικό και πρακτικό σκεπτικισμό (πού συχνά αγγίζει τα όρια του πεσιμισμού) για το είναι και το φαίνεσθαι, για την αλήθεια και το φέμα, για τη συμπεριφορά εκ συμβάσεως και τη συμπεριφορά εξ ανάγκης, για το δικαίωμα της γυναίκας να επιθυμεί και να υλοποιεί τις επιθυμίες της, να επικαλείται κι αυτή το δικαίωμα στο πάθος ή την αναγκαία αυτοσυντήρηση και να κατανοείται. "Όλα αυτά οδηγούσαν πολύ μακρύτερα από μιαν επιφανειακή ήθικοδιδασκτική σκαμπόζικη ή μισογυνική ανάγνωση του έργου» (ό.π., σ. 233) — δηλ. στην καρδιά της Άναγέννησης. Η «Διήγησις του Δευτέρου Φιλοσόφου» αναδεικνύει κάποια από τα παραπάνω στοιχεία. Η ρεαλιστικά εκτιθέμενη ελευθεριότητα και, δευτερευόντως, η πανουργία της ήρωϊδας στηλιτεύονται στο επίπεδο της λέξεως (στά σχόλια του αφηγητή), ενώ η επινοητικότητα της αποτυπώνεται θαυμάσια στο επίπεδο της δείξεως (στην πλοκή) — με αποτέλεσμα την καλλιτεχνική προαγωγή του δεύτερου σε βάρος του πρώτου. Οι άντρες, αντίθετα, εμφανίζονται έρμαια των παθών τους, άβουλοι και άφελείς με επικεφαλής τον άπατημένη σύζυγο.

Άνων. μτφρ., *Μπερτόλδος [και Μπερτολδίνος]* (Βενετία 1646) του Giulio Cesare dalla Croce (1550-1609· έκδ. πρωτοτύπου 1606-1608): *Έναρκτήρια «Διάλεξις ανάμεσα Βασιλέως και Μπερτόλδου»*

Το έργο, πού είχε γνωρίσει τεράστια έπιτυχία στην Ίταλία και την Εύρώπη (θέατρο, όπερα, παιδικά βιβλία...), άνήκει στην κατηγορία των ευτράπελων και σατιρικών λαϊκών διηγήσεων, με μεγάλη διάδοση στις λογοτεχνίες των ευρωπαϊκών λαών εκείνης της περιόδου, όπως και στην έλληνική (την ίδια χρονιά οι πρώτες έκδ. του *Βίου Αισώπου και του Πωρικολόγου*). Ειδικότερα, συνδυάζει παραδόσεις παλαιότερων λαϊκών ειδών: κυρίως του λογοτεχνικού-ρητορικού «διαλόγου ευφυών έρωταποκρίσεων», ενός τύπου διαγωνισμού έξυπνάδας με ρίζες στον λατινικό Μεσαίωνα (στον *Διάλογο Σολομώντος και Μαρκόλφου* — ενός προτύπου σοφίας με έναν άγροϊκο χωριάτη πού συνόφισε θυμοσοφία, αίσθηση της πραγματικότητας και δικαιοσύνη), και του περιπετειώδους «πικαρέσκου» (picaresque: σάτιρα άφεντάδων από τη σκοπιά ύπηρετών — ως εκτούτου μια αφηγηματικά συνεκτικότερη έκδοχή των ανατολικής προέλευσης «κατόπτρων», άφου ό εξιστορητής λίγο-πολύ έχει συμμετάσχει στη δράση), είδους μορφοποιημένου στην Ίσπανία (άνων., *Lazarillo de Tormes*, 1553). Η ιστορία του Μπερτολδίνου, γιου του Μπερτόλδου, και της προκομμένης μητέρας του Μαρκόλφας είναι μια «συνέχεια», πού δέν είχε στην έλληνική την έπιτυχία του πρώτου μέρους. Η μετάφραση είναι αρκετά πιστή και σε μια γλώσσα πού περιλαμβάνει ιδιωματικά στοιχεία της Έπτανήσου. Ο Σολωμός πάντως, πού επικρίνει σφοδρά την «άγράμματη σοφία» (το ύφος) του έργου (στά αυτόγραφα σημειώματά του), άπηχεί όντως σε σατιρικό του μονόστιχο επίγραμμα, με τίτλο «Έρη Πολυμάθεια» (*Άπαντα*, τ. 1: *Ποιήματα*, έπιμ. Λίνος Πολίτης, Άθ.: Ίκαρος, 1948, σ. 301), το πνεύμα της πρώτης ρήσης του ήρωα στο άνθολογούμενο άπόσπασμα:

Δω μιá φορά ήταν άνθρωπος, κι' εκεί 'ταν ένας τόπος.

Ύπόθεση του Μπερτόλδου: Ο ήρωας εμφανίζεται στην Αύλη του βασιλιά Άλμποϊνού στη Βερόνα και, σε μια πρώτη άναμέτρηση με έρωταποκρίσεις, τον κατατροπώνει. Στη συνέχεια, με λογής τερτίπια, κάνει το βασιλιά να άποστραφεί τις γυναϊκες, ξεφεύγει από διάφορες δυσκολίες και κερδίζει την εϋνοια και της αρχικά έχθρικης άπέναντί του βασίλισσας. Μένει στο παλάτι, αλλά άσυνήθιστος στην καλή διατροφή, άρρωσταίνει και πεθαίνει.

Το άνθολογούμενο άπόσπασμα είναι ένα άνθολόγιο κοινότοπων γνωμών, χωρατών και επιδείξεων κρυφίνιας πού θυμίζουν διαλόγους από τον Καραγκιόζη.

Άραβικόν Μυθολογικόν (Βενετία 1757-1762) και *Νέα Χαλιμά* (Βιέννη 1791-1794): Προοίμιο στην «Ίστορία του Καλίφ Άρουν Άραχσίδ»

Το πρώτο άποδίδει τη συλλογή (του 9. αι.) πολυ παλαιών διηγήσεων (ίνδοπερσικής, άραβικής και έλληνιστικής προέλευσης) πού είναι ευρύτερα γνωστή ως *Χίλιες και Μία Νύχτες* (*Άλφ Λάι-*

λα βὰ Λάιλα) ἢ Ἀραβικὲς Νύχτες, καὶ στὰ ἑλληνικὰ ἦρθε μέσω ἰταλικῆς μετάφρασης (*Novelle arabe, divise in mille ed una notte*, 1721) τῆς μερικῆς παράφρασής τους ἀπὸ τὸν Antoine Galland (*Les Mille et une nuits: Contes arabes*, 1704-1717 κ.έξ.). Τὸ δεύτερο ἀποδίδει ἄλλη συλλογὴ διηγήσεων (περσικῆς καὶ τουρκικῆς προέλευσης) ποὺ εἶναι εὐρύτερα γνωστὴ ὡς *Χίλιες καὶ Μία Μέραι* ἢ *Περσικὰ/Τουρκικὰ Παραμύθια*, καὶ στὰ ἑλληνικὰ ἦρθε μέσω ἰταλικῆς ἐπίσης μετάφρασης (*Novelle persane, divise in mille ed una giornata*, 1720 κ.έξ.) τῆς μερικῆς παράφρασής τους ἀπὸ τοὺς François Pétis de la Croix καὶ Alain-René Lesage (*Les Mille et un Jours: Contes persans*, 1710-1712). Τὸ Ἀραβικὸν Μυθολογικόν (3 ττ.) ἐπιλέγει τὸ μεγαλύτερο μέρος καὶ ἀπὸ τὰ δύο ἔργα συνδέοντας τὶς δύο διηγήσεις-πλαίσια· ἡ *Νέα Χαλιμὰ* (4 ττ.) προέρχεται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὸ δεύτερο. Ἡ ἔκδοσις συνιστᾷ πρωτοβουλία τοῦ παραγωγικοῦ Ἑπειρώτη Πολυζῶη Λαμπανισιώτη, ποὺ εἶχε πρόθεσις νὰ συνεχίσει μὲ πρόσθετη ἐπιλογή διηγήσεων, ἡ ὁποία ὅμως δὲν εἶδε τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος. Ἔτσι, στὴν ἑλληνικὴ μεταφέρθηκε πολὺ μικρὸ μέρος τῶν ἰσλαμικῶν συλλογῶν. Ἡ πατρότητα τους ἀποδίδεται συνολικὰ σὲ ἓναν φανταστικὸν Δερβίς Ἀμπουμπεκίρ καὶ βασικὰ ὀνόματα ἐξελληνίζονται μὲ μεγάλη ἐπιτυχία, ὅπως ἡ Σαχραζὰ[ν]τ σὲ Χαλιμὰ (πιθανὸν ἀπὸ χαρακτηρισμὸ τῆς σὲ αἰγυπτιακῆ ἔκδοσις τῆς ἐποχῆς), ὁ Σαχριάρ σὲ Ἀιδίν, ὁ Σιντμπάντ σὲ Σεβάχ κλπ. (καὶ ἔτσι μεταφέρονται σὲ γραμματεῖες ποὺ γνώρισαν τὸ ἔργο ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἔκδοσις, ὅπως ἡ ρουμανικὴ καὶ ἡ βουλγαρικὴ). Ἡ ἐμφάνισις τῆς σαγηνευτικῆς ἀφηγήτριας στὸν τίτλο τῆς δευτέρας συλλογῆς σημάδεψε τὴν τύχη τοῦ βιβλίου, ποὺ ἔμεινε ὡς *Παραμύθια τῆς Χαλιμᾶς*. Τὶς *Χίλιες καὶ Μία Νύχτες*, περίπου 300 ἱστορίες μετέφρασε (μέχρι τὸ 1910) ἀπὸ τὰ ἀραβικὰ ὁ Κώστας Τρικογλίδης (ἔκδ. στὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ 1970), ἀλλὰ τὸ βιβλίον γνώρισε ἀπανωτὲς ἐπανεκδόσεις ἀπὸ προσαρμογὲς τῆς ἔκδ. Λαμπανισιώτη.

Ἰ π ὀ θ ε σ η : Ὁ βασιλιάς Σαχριάρ/Αιδίν, μαθαίνοντας ὅτι τὸν ἀπάτησε ἡ γυναίκα του μὲ ἓναν μαῦρο σκλάβο, ἀρχίζει νὰ παντρεύεται κάθε μέρα μιὰ γυναίκα ποὺ τὴν ἐπαύριο στέλνει στὸν δῆμιον, προκειμένου νὰ ἐκδικηθεῖ τὸ γυναικεῖο φύλον. Ἡ βεζιροπούλα Σαχραζὰτ|Χαλιμὰ πείθει τὸν πατέρα της νὰ τῆς ἐπιτρέψει τὸν γάμον μὲ τὸν βασιλιά, καὶ καταφέρει μὲ τὶς ἱστορίες ποὺ τοῦ διηγεῖται νὰ ἀναβληθεῖ ἡ θανάτωσί της ἐπὶ 1001 νύχτες, ὅποτε τῆς χαρίζεται ἡ ζωὴ. Μὲ σα σὲ αὐτὴ τὴ διήγησι-πλαίσιον ἄλλοτε ἐγκλιβωτίζονται ἄλλες διηγήσεις-πλαίσιον καὶ ἄλλοτε οἱ ἱστορίες διακλαδώνονται μὲ περίτεχνον τρόπον.

Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἔργου στὴν ἔκδοσιν Λαμπανισιώτη ἔγκειται (πέραν τῶν πολλῶν ἀξιακῶν κωδίκων ποὺ λειτουργοῦν στὴ βάση τῶν κειμένων ἀναφορᾶς του) στὸ ὅτι ὀργανώνει διαλεκτικὰ μιὰ αἰσιόδοξον μεταστροφὴν τοῦ μισογυνισμοῦ καὶ τοῦ μισανδρισμοῦ στὰ ἀντίθετά τους. Σημειωτέον πὼς αὐτὴ ἡ διάστασις βρίσκεται μέσα στὸ «ἀνακαινιστικόν» κλίμα τῆς περιόδου ὅπου τὸ ἔργο κυκλοφορήθηκε στὴν ἑλληνικὴν.

Τὸ ἀνθολογούμενον ἐδάφιον, μυθοποιητικὴ παρουσίασις ἱστορικοῦ προσώπου, εἶναι ἐνδεικτικὸ τῆς γλωσσικῆς μορφῆς ποὺ διακρίνει τὴν ἀπόδοσιν: μιᾶς δημώδους μὲ ἀρκετοὺς δισταγμοὺς καὶ ἐκφραστικὴν ἀστάθεια.

ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΣ ΟΥΜΑΝΙΣΜΟΣ

Ὁ Θρησκευτικὸς Οὐμανισμὸς, ποὺ ἔνωσε «σὲ κοινὴ δρᾶσιν Ἐκκλησία καὶ Φαναριῶτες» (ΔΗΜΑΡΑΣ 92000, σ. 137), ἦταν ἓνα ρεῦμα πολιτογράφησης τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ κινήματος στροφῆς στὰ κλασικὰ γράμματα καὶ τὶς ἀξίες τους (focus 15-16. αἰ.), μέσα ἀπὸ τὸν μόνον διαθέσιμον δίαυλον τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐπὶ Τουρκοκρατίας: τὴν Ἐκκλησίαν. Ἔτσι, ἓνας κλάδος πνευματικῶν ἐνδιαφερόντων ποὺ ὀρίστηκε πρὸς διαστολὴν ἀπὸ τὰ θρησκευτικὰ, ἓνας κοσμικὸς κύκλος ἀνησυχῶν, εἰσαγόταν στὴ γραμματεία μας ἀπὸ ἐκπροσώπους τῆς «ἄλλης πλευρᾶς». Ἀλλὰ ἡ Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν διῆγε περίοδον μεγάλῃς αὐτοπεποίθησις καὶ καλῶν σχέσεων μὲ τὴν Δύσιν· αὐτὴ καὶ ὅσοι τὴν περιστοιχίζαν ἦταν οἱ ἀρμοδιότεροι γιὰ τὴν ὑποδοχὴν τοῦ Ἀνθρωπισμοῦ σ' ἓναν πολιτισμὸν ποὺ εἶχε χάσει τὴν σπορὰν τῆς Ἀναγέννησις (1669) — προλειπόμενος συνάμα τὸ ἔδαφος γιὰ τὸν πιὸ ἔγκαιρον συντονισμὸν τοῦ Γένους μὲ τὸ κίνημα τοῦ Διαφωτισμοῦ.

Ὁ ἀνθρωποκεντρισμός (τὸ ξεχώρισμα τοῦ ἀνθρώπου δυνάμει τοῦ προορισμοῦ του) ποὺ ἔθεσαν στὸ ἐπίκεντρο τῶν ἀναζητήσεών τους στοχαστὲς σὰν τὸν Ἔρασμο (Desiderius Erasmus, φ.ψ. τοῦ Gerrit Gerritszoon, 1466/1469-1536) καὶ τὸν ἅγιο Φραγκίσκο τῆς Σάλης (st Francois de Sales, 1567-1622) χαρακτηρίσει μιὰν εἰδικότερη ἔκφραση τοῦ ρεύματος ποὺ ἀποκλήθηκε χριστιανικὸς ἀνθρωπισμὸς καὶ δὲν ἦταν φυσικὰ ξένη στοὺς ἑλληνορθόδοξους ἀνθρωπιστές. Σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο προεκτάθηκε καὶ στὴν ἑλληνικὴ γραμματεία ἡ ἔννοια (κι ὄχι στὸ στενότερο τῆς ἐνασχόλησης μὲ τὰ κλασικὰ κείμενα), μὲ κατεύθυνση πρὸς τὴ σύμμετρη ἀνάπτυξη τοῦ ἀνθρώπου μέσα σὲ μιὰν ἀκμαία παράδοση. Ὁ ἀνθρωπισμὸς συνδυάστηκε μὲ μεγάλες κοινωνικοπολιτικὲς ἀλλαγές (ἰδίως τὴν ἀνάδυση τῆς ἀστικῆς τάξης) στὴν πορεία πρὸς τὴν Ἀναγέννηση, ἀλλὰ ὑπῆρξε καὶ ὁ σταθερὸς της στυλοβάτης μέχρι τέλους, περνώντας ἐκεῖθε στὴν ὑπηρεσία τῶν διαφωτιστικῶν αἰτημάτων.

Συνεχίζοντας μιὰ παράδοση σταδιακὰ διαμορφούμενη στὴ Δύση ἀπὸ τὴν Πρώτη Ἄλωση τῆς Πόλης (1204), πολὺ πιὸ ἐντατικὰ δὲ μετὰ τὴν ὀθωμανικὴ κυριαρχία, μὲ ἐκπροσώπους ἀπὸ τὶς φραγκοκρατούμενες προπύργιες περιοχές, ὁ Θρησκευτικὸς Οὐμανισμὸς στὰ ἑλληνικὰ γράμματα προσέφερε μὲ συγκεκριμένους τύπους κειμένων: ρητορικὴ, ἐπιστολογραφία, παραδειγματικὲς ἱστορίες, φιλοσοφικὰ σχόλια. Στις λογοτεχνικότερες ἐκδηλώσεις του συμβάλλουν ἡ λαϊκὴ λογοτεχνία καὶ τὸ κίνημα τοῦ μ.π.α.ρ.ὸκ (στὴ λογοτεχνία, πρόκληση ἐντυπώσεων καὶ ἐπίκληση αἰσθημάτων μέσα ἀπὸ περίτεχνες καὶ λαμπερὲς ἐπιδείξεις δεξιοτεχνίας — τήρηση κανόνων ἐκφορᾶς, ἀφθονία σχημάτων λόγου, πλούσιο καὶ προσεγμένο λεξιλόγιο, ἐπιβλητικὸ ὕφος κλπ.).

Ἰωάννης Μορεζῆνος (Χάνδακας 1550; - 1613), *Κλίνη Σολομώντος* (1593-1599): Θαῦμα ε΄

Ἡ μαριολατρία συνεχίζεται μέσα ἀπὸ τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Ρωμαιοκαθολικοῦ Κρητικοῦ ἱερέα ποὺ πρόλαβε τὴν ἀκμὴ τῆς Κρητικῆς Ἀναγέννησης. Γιὰ τὶς σπουδές του οἱ πληροφορίες εἶναι ἀσαφεῖς, ἀλλὰ οἱ κοινωνικοὶ ὅροι τῆς ζωῆς του (οἰκογένεια ἀστῶν καὶ κληρικῶν, γνωριμίες μὲ ἐπιφανεῖς Ἕλληνες καὶ ξένους διανοούμενους) καὶ τὰ ἔργα του δείχνουν νὰ μὴν ἦταν περιορισμένες. Τὸ ἔργο, ποὺ διαδόθηκε σὲ χειρόγραφα (περ. 10 σωζόμενα σήμερα), ὀφείλει τὸν συνοπτικὸ του τίτλο στὴν παραπομπή του στὸ Ἄσμα Ἀσμάτων — δήλωση τῆς δομικῆς του ἰδέας: μετὰ ἀπὸ ἕναν δογματικὴς ὑφῆς πρόλογο, ἀκολουθοῦν 60 (ὅσες καὶ οἱ «δυνατοὶ» τοῦ Ἄσματος Ἀσμάτων) ἱστορίες μὲ θαύματα τῆς Θεοτόκου, ποὺ, παρὰ τὸν ἰσχυρισμὸ τοῦ τίτλου, δὲν πηγάζουν ὅλες ἀπὸ τὴ Βίβλο, παρὰ συχνὰ περιλαμβάνουν καὶ νουβελιστικὲς ἐξιστορήσεις (ἀνάμεσά τους, π.χ., καὶ τὸ θέμα τῆς *Εὐγένειας*). Θαυμάσια χρονογραφικὴ δημώδης ἢ γλώσσα του.

Τὸ ἀνθολογούμενο Θαῦμα ε΄ προέρχεται ἀπὸ τοπικὴ παράδοση καὶ εἶναι παραδειγματικοῦ τύπου.

Μελέτιος [Α΄, πατριάρχης Ἀλεξανδρείας (1590-1601)] Πηγάς (Χάνδακας 1549 - Ἀλεξάνδρεια 1601): Ἀπὸ τὴν ὁμιλία του «Εὐαγγελισμὸς» (ἀπόσπ.)

Βλ. ΔΗΜΑΡΑΣ 92000, σ. 118. Ὁ Πηγάς, ἐπίσης Κρητικὸς, ἀντίθετα ἀπὸ τὸν Μορεζῆνο, παρὰ τὶς ἰταλικὲς του σπουδές (καὶ παρὰ τὸν ἰδιότυπο θρησκευτικὸ συγκρητισμὸ ποὺ δένει καθολικοὺς καὶ ὀρθόδοξους στὴν πατρίδα του), εἶναι ἀντιλατινιστής. Ἐντούτοις, ὁ «Εὐαγγελισμὸς» του ἀποτελεῖ τεκμήριο μαριολατρικῆς συγκίνησης. Στὸ ἀνθολογούμενο ἀπόσπασμα, μετὰ ἀπὸ ἀναφορὰ στὸ Προπατορικὸ Ἀμάρτημα, κατοχυρώνεται δογματικὰ μὲ ἀπλὰ λόγια ὁ μεσολαβητικὸς ρόλος τῆς Παναγίας πρὸς τὴ Χάρη, καὶ ἔπονται εὐλογοὶ ἐγκώμια γι' αὐτὸ, μὲ ρητορικὲς ἀναφωνήσεις εὐθέως ἀνάλογες μὲ τὸ πνεῦμα καὶ τὸ γράμμα τῶν «Χαιρετισμῶν». Ἡ ἐπιρροή τοῦ μ.π.α.ρ.ὸκ φαίνεται καὶ στίς παροτρύνσεις γιὰ συγκινησιακὴ μέθεξη.

Ἀγάπιος Λάνδος (κ.κ. Ἀθανάσιος Λ., Χάνδακας 1585/1595 - Βενετία 1657), *Ἀμαρτωλῶν Σωτηρία* (σύντ. 1632..., ἔκδ. Βενετία 1641) Ε΄: «Φοβερόν τῆς Ἀσπλαγχνίας Ὑπόδειγμα» (ἀπόσπ.)

Ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ πολυγραφότατου ὀρθόδοξου, ἀλλὰ φιλικὰ διακείμενου ἔναντι τοῦ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ, Κρητικοῦ ἱερομόναχου (ὑμνογραφικά, ἐρμηνευτικά, ψυχωφελή, ἀγιολογικά, πρα-

κτικά έγχειρίδια κ.ά.) ξεχωρίζουν ο *Παράδεισος και η Άμαρτωλών Σωτηρία* (έκδ. του ίδιου έτους). Στόν *Παράδεισο* περιλαμβάνονται 24 βίοι αγίων (ανάμεσά τους και μια έκδοχη του *Βαρλαάμ και Ιωάσαφ*). Από τὰ 3 μέρη τῆς συμπληρωματικῆς *Άμαρτωλών Σωτηρίας* ἐνδιαφέρει τὸ τελευταῖο (τὰ ἄλλα εἶναι ἠθικοδιδασκτικὸ καὶ θρησκευτικὸ περιεχομένου ἐκλαϊκευτικῆς πραγματείας): περ. 70 ἀφηγήσεις μαριολογικῶν κυρίως θαυμάτων παρουσιασμένες παραδειγματικά (μὲ γέφυρες διδασκτικῶν ἐπισημάνσεων). Μεγάλο πλῆθος ἐλληνικῶν καὶ ξένων πηγῶν ἔχει ἀξιοποιηθεῖ — καὶ ἀπὸ τὸν Μορεζήνο περνάει κι ἐδῶ, μαζί μὲ ἄλλα, τὸ θέμα τῆς *Εὐγένειας*. Τὸ ἔργο ἀγαπήθηκε πολὺ καὶ ἔδωσε ὑλικὸ στὴ μετέπειτα λογοτεχνικὴ δημιουργία. Τὸ «Φοβερὸν τῆς Ἀσπλαγχνίας Ὑπόδειγμα» (δεδηλωμένα ἰταλικῆς πηγῆς) δονεῖται ἀπὸ γνήσια ἀγανάκτηση γιὰ τὴν πλεονεξία καὶ τὴν ἐκμετάλλευση. Ἡ διαπόμευση τοῦ φιλάργυρου, στὸ τέλος, προφανῶς ἱκανοποιοῦσε τὸ λαϊκὸ αἶσθημα. Ὁ λόγος ποὺ ζητεῖται ἀπὸ τὸν ἀβὰ νὰ ξαναπεράσουν ἀπὸ τὸ ἐνδιαίτημά του οἱ δαίμονες μὲ τὸ λάφυρό τους προικονομεῖ τὴν ἐξέλιξη: τὴν ἐπαύριο τὰ παιδιὰ τοῦ φιλάργυρου ζήτησαν ἀπὸ τὸν ἱερέα νὰ ἐνταφιάσει τὸν πατέρα τους, ἀλλὰ κρατοῦσαν σφραγισμένο τὸ φέρετρο· ὁ ἀβὰς ὅμως τοὺς ἀποκαλύπτει ὅσα ξέρεει καὶ τοὺς καλεῖ σὲ μετάνοια, γιὰ νὰ μὴν ἔχουν τὴν τύχη τοῦ πατέρα τους. Ἀφήνεται νὰ ἐννοηθεῖ πῶς τὰ παιδιὰ μεριμνοῦσαν γιὰ τὴν κηδεῖα τοῦ πατέρα τους γιὰτὶ εἶχαν δεῖ τὸ λείψανό του, τὸ ὁποῖο πῆραν οἱ δαίμονες μαζί τους στὴν Κόλαση.

Φραγκίσκος Σκοῦφος (Χανιά 1644 - Ζάκυνθος 1697), *Τέχνη Ρητορικῆς* (Βενετία 1681): «Περὶ Παραδείγματος» — θέμα τῆς Γυναίκας τοῦ Πετεφρῆ: οἱ προκλήσεις (ἀπόσπ.)

Ἄλλος Κρητικὸς ποὺ ἀσπάστηκε τὸν Καθολικισμό. Βλ. ΔΗΜΑΡΑΣ 92000, σσ. 124-27.

Στὸ ἀνθολογούμενο ἀπόσπασμα περιγραφή ἀπὸ ἐπιδεικτικὸ λόγο. Ὁ μισογυνισμὸς ἔχει φτάσει στὴν ταύτιση γυναίκας-Κόλασης· ἡ γυναικεία ἐπιθυμία καταδικάζεται (ὡς μέθοδος ἐλέγχου τῆς ἀνδρικής ἐπιθυμίας) μὲ ἀπόλυτη σχηματοποίηση στὶς ἀντιδράσεις τῶν προσώπων. Συγκρατημένα δημῶδες γλῶσσα, ἀτμοσφαιρικότητα, ἀλλεπάλληλα σχήματα λόγου. Τὸ ἀπόγειο τοῦ μπαρόκ στὸν Θρησκευτικὸ Οὐμανισμό.

Ἰδ., *Ὁ Γραματοφόρος* (1680;...): «Διὰ ἄλλους» / «Σὲ μιὰ νέα» (ἀπόσπ.)

Τὸ ἔργο περιλαμβάνει ὑποδείγματα ἐπιστολῶν. Ἀνθολογεῖται ἀπόσπασμα παραινετικῆς, ποὺ εἰσηγεῖται σὲ νεαρὴ γυναίκα περιορισμοὺς στὴν τόνωση τῆς θηλυκότητας. Ἀντιφατικότητα ἀνάμεσα στὶς σκοπιμότητες ποὺ ἀναγνωρίζεται ὅτι ἐπιτυγχάνονται μὲ τὸ ψιμύθιασμα καὶ στὸ «χάλασμα» τῆς «εὐμορφῆς εἰκόνας» ποὺ χορήγησε ὁ Θεός (ἡ δογματικὴ τεκμηρίωση ποὺ περικλύπεται εἶναι δεοντολογικὴ). Ἡ ἐσχατολογικὴ προοπτικὴ ἀποτελεῖ τὸν οὐσιώδη ἰστό τῆς ὅλης ἐπιχειρηματολογίας.

Ἡλίας Μηνιάτης (Ληξούρι 1669 - Πάτρα 1714), ἐπίσκοπος Κερνίκης καὶ Καλαβρύτων (1710 κ.ἐξ.), *Διδαχαί* (Βενετία 1716): «Περὶ Θανάτου» α' — ἡ Παρομοίωση τοῦ Λύχνου

Ὁ ἀντικαθολικὸς Μηνιάτης ξεκίνησε μὲ ἰσχυρὴ τὴν ἐπίδραση τοῦ Σκούφου τὴ ρητορικὴ σταδιοδρομία του. Τὸ μπαρόκ σταδιακὰ ἀτόνησε στὸ ἔργο του. Βλ. ΔΗΜΑΡΑΣ 92000, σσ. 140-43.

Τὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ παραμυθητικὸ κήρυγμά του «Περὶ Θανάτου» θεμελιώνεται στὴν ἀποδοχὴ τῆς τάξης τοῦ κόσμου· αὐτὴ ἡ καλοζυγισμένη ἐπίκληση στὴν κοινὴ ἀντίληψη τοῦ μέτρου προσδοκᾷ νὰ ἐπιφέρει παρηγοριὰ στὴ σκέψη τοῦ ἀκροατῆ του. Ἡ ἴδια ἡ ἀλληγορία τοῦ λύχνου ἔχει παρομοιακὴ βάση, δηλ. λαϊκὴ διάδοση, καὶ ἡ κοινὴ λογικὴ προσπορίζει ἓνα ἐπιπλέον στοιχεῖο κύρους. Παρὰ τὴν ἐξομάλυνσή της, ἡ γλῶσσα δὲν φτάνει σὲ μιὰ λαγαρὴ δημῶδη.

ΘΕΑΤΡΟ ΣΤΗΝ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

Ἡ καταβολὴ τοῦ Κρητικοῦ Θεάτρου, ποὺ σβῆνει σιγά-σιγά καὶ στὰ Ἐπτάνησα (ἀπ' ὅπου ἡ *Εὐγένεια* τοῦ Θεόδωρου Μοντσελέζε, τυπωμένη τὸ 1646, μὲ θέμα ἓνα νουβελιστικῆς χροιάς μαριολογικὸ θαῦμα — ἀποκατάσταση χειρῶν), ἐντοπίζεται ὡστόσο καὶ σὲ ἄλλα σημεῖα τοῦ ἐλλαδικοῦ χώρου μέσα στὸν 17. αἰ. Ἡ Χίος εἶναι ἐξαιρετικὸ παράδειγμα, γιὰτὶ ἐκεῖ ἀκμάζει ἓνας

τοπικός πνευματικός πολιτισμός που ανακαλύπτεται ακόμη, με εκδηλώσεις και σε άλλα είδη του λόγου.

Ἄνων., [Διάλογος τοῦ] Δαβίδ (Χίος, ἀρχές 18. αἰ.): Ἡ Συγχώρηση (σκ. 5.)

Βλ. ΔΗΜΑΡΑΣ 92000, σ. 149. Πολυπρόσωπο ἀλληγορικό ἔργο σὲ 5 σκηνές (εὔρημα τοῦ 1974, σὲ χγφ. τῆς συλλογῆς Λέοντος Ἀλλατίου) μὲ θέμα τὴν τιμωρία τῆς ἔπαρσης (ἀπὸ τῆ βιβλικῆ ἱστορία τοῦ Δαβίδ). Μιλοῦν πρόσωπα καὶ προσωποποιήσεις ἀφηρημένων ιδεῶν (Δικαιοσύνη, Εὐσπλαχνία, Μετάνοια κ.ἄ.), κατὰ τὸ πρότυπο πολλῶν μεσαιωνικῶν «μυστηρίων» (σύντομων δραμάτων θρησκευτικοῦ περιεχομένου).

Τὸ χωρίο εἶναι ἡ στιγμή τῆς συγχώρεσης — ἡ ἐξέλιξη στὴ συνέχεια παρακολουθεῖ πιστότερα τὴ βιβλικὴ ἀφήγηση: ἐμφανίζεται ὁ Ὅρνά τῶν Γραφῶν μὲ τὸ ὄνομα Ὁρσολάνος (=Κηπουρός), ποὺ προσφέρει τὸ κτῆμα του γιὰ νὰ τελέσει ὁ βασιλιάς τὶς ἐπιβαλλόμενες θυσίες. Ἀπλὸ παράδειγμα τοῦ δραματικοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ τῆς στιχουργικῆς ἀριότητος ὅπου φτάνει τὸ κείμενο.

Πέτρος Κατσαΐτης (Ληξούρι 1660/1665 - 1737/1742), Ἰφιγένεια (1720): Ἀπὸ τὸν Ἀποχαιρετισμὸ Ἰφιγένειας-Κλυθαιμνήστρης (Πρ. 4., σκ. 5.)

Βλ. ΔΗΜΑΡΑΣ 92000, σ. 124. Σήμερα ἡ ἀποψη τῶν μελετητῶν εἶναι πιὸ εὐνοϊκὴ, ἰδίως γιὰ τὴν Ἰφιγένεια, ποὺ παρουσιάζει σκηνικὸ ἐνδιαφέρον καὶ συχνὰ δίνει τὴν αἴσθηση μιᾶς συνειδητὰ σημανένης ἰλαροτραγωδίας — μὲ Πρόλογο (τοῦ Ἀγαμέμνονα) καὶ 5 Πράξεις. Ἀποκλίσεις ἀπὸ τὸν μῦθο: (1) ὁ γάμος τοῦ Ἀχιλλέα καὶ (2) ἡ ἐμβόλιμη κωμωδία στὴν τελευταία Πράξη. Τὸ ἔργο σῶζεται σὲ ἓνα χγφ. ποὺ ἀπόκειται στὸ Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Ἡ ἀνθολογούμενη στιχομυθία ἀνήκει στὰ τραγικὰ τμήματα τοῦ ἔργου καὶ διακρίνεται ἀπὸ ἀξιόλογη ψυχολογικὴ καὶ δραματολογικὴ στάθμιση σκέψεων, συναισθημάτων, ἀντιδράσεων, λόγων τῶν ἡρώιδων. Στους στίχους αὐτοὺς ἐπιτυγχάνεται ἡ παρηγοριὰ τῆς Κλυθαιμνήστρης ἀπὸ τὴν Ἰφιγένεια μὲ προσφυγὴ σὲ σειρά ἐπιχειρημάτων (ἐπικλήσεις στὰ ἀμοιβαῖα αἰσθήματα, στὴν πείρα, στὸ συμφέρον, στὴν εὐσέβεια καὶ τὴν πίστη).

ΔΗΜΩΔΗ ΑΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

Βλ. ΔΗΜΑΡΑΣ 92000, σσ. 9-23 καὶ 165- 69. Συναγωγὴ κυριότερων γενικῶν χαρακτηριστικῶν:

1. Ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον

- (1) Βαθιὰ ἐπικοινωνία μὲ τὴ φύση ποὺ ἀποκαλύπτεται μὲ συγκεκριμένα σχήματα λόγου (συμπαθητικὴ πλάνη, προσωποποιεῖς κλπ.).
- (2) Ἐξωστρέφεια καὶ μορφολατρία ὡς τὴν ἔντονη σαρκικότητα σὲ συμφωνία μὲ τὴν ἀπέχθεια πρὸς τὸν Κάτω Κόσμο καὶ τὸν ἀπορρέοντα πενθισμὸ.
- (3) Κοινωνικὴ ὑγεία πατριαρχικῆς ταυτότητας (συναισθηματικὰ ιδεώδη: φιλία, τιμὴ, ἔλξη ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη κοινότητα, ἀγάπη πρὸς τὴν οἰκογένεια κλπ. — ἐξοῦ καὶ φόβος τοῦ ξένου καὶ ἐντούτοις, ἀξία τῆς φιλοξενίας).
- (4) Ἀτομικισμὸς καὶ δυσπιστία ποὺ ἐκδηλώνονται στὴ θυμοσοφία ἢ γνωμικότητα (τεκμήριο ἐνὸς κόσμου δοκιμασμένου καὶ ἔμπειρου ποὺ καταλήγει «κλειστός»).
- (5) Θρησκευτικὴ ἀπόσταση καὶ διακριτικὴ μυστικοπάθεια (πίστη σὲ ἐξωανθρώπινες δυνάμεις)
- (6) Ζωηρὴ φαντασία καὶ ἐλευθεροφροσύνη.
- (7) Ἀπουσία τῆς ἐξατομικευμένης ἡρωολατρίας (τυποποίηση τῶν ἡρώων).
- (8) Διακριτὲς δηλώσεις γεωπολιτικῆς προέλευσης (βουνὸ-θάλασσα, πατρίδα-ξενιτιά κλπ.).
- (9) Διακριτὲς δηλώσεις θεματολογικῆς κατηγοριοποίησης (σὲ τομεῖς ποὺ ἐπιμερίζουν ἐμπειρίες τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἱστορίας).
- (10) Θεματικὸς συντηρητισμὸς (σύνδεση μὲ τὴν ἀρχαιότητα —θεωρία τῶν ἐπιβιωμάτων— καὶ μὲ οἰκουμενικὰ μοτίβα).

2. Ὡς πρὸς τὴ μορφὴ (τεχνικὴ)

- (1) Συνήθης στίχος ἡ μετεξέλιξη τοῦ πολιτικοῦ: ὁ ἀνομοιοκατάληκτος ἰαμβικὸς δεκαπεντασύλλαβος μὲ τομὴ μετὰ τὴν 8. συλλαβή, χωρὶς χασμωδίες καὶ μὲ περιορισμένες συνιζήσεις.

- (2) Νόημα διατυπωμένο με ακρίβεια και άπαρτισμένο ανά στίχο (όχι διασκελισμοί) ή και ανά ημιστίχο, με το δεύτερο να επαναλαμβάνει ή να συμπληρώνει έπουσιωδώς το πρώτο.
- (3) Διηγηματική ένότητα (συγκέντρωση σε ένα περιστατικό).
- (4) Καταφυγή στη δραματοποίηση για καθοριστικά σημεία τής υπόθεσης.
- (5) Νόμοι τών τριών και τής συμμετρίας (όπου και οι δυαδικές αντιθέσεις σε όλα τα επίπεδα σύγκρουσης) στην ανάπτυξη, με ποικίλες παραλλαγές και ένιστε σε συνδυασμό.
- (6) Έπαναλήψεις και λογότυποι (formulae) ως μηχανισμοί οργάνωσης τής παρουσίασης: επανερχόμενες στερεότυπες εκφράσεις (μοτίβα βασικών ιδεών, πού «ταξιδεύουν» από τραγούδι σε τραγούδι) με στόχο την άμεσότητα ή τη δημιουργία κλίματος οικειότητας, άναμονών (άβεβαιότητας) κλπ.
- (7) Ειδικά ρητορικά σχήματα ως μηχανισμοί τυπικής προαγωγής τών μύθων (άσκοπα έρωτήματα, ύποφορες και άνθυποφορές, αντιθέσεις, κλιμακώσεις, παραλληλισμοί, ύπερβολές, σχήματα κατ' έρση και θέση, τοϋ άδυνάτου, προσωποποιήσεις, μεταφορές και παρομοιώσεις κλπ.) και μεγάλο φάσμα διαφόρων σχημάτων κατά περίπτωση (καθ' όλον και μέρος, ύπαλλαγές, συμφύσεις, κατά το νοούμενο, συνεκδοχές, μετωνυμίες, συνδετά και άσύνδετα κλπ.).
- (8) Ύπεροχή ρημάτων και ουσιαστικών.
- (9) Ύποβολή μέσα από την έξαρση τοϋ έπιμέρους (πού φωτίζει το όλο).
- (10) Μετακίνηση κρίσιμου μέρους τής συγκίνησης εκτός κειμένου (παρασιώπηση), άπ' όπου άπορρέει ο κλασικισμός έκφρασης και ή λιτότητα.

Για τα ιστορικά και τα κλέφτικα τραγούδια μπορούμε να είμαστε βέβαιοι ότι δημιουργήθηκαν στην Τουρκοκρατία (την «κλασική στιγμή τοϋ δημοτικού τραγουδιού», κατά τον Κ.Θ. ΔΗΜΑΡΑ), αλλά και τών ύπολοίπων κατηγοριών τα κείμενα πού έφτασαν ως έμας δέν είναι δυνατόν να πήραν αυτή τη μορφή σε προηγούμενη περίοδο.

Τά δημοτικά τραγούδια δέν παρουσιάζουν προβλήματα κατανόησης. Τά σχόλιά τους, πού κινούνται άπό αισθήματα θαυμασμοϋ για την δραστηκότητά τους, είναι προπάντων αισθητικά και σπανίως έρμηνευτικά.

ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ

Τά ιστορικά δημοτικά τραγούδια, άπό τον 17. αί. προπαντός κ.έξ., έξομοιώνονται ύφολογικά (έπ' ώφελεία τους) άπολύτως με τα κλέφτικα, και δέ μπορούμε να ξεχωρίσουμε τά δυο είδη παρά μόνο άπό το θέμα, έπειδή:

- (1) γίνονται πιδ σύντομα και έπιγραμματικά στην έκφραση
- (2) οι ιστορικές πληροφορίες περιορίζονται στις έλάχιστες άπαραίτητες
- (3) ή ανάπτυξή τους βασίζεται σε μιá τυποποιημένη ένεστωτική δραματοποίηση.

[1] «Τ' Άναπλιού» (για την κατάληψη τής πόλης άπό τους Τούρκους, 1715)

Μονόστιχο ανάκρουσμα και δυο ζεύγη λόγων (έρώτηση-άπάντηση). Άνάπτυξη τής βασικής αντίθεσης (σττ. 1 vs 2 κ.έξ.) όλα vs ένα (προσωποποιία τής ήρωικής πόλης).

Στο 1. ζεύγος λόγων (όπου δίδεται και ή πληροφορία) σε έρώτημα άνώνυμου όμιλητῆ (συλλογικού ύποκειμένου) ή πόλη άπαντά με διεκτραγώδηση τής θέσης της. Στο 2. ζεύγος λόγων το έρώτημα θέτει ο 5 γενιτσάραγας πού κορυφώνει το προηγούμενο τριαδικό σχῆμα (σττ. 3-5), αλλά ή πόλη άπαντά με ύψηλή άυθυπόληψη — συμπαθητική πλάνη (sympathetic fallacy: άπόδοση συναισθημάτων τοϋ όμιλοϋντος σε φυσικά στοιχεία): μεταφέρει αισθήματα τών άνθρώπων). Η συγκίνηση πηγάζει άπό τά έξατομικευμένα στοιχεία πού έμφανίζει ή έμφύχωση (αίσθημα τιμῆς και ύπεροχής λ.χ.) και άπό την τραγική συνέχεια τών γεγονότων πού μένει δυναμικά έξω άπό την έξιστόρηση (το φορτίο τοϋ συγκρατημένου θρήνου συσσωρεύεται στην κατονομασία τής πόλης — 5 φορές, τις 4 στους τελευταίους 3 στίχους — και στο έτυμολογικό σχῆμα τών δυο άπλών επιθέτων 9ξακουστό και 9ξακουσμένο).

[2] «Τοϋ Κιαμίλ μπεη» (1821-1822)

Σημείωμα τοϋ Νικολάου Γ. Πολίτη:

Ὁ Κιαμὴλ μπες τῆς Κορίνθου ἦτο κατὰ τὸ 1821 ὁ ἰσχυρότατος καὶ πλουσιώτατος τῶν ἐν Πελοποννήσῳ Τούρκων. Φοβηθεὶς ἐκ τῆς προόδου τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων, κατέφυγεν εἰς τὴν Τρίπολιν, καταλιπὼν τὴν οἰκογένειάν του εἰς τὸν Ἀκροκόρινθον, ὅπου ἔκρυψε καὶ τοὺς θησαυροὺς αὐτοῦ, τοὺς ὁποίους ὁ λαὸς ἐφαντάζετο ὡς ἀνερχομένους εἰς πολλὰ ἑκατομμύρια. Κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τριπόλεως συνελήφθη αἰχμάλωτος καὶ καθείρχθη εἰς τὸν Ἀκροκόρινθον. Ὅτε δ' ἐπιδραμόντος τοῦ Δράμαλη κατὰ τὸ 1822 ὁ φρούραρχος Ἀχιλλεὺς Θεοδωρίδης ἐγκατέλιπε τὸν Ἀκροκόρινθον, ἔκρινε ἀναγκαῖον νὰ θανατώσῃ τὸν Κιαμὴλ, ὅστις ἠρνεῖτο ν' ἀποκαλύψῃ εἰς τοὺς Ἕλληνας τὰς κρύπτας τῶν χρημάτων του. Μέρος τούτων λέγεται ὅτι εὔρεν ὁ Δράμαλης, ὅστις καὶ ἐνυμφεῦθη τὴν χήραν τοῦ Κιαμὴλ μπες.

Συμπόνια ποὺ ὑπερβαίνει τὸν πατριωτισμὸ γιὰ τὰ δεινὰ ἀκόμα καὶ τῶν ἀντιπάλων (ἠθικὴ ἀμεροληψία τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ ποὺ ἀπογειώνεται στὴν πλήρη ἀποστασιοποίηση τοῦ τελευταίου στίχου ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ τραγουδιστῆ).

Ἀφηγηματικὸ μέρος: Πανοραμικὴ ἐστίαση στὸ περιστατικὸ μὲ δυὸ συνεχόμενα τριαδικὰ σχήματα. Τριπλὴ ἐπανάληψη τοῦ πῆραν στὸ τριαδικὸ τοῦ δίστιχου ἀνακρούσματος (μὲ τίς γενικότερες ἱστορικὲς πληροφορίες) καὶ τριπλὴ ἐπανάληψη τοῦ κλαίου στὸ ἐπόμενο, ποὺ γίνεται κλαίει πρὸς ἀπομόνωση τῆς ἡρώιδας (₅μὰ χανούμισσα) ἀπὸ ὅλο τὸν ὑπόλοιπο θρηνητικὸ χορὸ (ἄψυχα καὶ ἀπροστάτευτες γυναῖκες). Τὸ ὄνομα ἀναφορᾶς (τοῦ ₅Κιαμὴλη) ἄπαξ στὸ τέλος.

Μονολογικὸς θρῆνος ἰσομοιρασμένος: (1) λυρικὸ ἐγκώμιο, ποὺ ἀφήνει νὰ διαφανοῦν τὰ αἰσθήματα τῆς γυναίκας, καὶ (2) διεκτραγώδηση τῆς τωρινῆς κατάστασης (ἄρθρωση μὲ ἐπανάληψη τοῦ τοπικοῦ προσδιορισμοῦ _{5,9}ς τὴν Κόρθο). Ἡ υἰοθεσία τῆς τουρκικῆς σκοπιᾶς κορυφώνεται στὸ τέλος: μὲ τὸ αἶσθημα προσβολῆς τῆς θρησκευτικῆς ταυτότητας (ἦττα ἀπὸ κύριο ἐκπρόσωπο τῶν ἀλλοθρήσκων στὸν στ. 10) καὶ τὴν καταρράκωση τῆς ἐθνικῆς ὑπεροφίας (στὸν περίφημο στ. 11, ὅπου τριαδικὸ μέσω ἐτυμολογικοῦ σχήματος, μὲ ἀναδίπλωση καὶ πολὺ ἐκφραστικὴ παρήχηση).

ΚΛΕΦΤΙΚΑ

Τὰ πολυαριθμότερα ὄλων τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν. Ἱστορικοῦ περιεχομένου, ἀλλὰ μὲ ὄρια χρονικά (προϊόντα μιᾶς συγκεκριμένης περιόδου τοῦ ἐθνικοῦ βίου — συνεχίστηκαν μεταλλασόμενα σὲ ληστρικά, ἀντάρτικα κλπ.) καὶ τοπικά (δημιουργίες περιοχῶν τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδας), κατάφεραν νὰ ἀποτυπώσουν συνολικὰ καὶ ἐξωραϊσμένα τὴ φυσιογνωμία τοῦ νεότερου Ἑλλήνα (κοινωνικοὶ ὅροι, αἰσθήματα, ἀξιακὸς κόσμος). Συναντιμετώπιση κλεφτῶν καὶ ἀρματολῶν ὡς ἐκ τῆς ἐναλλαγῆς καὶ σύγχυσης τῶν ρόλων τους (κατὰ τὸ πλεῖστον ὅμως τραγούδια ἀρματολικά). Εἰδικότερα χαρακτηριστικά (χωρὶς ἀξιόλογη ἐξέλιξη σὺν τῷ χρόνῳ):

- (1) Συντομία καὶ ἐπιγραμματικότητα.
- (2) Ἐντονο Λυρικὸ στοιχεῖο πρὸς ἐκφραση δυνατῶν συναισθημάτων.
- (3) Ἀξιοποίηση δανείων ἀπὸ τὰ παλαιότερα ἀκριτικὰ ἄσματα μὲ προσαρμογὴ τους στὴ ρεαλιστικὴ ἀνθρώπινη κλίμακα τῶν νέων συνθηκῶν καὶ μεγάλη κινητικότητα μοτίβων.
- (4) Θεματικὴ διαίρεση σὲ δυὸ ὑποκατηγορίες (μὲ τὸ βᾶρος πάντοτε στὴν ἀτομικὴ εὐφυχία): ἐγκώμια προσώπων (κυρίως νικηφόρες μάχες ἢ ἐνδοξοὶ θάνατοι) καὶ περιγραφὲς βίου.

Δημιουργοὶ τῶν κλέφτικων τραγουδιῶν ἦταν: ἐπαγγελματίες τραγουδιστές (συχνὰ τυφλοί), ἀνώνυμοι ἀπὸ τὸν λαό, οἱ ἴδιοι οἱ κλέφτες. Ἐπώνυμους δημιουργοὺς δημοτικῶν ἢ δημοτικοφανῶν ἀσμάτων γνωρίζουμε ὅλο καὶ περισσότερους ὅσο πλησιάζουμε πρὸς τὸν Ἀγώνα.

[3] «Τοῦ Βαρλάμη»

Ἐγκώμιο προσώπου, ἀλλὰ ἀταύτιστου (ἴσως Βαρσάμης), μὲ ἀποτέλεσμα νὰ πλησιάζει τὸν τύπο τῶν περιγραφῶν βίου, ποὺ ὁ Γιάννης ἈΠΟΣΤΟΛΑΚΗΣ θεώρησε εἶδος νοθευμένο ἀπὸ λογίους — ὅπως καὶ πιὸ εἰδικὰ τὸ συγκεκριμένο τραγούδι, ποὺ, «ἂν δὲν εἶναι ἀπόσπασμα, γίνεται ὑποπτο μὲ τὴ ξερὴ περιγραφή τοῦ ἐξωτερικοῦ» (Τὸ Κλέφτικο Τραγούδι: Τὸ Πνεῦμα καὶ ἡ Τέχνη του, Ἀθ. 1941, σ. 114). Ὡς πρὸς τὴν ἀποσπασματικότητα συμφωνοῦν καὶ ἄλλοι μελετητές (π.χ. ὁ Ἀλέξης Πολίτης). Ἴσως τὸ πιὸ ὑποπτο στοιχεῖο του νὰ μὴν εἶναι οὔτε οὔτε ἡ «ξηρότητα» (ποὺ

ἀκούγεται ὡς δυσφήμιση τῆς ἀπόλυτης λιτότητας) οὔτε ἡ στιχουργική του μοναδικότητα (ἀνομοιοκατάληκτοι ἰσομετρικοί τροχαϊκοὶ ἰσούλλαβοι), παρὰ τὸ ἐπιγραμματικὸ μεγαλεῖο του. Ἄλλὰ πῶς θὰ ἔμενε ἀνώνυμος ὁ προσωπικὸς δημιουργὸς ἑνὸς τέτοιου ἀριστουργήματος;

Ἡ ἐστίαση στὸ πρόσωπο γίνεται μὲ ἕναν μόνον στίχο, στὸ τρίτο στάδιο παρατήρησης τῆς εἰκόνας ποὺ παρουσιάζεται σὲ ὅλο τὸ τραγούδι. Στὸ πρῶτο βῆμα (σττ. 1-2) ἀπομονώνεται τὸ ξεχωριστὸ ἀπὸ τρία αἰωνόβια δέντρα (προνομιακὸ γιὰ τὴν ἀνάπαυση ἑνὸς τέκνου ἀντάξιου μιᾶς τέτοιας θαλλερῆς φύσης)· στὸ δεύτερο (σττ. 3-4) περιγράφεται ὁ σημαδιακὸς ἐξοπλισμὸς του (πολεμιστὲς τὸ ἔχουν διαλέξει γιὰ ν' ἀποθέσουν τὰ ὄπλα τους, ἐχέγγυα τιμῆς καὶ ἀνδρείας), στὸ τρίτο (στ. 5) βγαίνει ἀπὸ τὴν ἀφάνεια καὶ τοποθετεῖται ὁ ἥρωας ἐπώνυμα στὸ ἐξιδανικευμένο πλαίσιο. Ἡ ὀριζόντια προοπτικὴ τοῦ στ. 1 (ἀράδα ἀράδα) ἀκολουθεῖται ἀπὸ μιὰ κατακόρυφη σάρωση τοῦ βλέμματος στοὺς ἀντιθετικούς σττ. 3-4 (3 Στὰ κλωνάρια του σπαθιά - 4 ἴς τῆ ρίζα του τουφέκια): συμπαντικὲς οἱ διαστάσεις τοῦ πλαισίου. Ἡ νηφαλιότητα τῆς στιγμῆς (ἀνάπαυση τοῦ πολεμιστῆ μέσα σὲ πλήρη ἀκίνησια) καθρεφτίζει τὴ μακάρια τάξη τῶν ἐπιβλητικῶν δέντρων: ὁ ἥρωας στὴν ἀγκαλιὰ τῆς φύσης ἐξαιρεται στὸ ὕψος της. Ἐκτὸς κειμένου μένει ἀπὸ τὸ ἐγκώμιο ὅτιδήποτε δὲν ὑπαγορεύεται ἀπὸ τὸν συμβατικὸ συμβολισμό: ἀρκετὸ γιὰ τὴν πρὶ ἰσχυρῆ ὑποβολή, ὄχι ὅμως τόσο ὥστε ἡ περιγραφή νὰ θεωρηθεῖ κενὴ συνδηλώσεων («ξηρή»).

[4] «Τοῦ Κίτσου [ἢ Μάννα]»

Ἄσάφεια γιὰ τὸ πρόσωπο ἀναφορᾶς καὶ τὴν τοπιογραφία γενικεύουν τὸ συγκινησιακὸ εὔρος τῶν μνημειωδῶν ἐκφράσεων καὶ τῆς ἀφήγησης. Τὸ τραγούδι θαυμάστηκε ἀπὸ πολλοὺς καὶ γιὰ τὴν ἀνατρεπτικὴ του βιοθεωρία μέσα στὸ ἥρωικὸ συγκείμενο τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνα, καὶ στὰ χρόνια τῶν ρομαντικῶν ὑπερβολῶν ὁ Ἄντ. Ι. Ἀντωνιάδης δοκίμασε νὰ τὸ ἀπαλλάξει ἀπὸ τὸ ταπεινὸ του γλωσσικὸ ἔνδυμα ἐξαρχαΐζοντάς το (*Κρίσις τοῦ Βουτσιναίου Ποιητικοῦ Ἀγῶνος τοῦ 1874*, Ἀθ. 1874, σ. 19):

*Τοῦ Κίτσου ἢ μήτηρ ἄκαθητο ἐπ' ὄχθης ποταμίου,
ἤριξε τοῖνν μετ' αὐτοῦ καὶ τὸ ἐλιθοβόλει,
μειώθητι, ὦ ποταμέ, τράπητι κατὰ νότου,
ἵν' ἀντιπέραν πορευθῶ εἰς τῶν κλεφτῶν τοὺς τόπους...*

Ἡ δομὴ τοῦ τραγουδιοῦ ἀνατρέπει βασικὸ κανόνα τῶν δημοτικῶν: ἔχει δύο ἀφηγηματικὲς ἐνότητες (διακρινόμενες καὶ μὲ διάκενο στροφῶν σὲ μερικὲς ἐκδόσεις), δυὸ περιστατικὰ διιστάμενα χρονικὰ μεταξὺ τους (δόξα καὶ θάνατος). Συνδετικὸς κρίκος, πέραν τοῦ ἥρωα, εἶναι ἡ μητέρα του — ἕνα πρόσωπο τυλιγμένο μὲ αἶγλη μεταφυσικὴ στὸν ἀναλογισμὸ τῆς γενεαλογίας τέτοιων εὐεργετικῶν γιὰ τὰ σύνολα προσωπικοτήτων. Τὸ «μάλωμα», ὡς δραματικὴ συνθήκη, ὑπάρχει καὶ στὰ δύο μέρη, μὲ διαφορετικὸς πρωταγωνιστὲς. Ἀντιδιαμετρικὰ διάφορη ἡ ταυτότητα τοῦ πλήθους ποὺ περιβάλλει τὴν κεντρικὴ μορφή: 5οὶ κλέφταις [...] καὶ ὅλοι οἱ καπεταναῖοι vs 7χίλιοι [...] ἀπὸ μπροστὰ καὶ δυὸ χιλιάδες πίσω [ἐχθροί]. Ὁ ὦμος στ. 6 δηλώνει τὴν ἀπότομη ἀλλαγὴ τοῦ σκηنيοῦ.

Στὴν πρώτη ἀφηγηματικὴ ἐνότητα ἡ ἐποχὴ εὐδοκίμησης ἀναδεικνύεται μέσα ἀπὸ τὸν λόγο ποὺ ἀπευθύνει μὲ ἀδημονία, οἰκειότητα καὶ ἔπαρση (ὑπὸ ὄρους προσωποποιίας) ἡ μάνα πρὸς τὸ ποτάμι — ἄλογο στοιχεῖο καὶ ἀνώτερη φυσικὴ δύναμη.

Στὴ δεύτερη ἀφηγηματικὴ ἐνότητα ἡ τελευτὴ δὲν διακρίνεται ἀπὸ τὸ πνεῦμα εὐφυχίας ἄλλων τραγουδιῶν ἀντίθετα, ὁ διάλογος ἀποκαλύπτει μιὰ πρόσδεση στὴ ζωὴ (₁₂ νιάτα καὶ ₁₂ λεβεντιά) ποὺ ὑποβαθμίζει περιφρονητικὰ τὰ ἐμβλήματα τοῦ ἀγῶνα καὶ τῆς τιμῆς (₁₃ τάρματα καὶ ₁₃ τὰ τσαπράζια — σ' ἕναν παροιμιώδη παρηχητικὸ στίχο). Ὁ ἀντιηρωισμὸς ταιριάζει τέλεια στὴ νεοελληνικὴ μορφολατρία καὶ ἀντιπάθεια πρὸς τὸ θάνατο. Στὸν διάλογο τοῦ Κίτσου μὲ τὴ μάνα του σοβεῖ μιὰ ἀποκαλυπτικὴ παρεξήγηση: ἡ μάνα ἀναλογίζεται τὴ δόξα σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ λάμψη τῆς νιότης στὸ γιό της ἐκεῖνος, στὴν ἀγανάκτησή του (στ. 11), τὰ διαχωρίζει, φέροντας στὴν ἐπιφάνεια μιὰ σχέση αἰτίου-αἰτιατοῦ μεταξὺ τῶν ἐπιδιώξεων καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τους στὴν τωρινὴ του δυσάρεστη κατάσταση.

[5] «Τῆς Λένως Μπότσαρη» (ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ Σουλίου, 1804)

Ἐγκώμιο γενιᾶς μέσα ἀπὸ τὴν ἔξαρση μιᾶς γυναικείας φιγούρας. Ἡ Λένω ἦταν θυγατέρα τοῦ Κίτσου Μπότσαρη καὶ ἀδελφὴ τοῦ Γιαννάκη. Μετὰ τὴν παράδοση τοῦ Σουλίου (1803), συμμετεῖχε σὲ σειρὰ μαχῶν, κατὰ τὴν καταδίωξη τῶν Σουλιωτῶν ἀπὸ τοὺς Τουουρκαλθανούς, πλάι στοὺς δικούς της, ὡστόσο σὲ σύγκρουση κοντὰ στὸν Ἀχελῷο, προκειμένου νὰ μὴν πέσει στὰ χέρια τῶν Τούρκων, ἔπεσε στὸ ποτάμι καὶ πνίγηκε.

Ὁ ἐθελούσιος θάνατος ἀφήνεται ἔξω ἀπὸ τὸ κείμενο, ἀφήνοντας ἀβεβαιότητα γιὰ τὴν ἔκβαση, μετὰ τὴν περήφανη δήλωση τῆς ἡρωίδας: δίνοντας στὴ φαντασία τὸ περιθώριο νὰ διορθώσει τὴν ἱστορία.

Στὴν παρουσίαση τοῦ ἱστορικοῦ πλαισίου, ἡ ἀνάδειξη τῆς ἀτομικότητας (αὐτοκυριαρχία καὶ ἐξουσία τῆς μοίρας στὴ βάση τοῦ δίπολου ἐνεργητικότητα-παθητικότητα) ὑπηρετεῖται συστηματικὰ μὲ ἀντιθέσεις συνόλου-μονάδας (σττ. 1-2 vs 3-4), ἓνα δυνατὸ σχῆμα κατ' ἄρση καὶ θέση (σττ. 3-4, μὲ καθ' ὅλον καὶ μέρος στὴ θέση) καὶ πολὺ εὐγλωττη κλιμάκωση στὴ διαχείριση τῶν ρηματικῶν διαθέσεων (₂πέρασαν μὲ ἀσάφεια στὴ βούληση - ₂τίς πᾶνε - ₃δὲν ἐπέρασε, μήτε [...] πηγαίνει, | ₄μόν' πῆρε).

Ἡ δραματοποίηση τοῦ συγκεκριμένου περιστατικοῦ περιορίζεται σὲ μιὰ ὀργισμένη ρήση τῆς πρωταγωνίστριας, πού προβάλλει ὡς στοιχεῖο ἀποτροπῆς τῶν ἐχθρῶν της (ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν πικρὴ θεὰ τοῦ ἐπερχόμενου τέλους) τὰ εὔσημα τῆς γενιᾶς της.

ΤΗΣ ΑΓΑΠΗΣ

Δημοτικὰ τραγούδια μὲ σκέψεις γιὰ τὸν ἔρωτα, ἐρωτικές ἐξομολογήσεις, πειράγματα, παινέματα δίνουν τὴν πιὸ ἀνάγλυφη παράσταση εἰρηνικῶν καὶ εὐτυχισμένων ὄψεων τῆς παλιότερης ζωῆς. Ὁ Σπυρίδων Ζαμπέλιος (1815-1881) ἀμφισβήτησε τὸ ἐρωτικὸ στοιχεῖο αὐτῶν τῶν τραγουδιῶν (*Πόθεν ἢ Κοινὴ Λέξις Τραγουδῶ: Σκέψεις περὶ Ἑλληνικῆς Ποιήσεως*, Ἀθ.: τυπ. Π. Σούτσα καὶ Δ. Κτενᾶ, 1859, σ. 35):

Ἡ κυρίως Δημοτικὴ Ποίησις τῆς Ἑλλάδος οὔτε πολιτικὸν ἔχει τὸν χαρακτήρα, ὡς ἡ προρρήθεισα Γαλλικὴ, οὔτε φιλοσοφεῖ, ὡς ἡ Γερμανικὴ, οὔτε ἔρωτα μῦνον ἠχεῖ, ὡς ἡ τῆς Ἰταλίας, καὶ τῆς Ἰσπανίας. Τὸ μὲν αἶσθημα τοῦ ἔρωτος εἶναι παρ' αὐτῆ ἐπίκτητον, ἢ κάλλιον εἰπεῖν παρείσακτον· τὸ δὲ πολιτικὸν καὶ ἐθνικὸν αἶσθημα ἐκεντρίσθη αὐτῆ, εἰμὴ αὐτοφυῶς ἐβλάστησε, πρὸ μιᾶς μόλις ἑκατονταετηρίδος.

Διαφόρως τῶν νεωτέρων Εὐρωπαίων, ὁ Ἕλλην ῥαψωδὸς εἶναι πρὸ πάντων χρηστὸς οἰκογενειάρχης καὶ πιστὸν τέκνον τῆς ἐκκλησίας του...

Δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ ἀρνηθεῖ κανεὶς ἀπόλυτα τὴ θέση αὐτή. Τὴν ἀντιστρατεύεται ἐντούτοις ἡ αἰσθησιακότητα πού διακρίνει καίρια τὰ ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια τῆς ἀγάπης— καὶ πού, ὅσο κι ἂν δὲν ἀνταποκρίνεται στὸ ρομαντικὸ ιδεῶδες τῆς Δύσης γιὰ τὸν ἔρωτα (πού μήτε αὐτὸ ἀπουσιάζει), θὰ ἦταν ἀδιανόητο νὰ ἀποκλειστεῖ ἀπὸ τὴ σφαῖρα τοῦ ἐρωτικοῦ.

[6] «Κόρη μὲ τὸν Ἥλιο μάλωνε»

Ἀνήκει στὰ παινέματα τῆς ἀγαπημένης. Εὐφυῶς, στὸ δεύτερο μέρος του, ἀνατίθεται στὴν ἴδια ἡ διακήρυξη τῆς καλλονῆς της: καμαρώνοντας, μᾶς ἀνοίγει τὴν ψυχὴ της. Παρὰ τὴν ὑπερβολὴ πού ἐπιστρατεύεται, ἡ ψυχολογικὴ συνέπεια μὲ τὴν πραγματικότητά φανερώνει τὴν πείρα ζωῆς τοῦ τραγουδιστῆ.

Ἀνάμεσα στίς δυὸ ἐνόητες περνᾶμε ἀπὸ τὴ νύχτα στὴ μέρα, ἀπὸ τὸν συναγωνισμὸ μὲ τὸ φεγγάρι στὸν ἀνταγωνισμὸ μὲ τὸν ἥλιο (ἀναβάθμιση): ἓνα πρῶτο ἀποτέλεσμα τῆς λάμψης πού ἐκπέμπει ἡ κόρη. Ἡ κρίση, πού ἐκφέρεται γνωμικὰ στὴν πρώτη ἐνόητη, στὴ δεύτερη προσεπικυρώνεται μὲ δραματοποίηση (μιὰ ρήση τῆς κόρης).

Στὸ λόγο τῆς κόρης ἡ αὐτοπεποιθὴση προκύπτει ἀπὸ τὴν πρόκληση πρὸς τὸν ἀνθρωπομορφικὸ ἥλιο καὶ ἡ ὑπεροχὴ τεκμηριώνεται ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐπίδρασης τῶν δυνάμεων πού ἀντιπροσωπεύουν οἱ διαγωνιζόμενοι: ἡ φλογερὴ δράση τοῦ ἡλίου ἐπιδρᾷ στὰ ταπεινὰ χόρτα αὐτῆ τῆς κόρης σὲ νεαροὺς καὶ ρωμαλέους ἄντρες. Ἔτσι, οἱ βιολογικὲς δυνάμεις ἐξικνοῦνται σὲ ὕψος ἀνώτερο τῶν κοσμικῶν.

[7] «[Κόκκιν' ἀχειλί ἐφίλησα κ' ἔβαψε τὸ δικό μου]»

Ἐγκώμιο τοῦ ἔρωτα (στὴν αἰσθησιακὴ καὶ «μυστικιστικὴ» του διάσταση), τῆς καταλυτικῆς του ἐπίδρασης στὴ συνείδηση. Παραλλαγές του ἀπαντῶνται παρέμβλητες σὲ μακρότερα ἐρωτικά ἄσματα. Βλ. παράθ. καὶ στὸν ΔΗΜΑΡ 92000, σ. 169. Τὸ τραγούδι ποὺ μνημόνευσε ὁ Σεφέρης στὴ Σουηδία (σημαντικὴ διευκόλυνση ἢ μεταφρασσιμότητα).

Μηχανισμὸς προαγωγῆς τοῦ μύθου ἢ κλιμακούμενη ὑπερβολή — στὰ ὄρια ποὺ ἔφτασε ποτὲ ἢ ποίηση. Τὸ κόκκινο χρῶμα ἔχει προσλάβει ἐδῶ ἐξαρχῆς τὶς συμβολικὲς διαστάσεις τοῦ πάθους, εἴτε ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν εἰκόνα τῶν θαμμένων χειλιῶν (κυριολεξία) εἴτε ἀπὸ τὴν πιὸ ἀφηρημένη τῶν νεανικῶν χειλιῶν ποὺ σφύζουν ἀπὸ ὑγεία («για φίλημα»). Ὅπως καὶ νὰ ἔχει τὸ πράγμα, ἡ μεταφορὰ ἐνισχύεται σταδιακὰ ὡς τὸν στ. 3, ὅποτε καταλαμβάνονται ὅλες οἱ διαστάσεις τοῦ κόσμου ἀπὸ τὸ βίωμα: ἄκρη-μέση (στ. 4) καὶ πάνω-κάτω (σττ. 5-6), μὲ πολὺ λεπτὲς καὶ εἰκονοπλαστικὰ ἀποδιδόμενες λειτουργίες μετάστασης τῶν γήινων στὰ οὐράνια, ὅπου πλέον ἓνας παιγνιώδης δισταγμὸς ἀναχαιτίζει τὴν ἀπόλυτη γενίκευση (ἔβαψε ὁ ἥλιος ὁ μισός) πρὸς τὴν κατεύθυνση μιᾶς φευτορεαλιστικῆς ἀνάσχεσης.

Σὲ σημείωμά του ὁ Ν.Γ. ΠΟΛΙΤΗΣ παραθέτει τὴν κρίση τοῦ Claude FAURIEL (1772-1844), ποὺ ἀναρωτιέται γιὰ τὸ νόημα τῆς κατακλείδας καὶ θεωρεῖ τὸ ὅλο ἄσμα «θαυμασίαν ὑπερβολὴν, σκοποῦσαν τὴν ἔξαρσιν τῆς παρθενικῆς ἐκείνης δειλίας τῆς ταξιδευοῦσης κόρης καὶ τῆς εὐπαθοῦς ἐκείνης αἰδημοσύνης, τῆς ὑπολαμβανούσης θανάσιμον καὶ τὴν ἐλαχίστην ὕβριν. Ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐρυθήματος τῆς προσβληθείσης αἰδοῦς φαίνεται ὡσεὶ καὶ μία μόνη σταγὼν αἵματος τῆς ἀτυχοῦς κόρης προσέλαβε τὴν μαγικὴν δύναμιν νὰ βάφῃ τοὺς ποταμοὺς καὶ τὴν θάλασσαν». Προφανῶς ὁ FAURIEL ἐκλαμβάνει τὸ φίλημα στὴν ἀφετηρία τῆς κλιμάκωσης ὡς κρυπτικὴ συνεκδοχὴ τῆς ὀλοκληρωμένης ἐρωτικῆς ἐπαφῆς. Παραταῦτα ἀναγνωρίζει τὴν ἀκραιφνῶς ἑλληνικὴν τοῦ ἰδέα, ἐνῶ ὁ Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΗΣ, ποὺ ἀντιλαμβάνεται ὅτι πρόκειται γιὰ εἰκόνα «ἐν σχήματι ὑπερβολῆς πρὸς παράστασιν τῆς θαυμασίας ἐρυθρότητος τῶν χειλέων τῆς ἀγαπωμένης νεάνιδος», σπεύδει νὰ προσθέσει ὅτι «φαίνεται προσήκουσα μᾶλλον εἰς ἄσιανόν ποιητὴν, καὶ ἄλλοτρια πρὸς τὴν λιτότητα τῆς δημῶδους ἑλληνικῆς ποιήσεως». Σύγχυση ἐνδεικτικὴ τῆς πρωτοποριακότητος ποὺ χαρακτηρίζει τὸ μικρὸ αὐτὸ σύνθεμα. Ἄν ἡ δημοτικὴ ποίηση ἦταν τόσο πολὺ προβλέψιμη μὲ τὰ αἰσθητικὰ κριτήρια κάθε ἐποχῆς, μπορεῖ καὶ νὰ μὴν ἔκρυβε τοὺς θησαυροὺς ποὺ τῆς ἀποδίδονται.

[8] «Ἡ Διαμαντούλα»

Μὲ σκηνικὸ μιὰ συζήτηση μεταξὺ νέων καὶ πάνω στὴ δυαδικὴ ἀντίθεση φῶς vs σκοτάδι οικοδομεῖται μὲ φιλοπαίγμονα διάθεση μιὰ ἐλευθεριάζουσα κατάφαση στὸν σαρκικὸ ἔρωτα.

Ἀπὸ τὴν περιγραφή τοῦ σκηνικοῦ (σττ. 1-3) μὲ μιὰ ἐπαναφορὰ (ἔκθουσαν) εἰσάγεται ὁ διάλογος δυὸ παλικαριῶν καὶ μιᾶς κοπέλας (σττ. 4-7) — δυὸ ρήσεις ὅλες κι ὅλες. Σὲ μιὰ ξένοιαστη στιγμή ἀνάπαυλας, μὲ ἀκαθόριστα πειραχτικὴ διάθεση (μπορεῖ καὶ μὲ ἀνησυχία), τὰ παλικάρια λένε στὴν κοπέλα ὅτι τὴ βρίσκουν ὠχρὴ (καταφεύγοντας σὲ μιὰ παροιμιώδη διατύπωση, αὐτὴ τοῦ στ. 4, ποὺ ἀκούγεται σχεδὸν προσβλητικὴ) καὶ ἀναρωτιοῦνται μήπως κάποιο στοιχεῖο τὴν κατατρέχει, ἤσκιος (βραχνὰς π.χ.) ἢ ἔφάντασμα . Ἡ κοπέλα ἀπαντᾷ μὲ σκανδαλιστικὴ ἀμέσως διάθεση, ἴσως καὶ πρόκληση, γιὰ νὰ διαφεύσει τὶς ὑποφίες τους (μὲ ἀνθυποφορὰ κατ' ἄρσην καὶ θέση) καὶ νὰ τοὺς ὁμολογήσει ὅτι ἔχει χάσει τὸν ὕπνο τῆς ἀπὸ τὶς ἐρωτικὲς συναντήσεις τῆς μὲ ἓναν νέο.

Τὸ ἐνδιαφέρον πυκνώνει στὸν τελευταῖο στίχο: ἐκεῖ χρησιμοποιοῖται τὸ πιὸ ταιριαστὸ γιὰ φάντασμα ἢ βραχνὰ ρῆμα, ἔπαται (ἐνῶ οἱ νεαροὶ ἔχουν χρησιμοποιοῦσε σὲ ἀνάλογο συγκεκριμένο προηγουμένως τὸ λιγότερο ἰδιωματικὰ προσιδιάζον μαραίνει), ὡς προσδιορισμὸς τῆς ἐρωτικῆς ὁρμῆς τοῦ συντρόφου τῆς — αἰσθητοποίηση τοῦ βάρους του ἐπάνω τῆς.

[9] Κατάρτα τῆς Ἀπάρνησης (ἀπὸ τὴν ἀνών. κρητικὴ Ρυμάδα Κόρης καὶ Νιοῦ, 16. αἰ.)

Ἐγνωσμένα δημοτικῆς προέλευσης κομμάτι μέσα σὲ ἓνα ἔργο ἀπὸ τὴν πρώτη περίοδο τῆς Κρητικῆς Ἀναγέννησης, ποὺ παραδίδουν δύο κώδικες καὶ πρωτοεκδόθηκε ἀπὸ τὸν Émile Legrand

- (1874), αλλά με προφορικές παραλλαγές διαδόθηκε στα Δωδεκάνησα και τις Κυκλάδες. Ἡ *Ριμάδα*, με θέμα τὴν ἐρωτικὴ πειθῶ, ξετυλίγεται σὰ διάλογος ἀνάμεσα σὲ μιὰ κόρη κι ἕναν νέο (μοντέλο ποὺ καλλιεργήθηκε ἀπὸ τὸ Μεσαίωνα κι ἐντεῦθεν στὴν Εὐρώπη καὶ τὴν Ἑλλάδα).
- Ἰπόθεση: Μιὰ ὀλόκληρη νύχτα προσπαθεῖ ὁ νέος νὰ ἀποσπάσει φιλὶ ἀπὸ τὴν κοπέλα, μὰ ἐκείνη τοῦ ζητάει δαχτυλίδι. Μετὰ ἀπὸ προσπάθειες ποὺ κρατοῦν καιρό, τὴν καταφέρνει αἰφνιδιαστικά. Ὅταν ἡ κοπέλα ξυπνάει, θρηνεῖ ποὺ ἔχασε τὴν παρθενιά της καὶ τὸν ἀπειλεῖ μὲ κατάρεις ἂν τυχὸν τὴν ἐγκαταλείψει.
- Ἀνθολογεῖται τὸ τελευταῖο αὐτὸ τμῆμα (πρὶν ἀπὸ τὸν ἐπίλογο τοῦ ἔργου). Ἡ ὀξύτητα τῆς ἐπαπειλούμενης ἐκδίκησης, τὰ διαλαμβανόμενα μοτίβα καὶ ἡ τεχνικὴ (γλώσσα καὶ στιχουργία — ποὺ ὁ Ν.Γ. Πολίτης θεωρεῖ προσαρμοσμένη ἀπὸ τὸν ἐντεχνο στιχουργό, ἂν καὶ προκειμένου γιὰ τὴν Κρήτη δὲν θὰ χρειαζόταν) εἶναι ἀφευδεῖς μάρτυρες τῆς λαϊκῆς καταγωγῆς του.

ΜΟΙΡΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΤΟΥ ΧΑΡΟΥ

- Πλούσια βιβλιογραφία σχολιάζει τὴν παγανιστικῆς καταγωγῆς δυσπιστία τῶν Νεοελλήνων ἀπέναντι σὲ κάθε παρηγοριά γιὰ τὸ θάνατο (ιδεολογικὸ ἐπιβίωμα) καὶ τὴν «ἀπόλαυση τοῦ πένθους» ποὺ ὑποφώσκει σὲ αὐτὰ τὰ προϊόντα τοῦ χειμαζόμενου ἔθνους.
- Συνήθης ὑποδιαίρεση (ἀπὸ τὸν Ν.Γ. Πολίτη κ.ἐξ.): σὲ ἀμιγῶς θρηνητικά (μοιρολόγια) καὶ σὲ στοχασμούς γιὰ τὴ θνητότητα (τραγούδια τοῦ Κάτω Κόσμου καὶ τοῦ Χάρου) — ποὺ συχνὰ ὁμῶς συμφύρονται.

[10] «[Γιὰ πές μου, τί τοῦ ζήλεψες αὐτοῦ τοῦ Κάτου κόσμου;]»

- Χαρακτηριστικὸ δείγμα ὑπερβολικῆς καὶ τρομώδους ἀναπαράστασης τοῦ Κάτω Κόσμου σὲ μοιρολόγι (Ἰ *Γιὰ πές μου*: ἀπευθύνεται σὲ ἐκλιπόντα). Εἰσαγωγὴ μὲ ὑποφορὰ ποὺ ἀποδίδει πρόθεση στὸν θανόντα γιὰ τὴν ἀπουσία του, ἀπὸ ἀδυναμία παραδοχῆς τοῦ φαινομένου. Σ' αὐτὴν ἀπαντᾷ μὲ εἰκόνες ἀποστομωτικῆς βεβαιότητας (λόγω τῆς εὐκόλης προεξόφλησης, τῆς προφάνειας) ἡ ἔκθεση τοῦ κειμένου.
- Προσδιορισμὸς τοῦ Κάτω Κόσμου μὲ ἀρνήσεις (σττ. 2-3: σὲ ἀντιπαράθεση πρὸς τὴ ζωὴ) καὶ ἀρνητικὲς θέσεις (σττ. 4-5: στερήσεις ὡς πρὸς τὴ ζωὴ). Ἕνα σύνθετο τριαδικὸ σχῆμα ζωγραφίζει τελικὰ τὴν ἐγκόσμια εὐτυχία, καὶ τὴ στοιχειοθετεῖ σέ: διασκέδαση, συντροφικότητα καὶ εὐδοκίμηση σὲ ἡλικίες ἀκμῆς (νέοι ἀνδρειωμένοι, νέες ἐλκυστικὲς, καλότυχα παιδιὰ). Στὴν παρομοίωση τῆς τελευταίας εἰκόνας ἀντικατοπτρίζεται ἡ ψυχικὴ κατάσταση τοῦ ἴδιου τοῦ τραγουδιστῆ ἢ τῆς τραγουδίστριας: τὸ παράπονο καὶ τὸ μαράζι.

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ

Ι. Εὐρωπαϊκὸς Διαφωτισμὸς: Ἕνα Ἐγκυκλοπαιδικὸ Διάγραμμα

- Ὄνομα: Διαφωτισμὸς (*Lumières, Enlightenment, Aufklärung, Illuminismo*) καὶ Γενεαλογία του ἢ Διαφωτισμοί (ἀναλογικὰ προσδιοριζόμενες περίοδοι, ὅπως καὶ οἱ «χρυσοὶ αἰῶνες») — βλ. γιὰ τὴ δική μας ἀρχαιότητα, π.χ., Βασ. Α. ΚΥΡΚΟΣ, *Ἀρχαῖος Ἑλληνικὸς Διαφωτισμὸς καὶ Σοφιστικὴ* (Ἀθ.: ἐκδ. Δημ. Ν. Παπαδήμα, 1986) ἢ Hugh C. LAWSON-TANCREDE, *Ἡ Πολιτεία τοῦ Πλάτωνα καὶ ὁ Ἑλληνικὸς Διαφωτισμὸς*, μτφρ. Ἄννα Λάζου-Βούτου (Ἀθ.: Περίπλους <Παράπλευρη Ἱστορία> — τίτλ. πρωτ.: *Plato's Republic and the Greek Enlightenment*, Bristol: Bristol Classical <Classical World Series>, 1998).
- Ἀντικείμενο ἐνδιαφέροντος: (1) τῆς Ἱστορίας, (2) τῆς Φιλοσοφίας, (3) τῆς Ἱστορίας τῶν Ἰδεῶν (καὶ τῶν ἐπιστημῶν γενικότερα) καί, τέλος, (4) τῆς Φιλολογίας — ἀποφασιστικῆς σημασίας ἀντανάκλαση σὲ ἱστορικὲς ζυμώσεις δοκιμασιακὰ καὶ ἐπιστημονικὰ κείμενα ὑποδομῆς.
- Ὄρισμός: Κίνημα / σύνθεση ἰδεῶν (γιὰ τὸν θεό, τὴ λογικὴ, τὴ φύση, τὸν ἄνθρωπο) ποὺ προώθησε ἀποφασιστικὰ ἰδεώδη τῆς Ἀναγέννησης (τὸν Ὁρθὸ Λόγο, τὴν ἐλεύθερη ἔρευνα, τὴ στροφή πρὸς τὸ ἄτομο — μὲ στόχο τὴ γνῶση, τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν εὐτυχία) καὶ ποὺ, ἀφενὸς ἀνταποκρινόμενη σὲ ἱστορικὲς συγκυρίες (ἀκμὴ τῆς ἀστικῆς τάξης, κρίση τῆς ἀπολυταρχίας, πόθοι

έθνικης ολοκλήρωσης), άφετέρου άποχτώντας εύρεία άποδοχή (μεταξύ διαφορετικῶν στρωμάτων κάθε χώρας όπου διαδόθηκε), στάθηκε τὸ ἔναυσμα ἐπαναστατικῶν ἐξελίξεων σὲ πολλὰ πεδία (τέχνη, φιλοσοφία καὶ πολιτικὸ στοχασμὸ, ἀπελευθερωτικὲς καὶ κοινωνικὲς ἐξεγέρσεις).

Ρίξεις: ἀντικατάσταση τοῦ μύθου ἀπὸ τὸν νοῦν ἤδη στοὺς Προσωκρατικούς (τέλος μὲ τὴν ἔλευση τῶν ἀνατολικῶν θρησκειῶν· χριστιανισμὸς καὶ πόλεμος μὲ τὶς ἔθνικὲς ιδέες· πολιτισμικὸς συμβιβασμὸς καὶ ἀντίδραση τοῦ σχολαστικισμοῦ)· «ρῆγμα» τῆς Ἀβινιόν, τὸ 1309, καὶ Φλωρεντινὴ Ἀναγέννηση (ὁ Ἀνθρωπισμὸς στὴν ὑπηρεσία τῆς θρησκείας μὲ τὸν Ἔρασμο· Μεταρρύθμιση καὶ Ἀντιμεταρρύθμιση· ἀδιέξοδο τοῦ συγκρασμοῦ κλασικῶν γραμμάτων καὶ χριστιανισμοῦ)· ἔκκληση τοῦ Hugo Grotius ὑπὲρ τοῦ φυσικοῦ νόμου (*De Jure Belli et Pacis*, 1625)· μεγάλοι σταθμοὶ (Καρτέσιος καὶ παραγωγή, Φ. Βάκων καὶ ἐπαγωγή, Γαλιλαῖος καὶ Νεύτων)· ἥττα τῆς μεσαιωνικῆς αὐθαιρεσίας καὶ πλάνης.

Ἀντικείμενα (τομεῖς) ποὺ τὸν ἀπασχόλησαν: (1) διακυβέρνηση, (2) παιδεία, (3) ἐκδοτικὴ.

Πνευματικὰ δεδομένα τῆς ἐκκόλαψης: ἡ γωριμία μὲ ἐνάρετους μὴ-χριστιανικοὺς πολιτισμοὺς (ὁ «εὐγενὴς ἄγριος»)· τὸ πλῆγμα τοῦ «προπατορικοῦ ἁμαρτήματος» ἀπὸ τὴ θεωρία τοῦ John Locke (τέλος τῆς «ἔμφυτης ἁμαρτίας»)· οἱ ἀναζητήσεις γιὰ τὴν πηγή καὶ τὴν ἀναγκαιότητα τοῦ καλοῦ (ἠθικὰ κίνητρα, συνείδηση, πόθος τῆς εὐτυχίας καὶ διακυβέρνηση — Hobbes καὶ θεωρία τοῦ «συμβολαίου», Ἐλβέτιος καὶ ἐγκώμιο τῆς εὐνομίας)· ἡ ιδέα τῆς Πρόνοιας ὡς μηχανισμοῦ τῆς Φύσης ἀκυρωτικοῦ γιὰ τὶς ἠθοκανονιστικὲς δεσμεύσεις, ποὺ διαδέχτηκε ἡ ιδέα παγκόσμιων σταθερῶν (καθολικῶν ἀρχῶν) γιὰ τὴν ἀρετὴ καὶ τὴ θρησκεία (ντεϊσμὸς καὶ ἐπίθεση σὲ κάθε ἀνατροπὴ τῆς φυσικῆς τάξης — ἀπὸ τὴν Ἀγγλία στὴ Γαλλία)· ἡ ἔξαρση τοῦ ἀντικληρικαλισμοῦ· ἡ ἐξασθένιση τοῦ ancien régime· ἡ ἀνταπόκριση τῆς Γερμανίας καὶ τῶν βρετανικῶν ἀποικιῶν τῆς Ἀμερικῆς στὴ θρησκευτικὴ ἀμφισβήτηση (συγκλίσεις καὶ ἀποκλίσεις μεταξὺ ρωμαιοκαθολικῶν καὶ ντεϊστῶν)· ἡ ἄνοδος τοῦ ἀθεϊσμοῦ (νέοι ὑποστηρικτὲς τοῦ Ἐπίκουρου καὶ τοῦ Λουκρήτιου) καὶ τοῦ σκεπτικισμοῦ (Μονταίνιος καὶ Pierre Bayle — *Dictionnaire historique et critique*, 1697) — ἀντίκρου: Blaise Pascal καὶ John Wesley.

Κοινωνικοπολιτικὰ δεδομένα τῆς ἐκκόλαψης: ἀγανάκτηση γιὰ τὴν παράδοση ἐνοχῆς (καταδίκη τῆς ἡδονῆς, τρόμος τῆς δύναμῆς της) καὶ τὸν ἀπάνθρωπο κρατισμὸ (δουλεία, ὑποταγὴ, πόλεμος)· ἀντιφατικὲς τοποθετήσεις σχετικὰ μὲ τὴν καλύτερη διακυβέρνηση (Hobbes: καταφυγὴ στὴ μοναρχία) καὶ τὴν ὑπεράσπιση ζωῆς, ἐλευθερίας καὶ ἰδιοκτησίας (Locke: συναίνεση πολλῶν γιὰ ἀτομικὲς λύσεις — εὐκρινέστερος ὁ J.-J. Rousseau, *Κοινωνικὸ Συμβόλαιο*, 1762: μιὰ οικονομικὴ ἰσοσθένεια εἶναι ἀπαραίτητη)· ἀνεπιτυχίαι τῆς γαλλικῆς μοναρχίας ἀπέναντι στοὺς παλιούς φεουδάρχες καὶ στὸ Βατικανό· δυσαρέσκεια ἀπὸ τὴν ἀνέχεια καὶ καλλιέργεια ἐλπίδων· ἀναταραχὴ σχετικὰ μὲ τὰ νομοθετικὰ συστήματα (δαιτησία τοῦ φυσικοῦ νόμου)· ἀνησυχία γιὰ τὸ νόημα τῆς ἱστορίας καὶ τῆς προόδου (καταδίκη τῆς βαρβαρότητας, καλλιέργεια προσδοκιῶν ἀπὸ τὸ μέλλον: χρονικότητα κυκλικῆ-γραμμικῆ καὶ «διαμάχη ἀρχαίων καὶ μοντέρνων», μὲ λύση τὴ μετατόπιση τοῦ Bernard Fontenelle ἀπὸ τὴν τέχνη στὴν ἐπιστήμη)· ἀπόλυτη αἰσιοδοξία γιὰ τὴ μοίρα τῆς ἀνθρωπότητας (Turgot, Condorcet), μὲ σκιὲς ἀμφιβολίας (Βολταῖρος) ποὺ θὰ σημαδέψουν τὴ δύση τοῦ κινήματος.

Κριτικὴ: χαλαρὸ πρόγραμμα (Kant ἀπὸ τὸν Ὁράτιο, τὸ 1784: «sapere aude» — ἀνάλογο, κατὰ Δημαρά, τοῦ αἰσχυλικοῦ «τόλμησον [...] φρονεῖν»), συμπτωματικὲς συμμαχίες, ἀφέλεια

Περιοδολόγησις: 17.-18. αἰ. (εἰδικότερα μὲ βάση τοὺς ἐκπροσώπους). Κάμψη μέσα στὸν 19. αἰ. ὑπὸ τὰ κοινωνικὰ κινήματα ποὺ ἐξέθρεψε καὶ τὸν ρομαντισμὸ.

Ἐκπρόσωποι — Τρεῖς Γενιές: (1) Καρτέσιος, Νεύτων, Locke, Montesquieu, Βολταῖρος· (2) Β. Φραγκλίνος, Buffon, Hume, Rousseau, Diderot, D'Alembert, Condillac· (3) Holbach, Beccaria, Lessing, T. Jefferson, Kant, Volney κ.ἄ.

Βασικοὶ Σταθμοί:

1633: Δίωξη Γαλιλαίου.

1. 1637: Descartes, *Λόγος περὶ Μεθόδου* (*Discours de la Méthode*).

1679: *Habeas Corpus*.

- 1682: Ἀνακοίνωση Νόμου τῆς Βαρύτητας (Newton).
- 1687: Newton, Ἀρχές τῶν Μαθηματικῶν (*Principia Mathematica*).
- 1688: Ἐνδοξη/Ἀναίμακτη Ἐπανάσταση στὴν Ἀγγλία (ὑπὲρ τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας).
- 1689: Lock, *Περὶ Διακυβερνήσεως* (*On Government*).
- 1690: Lock, *Δοκίμο γιὰ τὴν Ἀνθρώπινη Νόηση* (*An Essay Concerning Human Understanding*).
- 1697: Bayle, *Ἱστορικό καὶ Κριτικό Λεξικό* (*Dictionnaire historique et critique*).
- 1721: Montesquieu, *Περσικὲς Ἐπιστολές* (*Lettres persanes*).
- 1735: Linnæus, *Σύστημα τῆς Φύσεως* (*Systema Naturæ*).
2. 1746: Condillac, *Ἡ Προέλευση τῶν Ἀνθρωπίνων Γνώσεων* (*Essai sur l'origine des connaissances humaines*).
- 1748: Montesquieu, *Πνεῦμα τῶν Νόμων* (*Esprit des lois*).
- 1749: Buffon, *Φυσικὴ Ἱστορία* (*Histoire naturelle* — συμπλ. 1788).
- 1751: Ἀρχίζει (καὶ θὰ διαρκέσει ὡς τὸ 1772) ἡ ἔκδ. τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας (*Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*)· D'Alembert, *Λόγος Εἰσαγωγικός στὴν Ἐγκυκλοπαιδεία* (*Discours*)· Hume, *Ἐρευνες γιὰ τὶς Ἀρχές τῆς Ἠθικῆς* (*Inquiries Concerning the Principles of Morals*).
- 1752: Ἀνακάλυψη τοῦ ἠλεκτρισμοῦ ἀπὸ τὸν Β. Φραγκλῖνο.
- 1756: Voltaire, *Δοκίμο γιὰ τὰ Ἦθη καὶ τὸ Πνεῦμα τῶν Ἐθνῶν* (*Essai sur les mœurs et l'esprit des nations*).
- 1762: Rousseau, *Αἰμίλιος* (*Emile*) καὶ *Κοινωνικὸ Συμβόλαιο* (*Du contrat social*).
- 1763: Voltaire, *Περὶ Ἀνεξιθρησκίας* (*Sur la tolérance*).
- 1764: Beccaria, *Περὶ Ἀδικημάτων καὶ Ποινῶν* (*Dei delitti e delle pene*)· ἐφεύρεση τῆς ἀτμομηχανῆς (Watt).
- 1766: Lessing, *Λαοκόων* (*Laokoon*).
3. 1770: Holbach, *Σύστημα τῆς Φύσεως* (*Système de la Nature*).
- 1776: Smith, *Ὁ Πλοῦτος τῶν Ἐθνῶν* (*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*).
- 1781: Kant, *Κριτικὴ τοῦ Καθαροῦ Λόγου* (*Kritik der reinen Vernunft*)· Pestalozzi, *Λεονάρδος καὶ Γερτρούδη* (*Lienhard und Gertrude*).
- 1787: Σύνταγμα τῶν Η.Π.Α.
- 1789: Διακήρυξη Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου καὶ τοῦ Πολίτη.
- 1791: Καταδίκη τῆς νέας γαλλικῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τὸν Πάπα· Volnay, *Τὰ Ἐρείπια, ἢ Στοχασμοὶ γιὰ τὶς Ἀλληλοδιάδοχες Ἀνατροπές τῶν Αὐτοκρατοριῶν* (*Les Ruines, ou Méditations sur les révolutions des empires*).
- 1794: Condorcet, *Ἱστορικός Πίνακας Προόδου τοῦ Ἀνθρωπίνου Πνεύματος* (*Tableau historique des progrès de l'esprit humain*).

2. Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς: Συνοπτικὰ Στοιχεῖα

Βλ. ΔΗΜΑΡΔΕ 92000, σσ. 172-281.

Περιοδολόγηση: 1709-1850 ἢ 1750-1850 ἢ, αὐστηρότερα, 1770-1820 (Συνθήκη τοῦ Κιουτσούκ-Καϊνάρτζι, 1774 - ἔκρηξη τοῦ Ἀγώνα, 1821), μὲ πρόδρομες ἐκδηλώσεις 1709-1770 (στὴ Διασπορὰ καὶ τὶς Παραδουνάβιες Ἡγεμονίες) καὶ μὲ ἐπιφαινόμενα 1820 κ.έξ. (π.χ. περὶ τὸν Ἀσώπιο, τὸν Καῖρη κλπ.).

Δυνάμεις τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ: Καραβοκώρηδες καὶ ἔμποροι, Παροικιακὸς Ἑλληνισμὸς (Βιέννη, Βενετία, Τεργέστη, Λιθόρνο, Μόσχα, Ὀδησσός, Μασσαλία, Παρίσι κ.ά.), προνομιοῦχες περιοχές τοῦ ὑπόδουλου Ἑλληνισμοῦ (Ἡπειρος, Θεσσαλία, Μακεδονία, νησιά, Μ. Ἀσία).
 Εὐνοϊκὲς συνθήκες: περιηγητισμὸς, ἀρχαιοφιλία, φιλελληνισμὸς, Εὐρωπαϊκὸς Διαφωτισμὸς, ἐπαναστατικὸς ἀναβρασμὸς στὴ Δύση

Τομείς ενδιαφέροντος: εκπαίδευση, βιβλία, γλώσσα, προετοιμασία του Ἀγώνα.

Κύρια γνωρίσματα: ανοικτότητα και ανοχή (Εὐγ. Βούλγαρης, 1768: «ἀνεξιθρησκία»), ἐκτίμηση πρὸς τὴν ἑλληνορωμαϊκὴ ἀρχαιότητα καὶ δυσπιστία πρὸς τὸν ἰουδαιοχριστιανισμό, προσήλωση στὴν ἐπιστήμη· μαχητικότητα, πίστη, πατριωτισμός

Τάσεις τοῦ Γλωσσικοῦ: (1) Ὑπὲρ τῆς Κοινῆς («Προοδευτικὴ»): Κύκλος τοῦ Δ. Καταρτζῆ· (2) Ὑπὲρ τοῦ Ἀρχαϊσμοῦ («Συντηρητικὴ»): Δούκας (3) Ὑπὲρ τοῦ Καθαρισμοῦ («Μέση Ὁδός»): Κύκλος τοῦ Κοραῆ.

Ἐκπρόσωποι (ιδεῶν) — (1) τῆς Πρώιμης Φάσης ἢ «Προδρομικῆς» Περιόδου («Στροφή πρὸς τὴ Δύση», 1709-1770: 1750-1770): Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός (1714-1779), Εὐγένιος Βούλγαρης (1716-1806), Ἰώσηπος Μοισιόδαξ (1730; 1790), μὲ προβεβλημένο τὸ πρότυπο τοῦ Βολταίρου· (2) τῆς Ὡριμῆς Φάσης («Στροφή πρὸς τὰ Μέσα», 1770-1850: 1770-1820) — μὲ δυὸ ὑποπεριόδους: (2α') τὴν «Ἀνακαίνιση» (1770-1800), ποὺ συνεχίζεται μερικευμένα ὡς τὴν Ἐπανάσταση (ὅπου προπαγανδιστὲς τῆς ἐξέγερσης καὶ μετριοπαθεῖς): Δημήτριος Φωτιάδης ἢ Καταρτζῆς (1730; 1807), Δημητρίεις (Δανιὴλ Φιλιππίδης, 1758-1832, καὶ Γρηγόριος Κωνσταντᾶς, 1758-1844), Ρήγας Βελεστινλῆς (1757-1798), Ἀδαμάντιος Κοραῆς (1748-1833), Ἀθανάσιος Ψαλίδας (1767-1829) κ.ἄ., μὲ ἐντατικοποίηση ρυθμῶν καὶ διεύρυνση θεματικῶν ἐνδιαφερόντων ὑπὸ τὴν ἐπιρροή τῆς γαλλικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας· καὶ (2β') τῶν Ἀντιθέσεων (1800-1820) δίπλα στὸν Κοραῆ (ἐγγύτατο στὴν κίνηση τῶν Γάλλων «Ἰδεολόγων» ποὺ καταδικάζουν τὶς βιαιότητες) καὶ ἐφεξῆς: ἀντικοραϊκὲς σάτιρες (Ἀθανάσιος Χριστόπουλος, Ἰωάννης Βηλαράς, Ἰακωβάκης Ρίζος Νερουλός), ριζοσπάστες (ὁ Ἀνώνυμος τοῦ 1789, ὁ Ρωσαγγλογάλλος τοῦ 1805 [;], ἢ Ἑλληνικὴ Νομαρχία τοῦ 1806, οἱ Κρίτωνος Στοχασμοὶ τοῦ 1819) καὶ ἀντιδιαφωτιστὲς (Δούκας, Κοδρικᾶς, Γρηγόριος Εἰ· Ἀθανάσιος Πάριος), ἐκκλησιαστικὲς διαμάχες κλπ.

3. Ἡ Πρώιμη Φάση («Προδρομικὴ» Περίοδος): Ἡ «Στροφή πρὸς τὴ Δύση» (1750-1770).

Ἀφετηρίες καὶ ἐκδηλώσεις: πρότυπα πεφωτισμένης δεσποτείας τοῦ Φρειδερίκου Β' τῆς Πρωσίας, 1740-1786, καὶ τῆς Αἰκατερίνης Β', 1762-1796 (νομοθεσία, διακυβέρνηση): ἄνοδος τῆς γαλλικῆς κουλτούρας (ἀλλὰ καὶ τῆς ἰταλικῆς καὶ τῆς γερμανικῆς): πάθος τοῦ βιβλίου (τυπογραφία, μεταφράσεις): συνεισφορά τοῦ θρησκευτικοῦ οὐμανισμοῦ (Λούκαρης, Κορυδαλλέας, Εὐγένιος Γιαννούλης ὁ Αἰτωλός κ.ἄ.), ποὺ ὑποχωρεῖ ἀργότερα (στὴν ἐπόμενη περίοδο) μπρὸς στίς νέες ιδέες (καταδίκη τῆς «φιλοσοφίας» καὶ «πόλεμος τῶν φυλλαδίων»). Ἀπώτατο ὄριο: 1709.

Βασικοὶ Σταθμοὶ τῆς Πρώιμης Φάσης:

1669: Στὴ Συνθήκη ὑποταγῆς τῆς Κρήτης, τὸν Καπουδὰν Πασὰ παραστέκει ὁ Παναγιώτης Νικούσιος ἢ Νικούσης (Κωνσταντινούπολη 1613 - Σάκσα Πολωνίας 1673), πρῶτος χριστιανὸς διερμηνεὺς τῆς Ὑψηλῆς Πύλης (1661-1673) — ἀρχὴ τῆς σταδιοδρομίας Φαναριωτῶν σὲ ὑψηλὰ ἀξιώματα τῆς τουρκικῆς διοίκησης.

1709: Ὁ Νικόλαος Μαυροκορδάτος ἡγεμόνας στὴ Μολδαβία.

1750: Θ. Πολυείδης, Ἀγαθάγγελος· μτφρ. τῆς Ἀρχαίας Ἱστορίας τοῦ Rollin (*Histoire ancienne*, 1730) ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο Καγκελάριο· πρῶτες τεκτονικὲς στοῆς στὴν Ἑλλάδα.

1760: Πρῶτες περιοδίες Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ.

1766: Ὁ Εὐγ. Βούλγαρης μεταφράζει τὸν Μέμνονα τοῦ Βολταίρου (*Memnon*, 1749) καὶ ἐκδίδει τὴ Λογικὴ του.

1768: Εἰσάγεται ὁ ὅρος ἀνεξιθρησκία στὴν ἑλληνικὴ ἀπὸ τὸν Εὐγ. Βούλγαρη.

Κοσμᾶς (κ.κ. Κώνστας) ὁ Αἰτωλός (Μέγα Δένδρο Αἰτωλίας 1714 - Καλικόντασι Ἀλβανίας 1779), Διδαχές: Γιὰ τὴ Συντροφικότητα Ἄνδρα καὶ Γυναίκα

Βλ. ΔΗΜΑΡᾶΣ 92000, σσ. 169-71.

Μὲ τὸ κείμενο αὐτὸ τερματίζεται ὁ λαϊκῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς καταγωγῆς μισογυνισμὸς τοῦ Θρησκευτικοῦ Οὐμανισμοῦ στὸ νεοελληνικὸ «προοίμιο τῶν Φώτων». Τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Κο-

σμά δομείται σὲ ὕφος καὶ γλῶσσα κατανοητὰ ἀπ' ὅλους, καὶ πολὺ συγκροτημένα. Ἡ ἀρχικὴ προσέγγιση γίνεται θερμὰ καὶ συναισθηματικὰ μὲ βάση τὴ βιβλικὴ ἀφήγηση. Κατόπιν φέγγεται ἡ ἀταίριαστη κοινωνικὴ θέση τῆς γυναίκας (τεκμήριο γιὰ τὴν τότε κοινωνικὴ πραγματικότητα) μὲ βάση τὴν ἰσότητα ἀπέναντι στοῦ δόγμα. Ἀκολουθεῖ ἡ ἐρμηνεία τῆς ἰσότητας μὲ βάση τὴν παραγωγὴ τῆς γυναίκας ἀπὸ τὸ μέσο τοῦ ἀνδρικοῦ σώματος. Καὶ τέλος ἐξουδετερώνεται καὶ τὸ ἀντεπιχείρημα περὶ μειονεξίας κάθε παράγωγου ἔναντι τοῦ παραγωγοῦ, μὲ τὸ δογματικὸ δεδομένο τῆς «ἰδίας ψυχῆς» (κριτηρίου ὑπέρτερου τοῦ σώματος).

4. Ἡ Ὁριμὴ Φάση: Ἡ «Στροφή πρὸς τὰ Μέσα» (1770-1850): Συγκλίσεις καὶ Ἀποκλίσεις.

Βασικοὶ Σταθμοὶ τῆς Ὁριμῆς Φάσης

1. Καθαρὸ Περίοδος τῆς «Ἀνακαίνισης»

1770: Σπ. Παπαδόπουλος, *Ἱστορία τοῦ Παρόντος Πολέμου ἀναμεταξὺ Ρουσίας καὶ Ὀθωμανικῆς Πόρτας* (-1773).

1774: *Συνθήκη τοῦ Κιουτσούκ-Καϊναρτζή.*

1776: *Καταδίκη Βολταίρου ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο.*

1779: Μοισιόδαξ, *Πραγματεία περὶ Παίδων Ἀγωγῆς*· ἐκτέλεση Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ.

1780: Μοισιόδαξ, *Ἀπολογία.*

1783: Πρῶτα γραπτὰ τοῦ Καταρτζή στὴ δημοτικὴ Κοραῆς, *Κατήχηση.*

1786: Χρ. Παμπλέκης, *Περὶ Φιλοσόφου, Φιλοσοφίας, Φυσικῶν.*

1789: Ἄνωνυμος τοῦ 1789.

1790: Ρήγας, *Φυσικῆς Ἀπάνθισμα καὶ Σχολεῖο τῶν Ντελικάτων Ἐραστῶν*· Γουζέλης, *Χάσης.*

1791: Δημητρεῖς, *Γεωγραφία Νεωτερικῆ.*

1792: Ἐρωτος Ἀποτελέσματα.

1793: Ἀκολουθία Ἐτεροφθάλμου καὶ Ἀντιχρίστου Χριστοδούλου (Παμπλέκη) τοῦ ἐξ Ἀκαρνανίας ἀφορισμὸς Χρ. Παμπλέκη καὶ νέα καταδίκη Βολταίρου ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο.

1794: Μετάφραση Ὀμιλιῶν περὶ Πληθῶς Κόσμων τοῦ Fontenelle (*Entretiens sur la pluralité des mondes*, 1686) ἀπὸ τὸν Κοδρικᾶ.

1795: Ψαλίδας, *Καλοκινήματα.*

1796: Μετάφραση Beccaria ἀπὸ τὸν Κοραῆ.

1797: Ρήγας, «Ἠθικὸς Τρίπους», μεταφράσεις καὶ ἐπαναστατικὰ φυλλάδια· *Ἐπιστολὴ τοῦ Σοφωτάτου Κυρίου Εὐγενίου* (γιὰ τὰ Καλοκινήματα τοῦ Ψαλίδα).

1798: *Πατρικὴ Διδασκαλία· Ἀδελφικὴ Διδασκαλία· Χριστιανικὴ Ἀπολογία*· ἐκτέλεση τοῦ Ρήγα· καταδίκη τῆς γαλλικῆς παιδείας ἀπὸ τὸν Γρηγόριο Ε'.

2. Περίοδος τῶν Ἀντιθέσεων

1800: Κοραῆς, Ἄσμα Πολεμιστήριον.

1801: Κοραῆς, *Σάλπισμα Πολεμιστήριον*· μετάφραση *Λογικῆς* τοῦ Condillac (*Logique*, 1780) ἀπὸ τὸν Φιλιππίδη.

1802: Πάριος, Ἀντιφώνησις.

1804: Εἰσάγεται ἡ λέξη πολιτισμὸς γιὰ τὸ *civilisation* ἀπὸ τὸν Κοραῆ.

1805: Ἀρχίζει ἡ ἔκδ. τῆς *Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης* ἀπὸ τὸν Κοραῆ· ἰδ., *Τί πρέπει νὰ κάμωσιν οἱ Γραικοὶ κατὰ τὰς Παρούσας Περιστάσεις*· πηθ. ἔκδ. τοῦ Ρωσαγγλογάλλου.

1806: *Ἑλληνικὴ Νομαρχία* Ἄνωνυμου τοῦ Ἑλλήνου.

1809: Ζαλίκογλου, *Λεξικὸν τῆς Γαλλικῆς Γλώσσης.*

1811: Χριστόπουλος, *Λυρικά*· ἔκδ. *Λογίου Ἐρμῆ* (-1821).

1813: *Ρητορικὴ* ἀπὸ τὸν Βάμβας καὶ τὸν Οἰκονόμου· Ι. Ρίζος Νερουλός, *Κορακιστικά.*

1814: Βηλαρᾶς, *Ἡ Ρομετικὴ Γλῶσσα.*

1818: Βάμβας, *Στοιχεῖα τῆς Φιλοσοφικῆς Ἠθικῆς*· ὁ Σολωμὸς ἐπιστρέφει στὴ Ζάκυνθο.

1819: Κρίτωνος *Στοχασμοὶ πατριαρχικῆ ἐγκύκλιος* γιὰ τὰ ἑλληνικὰ ὀνόματα.

1821: Σπ. Τρικούπης, «Ὁ Ἴδιος»: Νικολόπουλος, *Σάλπιγμα Ἑλληνοσωτήριον*.

1823: Σολωμός, *Ἕννεος εἰς τὴν Ἑλευθερίαν* (τυπ. 1825).

1831: Α. Ρίζος Ραγκαβῆς, «Ἰδιος καὶ Ἑλένη».

1840: Φαρμακίδης, *Ἀπολογία*.

1850: Καταδίκη Καίρη († 1853): κίνημα καὶ σύλληψη Παπουλάκου.

Ρήγας Βελεστινλῆς ἢ Φεραῖος (Ἀντώνιος Κυριαζῆς, Βελεστίνιο 1757 - Βελιγράδι 1798), *Σχολεῖον τῶν Ντελικάτων Ἑραστῶν [...]* ἐκ τῆς *Γαλλικῆς Διαλέκτου* [N.-E. Rétif de la Bretonne, 1780] *Νῦν τὸ Πρῶτον Μεταφρασθέν...* (Βιέννη 1790): «Συνομιλία Ἑρωτική τοῦ Λεάνδρου καὶ τῆς Βριζίδ» ἀπὸ τῆ 2. ἱστορία, «Τὸ Τσιράκι τοῦ Ἑργαστηρίου» (ἀποσπ.)

Βλ. ΔΗΜΑΡΑΣ 92000, σσ. 219-29.

Ὁ Ρήγας μὲ τὸ δημιουργικὸ τοῦ ἔργο ἐκπονεῖ ἓνα πλῆρες σχέδιο πολιτικοῦ ἡγέτη, στοχεύοντας στὴν ἀναμόρφωση τοῦ διανοητικοῦ κόσμου τῶν αὐριανῶν πολιτῶν (*Φυσικῆς Ἀπάνθισμα*, 1790), τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ κόσμου κατόπιν (*Σχολεῖον τῶν Ντελικάτων Ἑραστῶν*, 1790) καὶ τέλος τῆς ἴδιας τῆς πολιτείας (*Νέα Πολιτικὴ Διοίκησις*, 1797). Τὸ συγκεκριμένο βιβλίον ἀνήκει στὴ δευτέρη φάση τοῦ σχεδίου του: μὲ τίς ἱστορίες τοῦ *Σχολείου* προτείνει ιδέες ἀναβάθμισης τῶν συμπατριωτῶν του στὸν κατακτημένο μέσο ὄρο τοῦ Εὐρωπαϊοῦ πολίτη, μὲ πρότυπό του τὸ «ὑγιῶς φιλοσοφεῖν» καὶ προσδοκία του τὴν κοινωνικὴ ἀνοδο τῶν μεσαίων στρωμάτων.

Στὸ «Τσιράκι τοῦ Ἑργαστηρίου» ἐμφανίζει τὴν ὠρίμανση ἑνὸς μαθητευόμενου σὲ ἐμπορικὸ κατὰστημα. Τὸ ἀφεντικὸ του τὸν περνάει ἀπὸ μιὰ σειρά δοκιμασιῶν, ὥστε νὰ κρίνει ἂν εἶναι ἄξιος γιὰ σύζυγος μιᾶς ἀπὸ τίς κόρες του καὶ κληρονόμος τῆς ἐπιχειρήσεώς του: ἐλέγχει ἂν εἶναι ἄξιος ἐμπιστοσύνης, ἂν ἔχει ἰκανότητες, ἂν τὸν διακρίνει αὐτοέλεγχος καὶ ἂν τὰ βγάξει πέρα μὲ τὰ οἰκονομικά. Ὁ διάλογος μὲ τὴ Βριζίδ ἀνήκει στὴν τρίτη ἀπὸ τίς δοκιμασίες.

Ὁ διάλογος εἶναι μιὰ μορφή λόγου ποὺ κάνει δυναμικὰ τὴν ἐμφάνισή του στὸ βιβλίον τοῦ Ρήγα, ὅπως καὶ γενικότερα στὸν Διαφωτισμό. Ἔχει παρατηρηθεῖ ὅτι εἶναι τὸ εὐνοούμενο εἶδος τῶν ἐποχῶν ἀνησυχίας, καὶ στὸν 18. αἰ. συμπύκνωσε τίς ἀξιώσεις τῶν ἀστῶν γιὰ μιὰ μετακίνηση ἀπὸ τὴ διδασχὴ πρὸς τὴν τέρψη, ἀπὸ τὴ σοβαρότητα τῆς πράξης στὴν ἀναφυχὴ τῆς ποίησης. Διόλου τυχαῖα πολλοὶ διαφωτιστές, καὶ οἱ Ἕλληνες φυσικά, κατέφυγαν στὸ μέσο τοῦ διαλόγου γιὰ νὰ ἐκθέσουν τίς πεποιθήσεις τους.

Ἡ σκηνὴ εἶναι σωστὰ ψυχογραφημένη καὶ μὲ εὐλογη ἐξέλιξη. Ὁ ἀνυποψίαστος γιὰ τίς προθέσεις τοῦ ἀφεντικοῦ τοῦ Λεάνδρου νιώθει ἐλεύθερος νὰ δώσει ἐλπίδες στὴν ἐρωτευμένη ὑπέρτρια, ἀλλὰ ἔχει ὅλη τὴν ἐσωτερικὴ συγκρότηση γιὰ ν' ἀντισταθεῖ στίς προκλήσεις τῆς. Ἡ τόλμη ἢ καὶ ἐλευθεριότητα τῆς κοπέλας, ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἀντικειμενικὰ δὲν στιγματίζεται, ἀλλὰ παρουσιάζεται ὡς μιὰ νέα κοινωνικὴ συνθήκη ποὺ διαθέτει καὶ τὰ ἐπιχειρήματά τῆς.

Μετὰ τὸν διάλογο αὐτὸ ἢ Βριζίδ πολιορκεῖ καὶ ἀλληλογραφικὰ τὸν Λεάνδρου, ὁ ὁποῖος μὲ τέχνη ξεφεύγει ἀπὸ τὴν πίεσή τῆς. Ὁ γάμος μὲ τὴν κόρη τοῦ ἀφεντικοῦ ἐπιβραβεύει τὴν ἐπιτυχὴ μαθητεία τοῦ ὑπαλλήλου, ἀλλὰ καὶ Βριζίδ παντρεύεται. Τὸ «θεώρημα» ἔχει ἀποδειχθεῖ ἀφηγηματικά.

Ἀνώνυμος ὁ Ἕλληνας, *Ἑλληνικὴ Νομαρχία, ἥτοι Λόγος περὶ Ἑλευθερίας* (1806): Αἰσιοδοξία γιὰ τὴ Νίκη οἱ Λόγοι

Βλ. ΔΗΜΑΡΑΣ 92000, σ. 206.

Ἡ *Ἑλληνικὴ Νομαρχία* καταλήγει σὲ προτροπὲς σὰν τοῦ ἀνθολογούμενου ἀποσπάσματος, ἀφοῦ ἔχει ἐξετάσει διεξοδικὰ τὰ συμφέροντα κάθε κοινωνικοῦ στρώματος Ἑλλήνων μέσα στὴ συνεχιζόμενη τυραννία. Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ χωρίου αὐτοῦ ἔγκειται στὴ στρεφοδικία τῶν ἐπιχειρημάτων: καταλήγει ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶναι ἀνώτεροι καὶ στὴν ποσότητα ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους τους, ἀλλὰ καὶ πιὸ ἐτοιμοπόλεμοι. Μὲ τὸ πρῶτο χτίζει τὴν αὐτοπεποίθηση πάνω στὸ ἀδιαφιλονίκητο δεδομένο τῆς ποιότητας, ἐνῶ συνάγει τὴ δυνατότητα στρατηγικῆς νίκης σὲ βάρος τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ἀπὸ τὴν ἄθροιση ἐπιμέρους νικῶν σὲ κλεφτοπόλεμο.

Ἄδαμάντιος Κοραΐς (Σμύρνη 1748 - Παρίσι 1833), Προλεγόμενα στὴν Ὀμήρου Ἰλιάδος *Ραψωδία Α* (Παρίσι 1811) — [Ὁ Παπαῖ Τρέχας] (ἀπόσπ.)

Βλ. ΔΗΜΑΡΑΣ 92000, σσ. 257-67, 278-81. Ὁ Παπατρέχας εἶναι πρότυπο ἀπλοϊκοῦ ἱερωμένου τῆς Χίου ποὺ φλογίζεται ὡστόσο ἀπὸ τὸ διαφωτιστικὸ αἴτημα τῆς φιλομάθειας. Στὸ ἀνθολογούμενο ἀπόσπασμα, ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ χαριτωμένα τοῦ ἔργου, βλέπουμε νὰ συνδυάζονται καὶ τὰ δύο αὐτὰ γνωρίσματα τοῦ ἥρωα. Ὅπου ὅμως ἡ προβολὴ τῆς ἀπλοϊκότητας παραμελεῖται ἢ ἡ διήγηση ξεστρατίζει σὲ σχολαστικὲς λεπτομέρειες τῶν ἀσχολιῶν του (διασαλεύεται τὸ ἰσοζύγιο τέρφης-διδασχῆς ἀπὸ τὴ στράτευση), μειώνεται τὸ ἀφηγηματικὸ ἐνδιαφέρον τοῦ κειμένου. Ὡς ἐκτούτου, οἱ μελετητὲς παραμένουν διχασμένοι ὡς πρὸς τὴ λογοτεχνικὴ ἀξία τοῦ ἔργου.

Ἄθανάσιος Πάριος (κ.κ. Α. Τούλιος, Κόστος Πάρου 1723; - Ρεστὰ Χίου 1813), *Ἀντιφώνησις πρὸς τὸν Παράλογον Ζῆλον τῶν ἀπὸ τῆς Εὐρώπης Ἐρχομένων Φιλοσόφων, Δεικνύουσα ὅτι Μάταιος καὶ Ἀνόητος εἶναι ὁ Ταλανισμὸς ὁποῦ κάμνουνε τοῦ Γένους μας καὶ Διδάσκουσα Ποία εἶναι ἡ Ὄντως καὶ Ἀληθινὴ Φιλοσοφία...* (μὲ τὸ φ.ψευδ. Ναθαναὴλ Νεοκαισαρεύς, Τεργέστη 1802): Πρὸς τοὺς Ἱερωμένους

Βλ. ΔΗΜΑΡΑΣ 92000, σσ. 270-71.

Τὸ ἀπόσπασμα φωτίζει τὸν φανατισμὸ τῆς «ἀνατολικῆς συσπειρώσεως» ἀπέναντι στὸ φιλοδυτικὸ πνεῦμα τοῦ κοραϊσμοῦ. Μὲ τόνο ρητορικὸ καὶ προσωπικὸ ὁ Πάριος ἀπευθύνεται πρὸς τὸν ἀναγνώστη του, φτάνοντας μέχρις ἀκροτήτων στὶς πληροφορίες του γιὰ τὴ Δύση.

Τὸ Κίνημα τῶν Κολυβάδων συνδέθηκε ἐμβληματικὰ μὲ τὴν προσωπικότητα τοῦ Ἀθ. Παρίου (μαζί του ὁ Νικόδημος Ἀγιορείτης, ὁ Μακάριος Νοταρᾶς κ.ἄ.). Τὸ δεύτερο αὐτὸ κίνημα «κάθαρσης» μετὰ τὸν Ἡσυχασμὸ συγκλόνισε τὸ Ἅγιον Ὄρος (1754-1819), ὅταν μετατέθηκαν τὰ μνημόσυνα ἀπὸ τὰ Σάββατα σὲ Κυριακὲς, γιὰ νὰ μποροῦν νὰ τὰ παρακολούθησουν καὶ ἐργαζόμενοι μοναχοί, κι ἀργότερα ὅταν τέθηκε ζήτημα γιὰ τὴ συχνότητα τῆς μετάληψης. Τὸ αἴτημα τῶν ζηλωτῶν γιὰ τήρηση τῶν πατροπαράδοτων ἀρχῶν καὶ ἐθίμων ἔκρυβε ὄλο τους τὸ φόβο ἀπέναντι στοὺς νεωτερισμοὺς τῶν ἐποχῶν καὶ στὴν ἐνδοτικότητα στὸ δυτικὸ παράδειγμα, ποὺ ἔξω ἀπὸ τὴν ἀσφάλεια τοῦ προεπαναστατικοῦ ἀπομονωτισμοῦ ἐγκυμονοῦσε κινδύνους γιὰ τὴν Ὀρθοδοξία. Ἀκολούθησαν σύνοδοι, ποινές, ἐνστάσεις κ.τ.λ., ὡστότου ἔθεσε τέρμα μὲ ἐγκύκλιό του στὴ διαμάχη ὁ Γρηγόριος Ε'. Οἱ Κολυβάδες σκορπίστηκαν ἀνά τὴν Ἑλλάδα (σημαντικὸ κέντρο τους ἡ Σικιάθος), ἀλλὰ ἡ ἀποφῆ τους δὲν ἔσβησε ἴσως ποτέ. Ἄλλωστε τὸ ἐξέθρεψε ὁ ἀφελὴς χιλιασμὸς τῶν ἀμέσως μετεπαναστατικῶν χρόνων, ποὺ ἔθεσε σὲ κυκλοφορία λογιῆς φυλλάδια μὲ ἀπόκρυφες προφητείες καὶ λαϊκοὺς προφήτες ἢ πλανόδιους «ἱερεῖς» μεγάλης ἀπήχησης, σὰν τὸν ἀξιοθρήνητο Παπουλάκο (Χριστόφορος Παναγιωτόπουλος, 1780/1785-1861), ποὺ ἔθεσε ἐπὶ μακρὸν σὲ κίνδυνο τὴ δημόσια τάξη.

5. Ἐπιφαινόμενα τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ (1750-1770).

Θεόκλητος (κ.κ. Θεοχάρης) Φαρμακίδης (Νιμπεγλέρ Θεσσαλίας 1784 - Ἀθήνα 1860), *Ὁ Συνοδικὸς Τόμος, ἢ Περὶ Ἀληθείας* (1850): Προλεγόμενα (ἀπόσπ.)

Βλ. ΔΗΜΑΡΑΣ 92000, σσ. 274-75. Ἡ ἀξία τοῦ ἀποσπάσματος ἐγκρίεται στὴν αὐτογνωσία ποὺ ἐπιδεικνύει, καὶ ἡ ὁποία ἀπὸ ὅλες τίς ὑπάρχουσες μαρτυρίες ἀποδεικνύεται ρεαλιστικὴ καὶ εἰλικρινής. Ὁ Φαρμακίδης, πράγματι, σὲ μιὰ συνολικὴ θεώρηση τοῦ βίου του, στάθηκε ἀκέραιος καὶ μαχητικὸς, ἀκόμη κι ἂν ἔπρεπε νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ φιλοδοξίες καὶ ἀξιώματα.

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΤΗΣ ΔΙΑΦΩΤΙΣΤΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ

Μέσα στὴν περίοδο τοῦ Διαφωτισμοῦ σημειώνεται μιὰ μετακίνηση πρὸς τὴν πεζογραφία («λογογραφία», κατὰ τὸν Κοραῖ: ὄργανο τῆς ἐπιστήμης) ποὺ ἀντανακλᾷ τὴν ἀστικοποίηση μεγάλου μέρους τοῦ κοινοῦ. Στὸν 18. αἰ. διαμορφώνονται δύο μορφές ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ (Π. ΜΟΓΓΛΑΣ): ἓνα ποὺ καταναλώνει ποίηση χάριν τέρφους καὶ ἓνα ποὺ καταναλώνει πεζογραφία χά-

ριν διδαχῆς (μὲ ἀντανάκλαση καὶ στὶς πόλεις ἐκδοτικῆς παραγωγῆς τους: Βενετία-Βιέννη).
Ἡ «ἀνανέωση τοῦ συμβολαίου» μὲ τὸ κοινὸ θὰ ἐπέλθει μὲ τὸ μυθιστόρημα.

Εὐθύμιος Ἱερομόναχος, *Χρονικό/ Ἱστορία Γαλαξειδίου* (1703, ἔκδ. 1865) [στ']: Ἔδοξο Τέλος τῆς Ἐξέγερσης κατὰ τὴ Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου, 1571 (ἀποσπ.)

Βλ. ΔΗΜΑΡΑΣ 92000, σσ. 164-65. Φαίνεται καὶ στὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ ὁ ἀντιδυτικὸς ἱερωμένος μὲ τὸ σπάνιο τάλαντο τοῦ λόγου, ποὺ γεφυρώνει τὸν Ὀρθόδοξο Οὐμανισμό (καὶ προφανῶς τὴν πρότερη χρονογραφία ἐνόλω) μὲ τὸν Μακρυγιάννη: ἡ ἴδια αἴσθησις ἐθνικῆς ἀγωνίας, ἡ ἴδια μέριμνα γιὰ ὀνομαστικὴ καταγραφή καὶ ἐγκώμιο τῶν πατριωτῶν.

Καيسάριος (κ.κ. Κωνσταντῖνος) Δαπόντες (Σκόπελος 1713 - Ἅγιον Ὄρος 1784), *Κῆπος Χαρίτων* (1768, ἔκδ. 1880) Θ': Τύψεις γιὰ τὴν Ἐγκατάλειψη στὶς Ἀπολαύσεις (ἀποσπ.)

Βλ. ΔΗΜΑΡΑΣ 92000, σσ. 151-55. Ἡ χαρακτηριστικὴ λαϊκότεροπὴ εὐτραπελία τοῦ Δαπόντε φαίνεται καὶ στοὺς στίχους αὐτούς, ὅπου αὐτομαστιγώνεται σὲ δημόσια θέα.

Ἄνωνυμος τοῦ 1789 / Ἀληθῆς Ἱστορία (±1789): Τὰ Τέλη τοῦ Μοναχοῦ Παγκράτιου

Βλ. ΔΗΜΑΡΑΣ 92000, σ. 203. Σκληρὴ σάτιρα ποὺ ἀνακαλεῖ τὸ πνεῦμα τῆς νουβελιστικῆς παράδοσης. Ἐδῶ ὁ ἀντικληρικαλιστῆς συγγραφέας καυτηριάζει τὴν ὑποκρισία σὲ μεγάλη κλίμακα τοῦ κλήρου: ὁ προπηλακίζομενος καὶ τιμωρούμενος Παγκράτιος ἔχει προηγουμένως ἀρνηθεῖ τὴ συγχώρηση σὲ ἕναν ἐτοιμοθάνατο ποὺ τοῦ ἐξομολογήθηκε πολὺ μικρότερα παραπτώματα.

Ἰωάννης] Κ[αρατζᾶς ὁ Κύπριος] (Λευκωσία 1767 - Βουδαπέστη 1798), *Ἐρωτος Ἀποτελέσματα: Ἱστορίαι Ἠθικοερωτικάι* (Βιέννη 1792), «Ἱστορία Δευτέρα: Ἐρωτας Ἐλεεινὸς ἐνὸς Κερκυραίου Δραγουμάνου...» — Διαμόρφωση τῶν Αἰσθημάτων μεταξὺ τῶν Ἡρώων

Βλ. ΔΗΜΑΡΑΣ 92000, σσ. 203, 223-24. Τὸ κείμενο ἀναδεικνύει τὴ χάρισσα ψυχογράφηση τοῦ ἀφηγήματος. Ἰδιο πνεῦμα μὲ τὸ *Σχολεῖον τῶν Ντελικάτων Ἐραστῶν*, ἀλλὰ ἡ σκοπιμότητα καθορίζεται ἐσωτερικά, ἀπὸ λογοτεχνικὰ πλέον κριτήρια.

Ἀλέξανδρος Κάλφογλου (Κωνσταντινούπολη 1725; - 1795), «ὦ, τί κουριόζα συμφορά!»

Βλ. καὶ στὸν ΔΗΜΑΡΑΣ 92000, σ. 223, παραδειγματικὸ παράθεμα. Ὅριο ἱκανοτήτων τοῦ Φαναριώτη στιχοπλόκου. Ἡ ἔλλειψη πληροφοριῶν γιὰ τὴν αἰτία τῆς ταραχῆς του φορτίζει μὲ ὑπαρξιακὸ ἐνδιαφέρον τὸ κείμενο. Ἡ κατασκευὴ του παραπέμπει σὲ ἀρχαιοτάτη τεχνικὴ συσσώρευση ἀντιθέσεων — βλ. τὴ «Μπαλάντα τοῦ Ποιητικοῦ Διαγωνισμοῦ τοῦ Μπλουά» τοῦ François Villon (1431;-1463...), ἢ καὶ τὸ «Τρελοβάπορο» τοῦ δικοῦ μας Ὀδυσσεά Ἐλύτη.

Ἀθανάσιος Χριστόπουλος (Καστοριά 1772 - Βουκουρέστι 1847), *Λυρικά* (31841 — 11811), «Ἀφροδίτη» Ε': «Ἀγκάλεσμα»

Βλ. ΔΗΜΑΡΑΣ 92000, σσ. 235-40. Οἱ εὐθυμὲς αἰτιάσεις πρὸς Ἀφροδίτη, σὰν πρὸς κηδεμόνα, εἰσάγονται μὲ μιὰ στροφή καταγγελίας καὶ κλείνουν μὲ μιὰ στροφή τελικοῦ αἰτήματος ποὺ διέπει πνεῦμα ὑπηρεσιακῆς διεκπεραίωσης. Εἰκονοποιία νεοκλασικῆ μὲ στοιχεῖα ροκοκό.

Ἰωάννης Βηλαράς (Κύθηρα 1771 - Τσεπέλοβο Ζαγοριῶν 1823), *Ποιήματα καὶ Πεζὰ Τίνα* (Κέρκυρα 1827), «Μύθοι» 10': «Γέρος καὶ Θάνατος»

Βλ. ΔΗΜΑΡΑΣ 92000, σσ. 240-47. Ἡ πρόοδος ἀπὸ τὸν Χριστόπουλο στὸν Βηλαρά φαίνεται καὶ ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀπλὴ ἀνάπλαση μύθου (Αἴσωπος 78 Chambry). Ὅλα τὰ σημεῖα τῆς ἀρχαίας ἀφήγησης ἔχουν ἀναπτυχθεῖ γιὰ λόγους λειτουργικούς: κοινωνικοὶ ὄροι τοῦ δύσκολου βιοπορισμοῦ, παράμετροι τῆς ἀγανάκτησης στὸ συγκεκριμένο περιστατικὸ, αἰτιολόγησις τῆς βαρυγνόμιας καὶ τῆς ἐπίκλησης, προοικονομία τῆς λύσης στὴν ἀπειλητικὴ εἰκόνα τοῦ Χάρου, διεξοδικότερη καὶ πιὸ χωρατατζίδικη ὑπεκφυγὴ τοῦ ἥρωα. Γλῶσσα καὶ στιχογραφικὴ ποὺ ἐπίσης μαρτυροῦν τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸν φαναριωτισμὸ στὴν ἐποχὴ τῆς Ἑπτανησιακῆς Σχολῆς.